

Susa

ZƏFƏR TARİXİ

DƏRSLİK

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYIHƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYIHƏ

LAYIHƏ

PƏRVİZ AĞALAROV
NİYAMƏDDİN QULİYEV
HAFİZ CABBAROV
TALIB TALIBLI
RAMİL TANRIVERDİ

ZƏFƏR TARİXİ

DƏRSLİK

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

LAYIHƏ

MÜNDƏRİCAT

§1

Qarabağ qədim
və orta əsrlərdə

6

§2

Xanlıqdan
əsarətə

13

§3

Qanlı illər

18

§4

Qarabağ general-
qubernatorluğu

23

§5

Bolşeviklərin məkrli
əsəri: "Dağlıq Qara-
bağ Muxtar Vilayəti"

27

§6

Münaqişə başlayır

31

§7

Birinci Qarabağ mü-
haribəsi

35

§8

Atəşkəs

53

LAHED

§9

Qarabağ problemi
beynəlxalq
müzakirələrdə

57

§10

Böyük zəfərin
müjdəçisi

62

§11

Generallıqdan
şəhidliyə yüksəliş

68

§12

İkinci Qarabağ
müharibəsi

72

§13

Qəhrəmanlar
unudulmur

97

§14

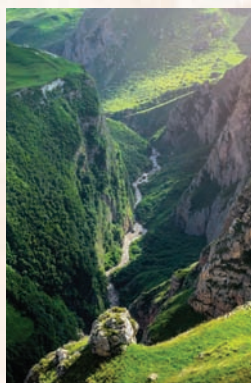
Müzəffər komandan

110

§15

Mədəniyyətimizin
incisi

114

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

MƏNBƏ

İZAH

QEYDLƏR VƏ FAKTLAR

QARABAĞ QƏDİM VƏ ORTA ƏSRLƏRDƏ

Qarabağ Azərbaycanın ən qədim tarixi bölgələrindən biri və ayrılmaz tərkib hissəsidir. Qarabağın adı Azərbaycan dilindəki "qara" və "bağ" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. "Qarabağ" sözü ilk mənbələrdə hələ **VII əsrdən** işlənmişdir.

Qarabağ əvvəllər bir tarixi-coğrafi anlayış kimi konkret məkanı bildirmiş, sonra isə Azərbaycanın geniş coğrafi ərazisinə aid edilmişdir. Yeri gəlmişkən, bu hal Azərbaycanın digər bölgələri üçün də xarakterikdir: Naxçıvan şəhəri – Naxçıvan bölgəsi, Şəki şəhəri – Şəki bölgəsi, Lənkəran şəhəri – Lənkəran bölgəsi və s.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan və türk dillərində "qara" sözünün rəngdən

başqa, "sıx", "qalın", "böyük", "tünd" və "səfalı" kimi mənaları da vardır. Bu baxımdan, "qara" və "bağ" sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn "Qarabağ" "böyük bağ", "sıx bağ" və s. mənalara uyğun gəlir. Deməli, Qarabağ ərazisi kimi "Qarabağ" sözü də Azərbaycan xalqına məxsusdur.

Qarabağ haradır?

Qarabağın ərazisi haqqında tarixi mənbələrdə məlumatlar vardır. Vaxtı ilə bu ərazini əhatə edən Azərbaycan dövlətinin – Qarabağ xanlığının vəziri olmuş Mirzə Camal Cavanşir özünün "Qarabağ tarixi" (1847) əsərində Qarabağın sərhədləri haqqında məlumat verir.

”

"Qədim tarix kitablarının yazdığına görə, Qarabağ vilayətinin sərhədləri belədir: cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən Sınıq körpüyə qədər Araz çayıdır. İndi (Sınıq körpü) Qazax, Şəmsəddin və Dəmirçi-Həsənli camaatı arasındadır və Rusiya dövləti məmurları onu rus istilahlə Krasnı most, yəni Qızıl körpü (Qırmızı – red.) adlandırırlar. Şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tərəfdən Qarabağın Yelizavetpolla (Gəncə – red.) sərhədi Kür çayına qədər – Goran çayıdır və Kür çayı çox yerdən (keçib) Araz çayına çatır. Qərb tərəfdən Küsbək, Salvartı və Ərikli adlanan uca Qarabağ dağlarıdır".

"Qarabağ tarixi"
Mirzə Camal Cavanşir

Göründüyü kimi, siyasi-coğrafi məkan olaraq tarixdə "Dağlıq Qarabağ" deyil, Qarabağın bütün ərazisini – dağlarını, düzənlərini əhatə edən ümumi bir "Qarabağ" anlayışı olmuşdur. "Dağlıq Qarabağ" anlayışı çox sonraların "məhsulu"-dur, separatçılıq niyyəti ilə əsassız olaraq Qarabağın bir hissəsinə verilmiş addır.

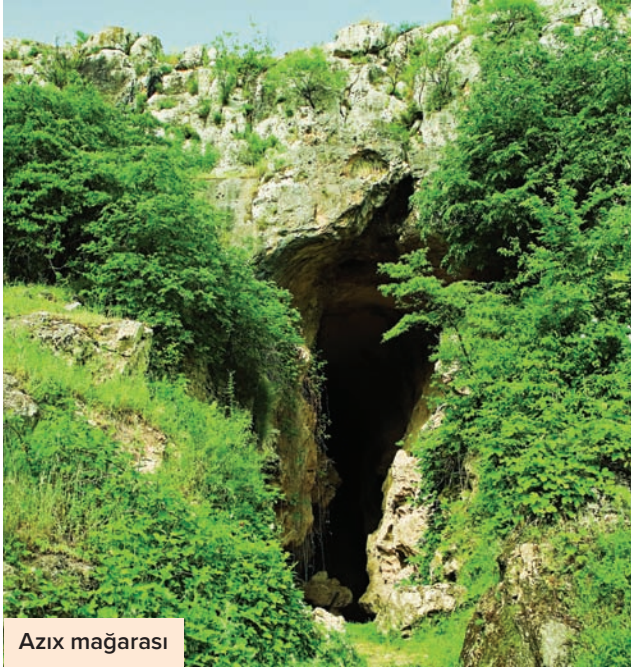
Bütün tarixi dövrlərdə Qarabağın dağlıq və düzən hissəsi bütünlüklə Azərbaycan xalqının torpağı olmuşdur.

Azərbaycan xalqının Qarabağla bağlı yüzlərlə ən qədim və ən nadir folklor nümunələri, musiqi inciləri məhz Qarabağda yaranmışdır.

Qədim zamanlardan ərəb işğalları dövrünədək

Qarabağ təkcə Azərbaycanın deyil, dünyanın da ən qədim tarixə malik diyarlarından biridir. Bu ərazidəki **Azix mağarasında** ən qədim insanların yaşayış məskəni aşkar edilmişdir. Bu yaşayış məskəni Azərbaycanın, o cümlədən Qarabağın insanlığın ilk vətənlərindən biri olduğunu sübut edir.

Qarabağda digər qədim insan məskənlərindən biri də **Tağlar mağarasıdır**. Mağara Xocavənd rayonu ərazisində yerləşir. Burada aparılan arxeoloji tədqiqatlar ölkəmizin ərazisində Daş dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətlərinin olduğunu göstərmişdi. Bütün Qafqaz və Yaxın Şərq abidələri içərisində Tağlar yeganə abidədir ki, burada yaşayış daimi olub.

Azix mağarası

Azixda öyrənilmiş çay daşı alətləri Şərqi Afrikanın Olduvay mədəniyyətinə aid daş alətlərlə oxşardır. Lakin əmək alətlərinin hazırlanmasında fərqli cəhətlər də vardır. Bu da Azixin alt təbəqələrindən üzə çıxarılan əmək alətlərini Quruçay mədəniyyəti adlandırmağa imkan vermişdir.

*Azix mağarasının tədqiqatçısı, Azərbaycan alimi
Məmmədli Hüseynov*

1968-ci ildə Azix mağarasından qədim insanın çənə sümüyü tapılmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində Azix adamı – azixantrop adlandırılan bu insanın 350-400 min il əvvəl yaşadığı məlum olmuşdur.

1990-cı illərin əvvəllərində bölgə ermənilər tərəfindən işğal edildikdən sonra işğalçılar tərəfindən Azix mağarasında qanunsuz işlər aparılmışdır. Buradan hətta silah anbarı kimi də istifadə edilmişdir.

2020-ci il noyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azix mağarasının yerləşdiyi kəndin düşmən işğalından azad edilməsini elan etmişdir.

"... Mağaranı azərbaycanlı alim, arxeoloq Məmmədəli Hüseynov 1960-cı ildə aşkar etmişdir və ondan sonra burada tədqiqatlar aparılmışdır. Bu, dünyanın ən qədim insanının yaşayış yerlərindən biridir, Azərbaycan tarixinə məxsusdur, bizim tarixi sərvətimizdir. Ermənistan bu mağarada qanunsuz olaraq işlər aparmışdır, xaricdən qanunsuz olaraq alimlər gətizdirmişdir. Onlar bu mağaraya, bizim tarixi irsimizə böyük ziyan vurmuşlar. Onlar bu ziyanın hamısını ödəyəcəklər. Onları məcbur edəcəyik. Azıx mağarasını azərbaycanlı alim aşkarlayıb. Azıx mağarası Azərbaycan ərazisində yerləşir. Bundan sonra azərbaycanlı alimlər və onların dəvəti ilə gələcək xarici alimlər burada qanuni yollarla tədqiqatlar aparacaqlar. ... Biz bu zirvəni qət etmişik. Bütün zirvələri qət edəcəyik. Elə zirvə yoxdur ki, onu biz qət edə bilməyək. Gəlin bir yerdə deyək: "Azıx Azərbaycandır!", "Qarabağ Azərbaycandır!"

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Ali Baş Komandan
İlham Əliyev*

Eneolit, Tunc və İlk Dəmir dövrlərində Qarabağın həyatında böyük dəyişikliklər baş vermiş, Son Tunc və İlk Dəmir dövrü **Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti** adını almışdır. Bu dövrə aid Xocalı arxeoloji abidəsindən üstündə Assur hökmdarına aid mixi yazı olan muncuq tapılmışdır. Bu və digər tapıntılar bölgənin Yaxın Şərqlə iqtisadi və mədəni əlaqələrini təsdiq edir.

Təsərrüfat və mədəni həyatın inkişafı ilə yanaşı, etno-siyasi proseslər* də davam edirdi. Xarici hücumlar nəticəsində tayfalar birləşərək tayfa ittifaqı və dövlət qurumları yaradırdılar.

Etno-siyasi proseslər – etnik və siyasi amilləri əhatə edən proses, tayfaların siyasi qurumlarda birləşməsi

Azərbaycan xalqı qədim dövlətçilik ənənələrinə malikdir. Hələ e.ə. I minilliyin birinci yarısında Azərbaycanın cənubunda Manna yaranmışdı.

Azərbaycan xalqının formalaşmağa başlanmasının tarixi qədim dövrlərə aiddir. Bu formalaşmada türk tayfalarından biri olan saklar yaxından iştirak etmişdir. E.ə. **VII yüzilliyin əvvəllərində** Qafqaz dağlarını keçib Ön Asiyada yayılmış kimmer və sak (iskit) tayfaları qədim Azərbaycan ərazisində də məskunlaşmışdılar.

Saklar, əsasən, Kür və Araz çayları arasındakı ərazidən Urmiya gölünün şimal-qərbinə qədər olan ərazilərdə məskən salmışdılar. **E.ə. VII yüzilliyin birinci yarısında** bu ərazilərdə İskit (İşquz) dövləti yaranmışdı. Sak tayfalarının yaşadığı bir sıra ərazilərin adı məhz onlarla bağlı olmuşdur. Antik və erkən orta əsr qay-

naqlarında Araz çayının Kürə qovuşdu-
ğu hissədə yerləşən düzən ərazi
Balasakan adlandırılmışdır. “Bala” türkce
“çöl”, “düzən yer” deməkdir. Balasakan
sözü “Sak düzü” mənasını verir. Ondan
bir qədər şimalda olan ərazilər isə Sa-
kasena adlandırılır.

Qədim və orta əsrlərdə bölgələr ya ora-
da yaşayan tayfalar (məs. Qalliya, Bri-
taniya və s.), ya da coğrafi xüsusiyyətinə
görə (məs., Mesopotamiya – İkiçayarası)
adlandırılırdı. Qarabağın dağlıq hissəsi
əvvəllər, e.ə. VII əsrdən burada yaşayan
igid türk tayfası olan sakların adı ilə
Ərsak (Arsak) adlanırdı.

E.ə. VI əsrin sonunda Manna və İskit
padşahlığı süqut etdikdən sonra Azər-
baycan ərazisi Midiya dövlətinin tərkibi-
binə daxil oldu. Daha sonra Midiyaya
son qoyan Əhəmənilər bölgəni öz ha-
kimiyətinə tabe etdilər.

Makedoniyalı İsgəndərin yürüşləri nəti-
cəsində Əhəməni dövləti süqut etdik-
dən sonra Azərbaycanın şimalında siya-
si proseslər yeni mərhələyə qədəm
qoydu. Makedoniyalı İsgəndərin ölü-
mündən sonra onun imperiyası parça-
landı. Bunun nəticəsində Azərbaycanın
cənubunda Atropatena, şimalında isə
Albaniya dövlətləri yarandı. Atropatena
Azərbaycanın şimalında da ərazilərə
malik idi. Müəyyən dövrdə Qarabağ
ərazisinin bir hissəsi həmin Azərbaycan
dövlətinin tərkibinə daxil olmuşdu.

Atropatena ilə eyni zamanda yaranmış
Albaniya dövləti tədricən sərhədlərini
genişləndirərək bütün Qarabağ ərazisi-
ni əhatə etdi. Bu ərazi Albaniyanın mü-
hüm siyasi mərkəzlərindən biri olmuş-
dur. **V yüzilliyin ikinci yarısından**
Bərdənin bu dövlətin paytaxtı olması
bunu sübut edir.

Qədim və erkən orta əsrlərdə Qarabağ-
da uti, qarqar, barsil, sabir, hun və başqa
türk tayfaları yaşamışdı.

I–III yüzilliklərdə Albaniyanın bəzi yer-
lərində, o cümlədən indiki Qarabağ əra-
zisində də xristian dini yayılmağa baş-
landı. Albaniya xristian icmalarının
yarandığı ilk ölkələrdəndir. Alban kilsəsi
Qafqazda, eləcə də bütün dünyada ən
qədim kilsələrdən sayılır. O dövrdən eti-
barən Azərbaycanın Araz çayından şim-
al hissəsində – Albaniyada keçmiş
büt-pərəst məbədləri xristian məbədlə-
rinə çevrildi. Həmçinin kilsələr inşa edil-
məyə başlandı. Qarabağda və Zəngə-
zurda Alban memarlığını özündə əks
etdirən bir çox abidələr bizim dövrə qə-
dər gəlib çatmışdır.

Bu abidələrdən Ağoğlan, Xudavəng, Amaras, Gəncəsər monastır və məbədlərini göstərmək olar.

Xudavəng monastırı

Qarabağın Azərbaycana məxsus olduğunu və burada ən qədim zamanlardan başlayaraq müxtəlif türk etnoslarının yaşadığını Azərbaycan və ümumtürk şifahi xalq ədəbiyyatının möhtəşəm abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud" da sübut edir. "Dədə Qorqud" dastanında türklərin VI–VII yüzilliklərdə Qarabağ da daxil olmaqla bütün Azərbaycan torpaqlarında, o cümlədən Göyçə gölü hövzəsində yayıldığı göstərilir. Ağqoyunlu (Bayandurlu) hökmdarı Həsən padşahın göstərişi ilə yazılmış məşhur "Oğuznamə"də ("Kitabi-Diyarbəkriyyə") Göyçə dənizi yaylaqlarının və Qarabağın qədim oğuz türklərinə məxsus olduğu, oğuz türklərinin soykökündə duran

Ağoğlan məbədi

Oğuz xaqanın Göyçə dənizi ətrafında dəfn olunduğu, Bayandur xaqanın isə Qarabağda, Göyçə dənizi yaylaqlarında yaşadığı və orada da dəfn edildiyi göstərilir.

Qarabağ Ərəb xilafəti dövründə

VIII əsrin əvvəllərində Ərəb xilafətinin işğalları nəticəsində Albaniya dövlətinin süqut etməsi ilə bölgənin tarixində yeni dövr başladı. Ərəb xilafətinin tərkibində olduğu dövrdə Azərbaycanda İslam dini yayılmış, lakin Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan albanlar xristian olaraq qalmışdılar. VIII əsrin əvvəllərində iqamətgahı Şərqi Anadoluda (Kiçik Asiyada) olan erməni-qriqorian katolikosu Ərəb xəlifəsinə məktub yazaraq ona təbəliyini bildirmiş və eyni dinə mənsub olduğu Alban katolikosunun Bizans imperatoru ilə gizli ittifaq bağladığına dair məlumat ötürmüşdü. Ərəb xəlifəsi buna cavab olaraq Alban kilsəsini Qriqorian kilsəsinə tabe etmişdir.

Qriqorianlıq — xristianlıqda əsası parfiyalı Qriqori tərəfindən qoyulmuş məzhəb

Bundan sonra erməni-qriqorian kilsəsi Alban kilsəsinə qarşı təzyiqlərə başladı. Albanlara məxsus dini və digər tarixi səmədlər yox edildi, bir qismi isə erməni dilinə tərcümə edilərək təhrif olundu. Beləliklə, albanların qriqorianlaşdırılması və bu yolla tədricən erməniləşdirilməsi prosesinin başlanğıcı qoyuldu. Erməni-qriqorian din xadimləri Cənubi Qafqaza gələrək Qarabağın dağlıq hissəsinin xristian-alban əhalisinin qriqorianlaş-

dırılması üçün fəaliyyət göstərməyə başladı.

Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan yerli Azərbaycan-alban tayfaları sonradan qriqorianlaşdırılma nəticəsində tədricən erməniləşdirildi. Qriqorianlaşdırma nisbətən erməniləşdirmə uzun proses olmuşdur. XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycan çar Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra ermənilərin Qarabağa köçürülməsi və Alban kilsəsinin ləğvi nəticəsində bu proses başa çatmışdır.

Azərbaycandan və Gürcüstandan fərqli olaraq, Cənubi Qafqazda ermənilər, ümumiyyətlə, dövlətçilik tarixinə malik olmamışdır. IX–XIII əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olan dövlətlər: **Sacilər, Salarilər, Rəvvadilər, Şəddadilər, Atabəylər, Şirvanşahlar** bütün Cənubi Qafqazda siyasi üstünlüyə malik idi. Sacilər, Salarilər və Atabəylər isə faktiki olaraq Azərbaycanın tarixi torpaqlarını siyasi cəhətdən birləşdirmişdilər.

Keçmiş Albaniya ərazisinin bir hissəsində yaranmış Xaçın knyazlığı Mehranilər nəslinə mənsub olan Həsən Cəlalın dövründə (1215–1261) yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdı. Onun zamanında Alban memarlığının ən mühüm incilərindən biri olan Gəncəsər monastırı tikildi.

Qarabağ XIII–XVIII əsrin birinci yarısında

Monqolların birinci yürüşü zamanı Atabəylər dövləti zəiflədi. Daha sonra Atabəylər dövlətinə son qoyan Xarəzm-

Gəncəsər monastırı

şah Cəlaləddinin Azərbaycanda hökmranlığı zamanı Qarabağ da onun hakimiyyəti altında idi. Monqolların ikinci yürüşü və Azərbaycanın işğalının başa çatması ilə digər Azərbaycan torpaqları kimi Qarabağ da Ali monqol xaqanlığının, sonra isə Hülakülər (Elxanilər) dövlətinin tərkibinə qatıldı.

Qarabağın bu dövr tarixi haqqında məlumat nisbətən daha əhatəlidir və daha yaxşı öyrənilmişdir. Həmin dövrdə "Qarabağ" adı artıq konkret coğrafi əraziyə şamil edilir. **"Arran Qarabağı"** adı ilk dəfə məşhur tarixçi və dövlət xadimi **Rəşidəddinin "Came ət-təvarix"** əsərində XIII əsrin sonuna aid hadisələrin şərhilə əlaqədar çəkilir. Bu dövrdə Qarabağ Arranın daxilində dağlıq və dağətəyi torpaqları birləşdirən vahid ərazidən ibarət idi. Qarabağ Hülakülər dövlətinin siyasi tarixində mühüm rol oynamışdır.

XV əsrdə Qarabağ Azərbaycan Qaraqoyunlu (Baharlı) və Ağqoyunlu (Bayandurlu) dövlətlərinin tərkibində idi. Qaraqoyunluların dövründə Qarabağın sonrakı tarixində özünü göstərəcək bir hadisə baş verdi. Keçmiş alban hakimi Həsən Cəlalın nəslə Qaraqoyunlu (Baharlı) Cahanşahdan "məlik" titulu aldı.

XVIII əsrdə Qarabağın xristian albanları öz alban kimliklərini unutmamışdılar. Qarabağın alban müləkləri 1723-cü ildə rus çarı I Pyotra yazdıqları məktubda özlərini xristian aqvanlar (albanlar – red.), qonşularını isə müsəlman aqvanlar və vətənlərini Albaniya adlandırdılar.

Qarabağ xanlığı
T.Mustafazadə

burada qeydə alınan yer adlarının hamısı, azərbaycanlılara məxsus idi. Bunlardan heç biri ermənilərə məxsus olmamışdır.

XVIII əsrdə Səfəvi dövlətinin zəifləməsindən sonra Azərbaycan torpaqları Rusiya və Osmanlı dövlətləri arasında bölüşdürüldü. Bu dövrdə tərtib olunan Osmanlı vergi dəftərləri də azərbaycanlıların Qarabağın əsas əhalisi olduğunu sübut edir.

“Dağlıq Qarabağ” termini orta əsr mənbələrində təsadüf edilmir. ... Orta əsrlərdə Qarabağ ərazisi vahid şəkildə mövcud olmuş, onun dağlıq və düzən sahələri, bölgələri tam şəkildə Qarabağ adlanmışdır. Diyarın həmin bölgələri iqtisadi və mədəni cəhətdən sıx bağlı idilər.

“Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası”
Azərbaycan tarixçisi Vəqif Piriye

Bu dövrdə Azərbaycanın etnik və siyasi sərhədləri daha aydın şəkildə. Səfəvilər Azərbaycanda 4 bəylərbəyliyi yaratdı. Onlardan biri mərkəzi Gəncə olan Qarabağ bəylərbəyliyi idi. 1593-cü ildə osmanlıların tərtib etdikləri icmal və müfəssəl dəftərlərə görə,

Hesablamalara görə, 1727-ci ildə Gəncə-Qarabağ əyalətinin əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar, az bir hissəsini qriqorianlaşmış albanlar təşkil etmişdir. Bəhs olunan dövrdə Rusiyanın fəal köməklik göstərdiyi qriqorianlaşmış albanlar siyasi cəhətdən fəallaşdılar.

Digər tərəfdən, Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyan **Nadir şah Əfşarı** qanuni hökmdar kimi tanımaqdan imtina edən Qarabağ bəylərbəyliyi azərbaycanlı əhalisinin bir hissəsi doğma torpaqlarından sürgün edildi. Bu amil Qarabağın alban müləklərinin mövqeyini gücləndirdi və onların separatizminə təkan verdi. Nadir şahın öldürülməsi ilə onun qurduğu dövlət parçalandı.

XANLIQDAN ƏSARƏTƏ

Nadir xan Əfşar 1736-cı ildə Muğan-da qurultay çağırırdı. Şah seçilən Nadir Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydu. Tacqoyma mərasimi zamanı Qarabağın Ziyadoğlular, İyirmidördlər, Otuzikilər, Cavanşir və başqa elləri Nadir xanın namizədliyinin əleyhinə çıxdılar. Onlar hakimiyyətdə Səfəvi sülaləsinin qalmasını istəyirdilər. Taxta çıxdıqdan sonra Nadir şah qarabağlıları cəzalandırdı: Cavanşir, Otuziki, Kəbirli ellərini Xorasan vilayətinə və Əfqanıstan sərhədlərinə sürgün etdi. O, Qazax, Borçalı və Şəmşəddil ellərini öz vassalı olan Kartli hakiminin idarəsinə verdi. Böyük inzibati dəyişikliklər həyata keçirən Nadir şah Səfəvilərdən miras qalmış bəylərbəyilikləri ləğv etdi. Qarabağın alban xristian müləklilikləri birbaşa şahə tabe edildi. Bütün Azərbaycan torpaqları eyniadlı vilayətdə birləşdirildi. Bununla da digərləri kimi Qarabağ bəylərbəyliyi də varlığına son qoyuldu.

Xorasana köçürülmüş Qarabağ elatlarına yerləşmək üçün məskən ayrılmışdı. Şahın buyruğu ilə bu ellərin cəsarətli oğulları orduda xidmət etməli idi. Bir müddət Nadir şahın eşikağası* vəzifəsini icra etmiş Pənahəli bəy sürgün həyatından narazı idi. O, imkan tapan kimi şah sarayını tərk edərək Qarabağa gəldi.

1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsindən sonra Xorasana köçürülmüş Qara-

bağ elləri də geriyyə, doğma yurdlarına qayıtdılar.

Eşikağası – sarayda mərasim qaydalarına baxan məmur

Xanlığın yaranması

Nadir şahın imperiyasının parçalanması nəticəsində Azərbaycan ərazisində bir sıra müstəqil dövlətlər meydana gəldi. Onlardan biri də Qarabağ xanlığı idi. Xanlığın əsasını Pənahəli xan Cavanşir qoymuşdur.

Pənahəli xan Cavanşir.
Rəssam Rizvan Qarabağlı

Pənahəli xan iqamətgah kimi əvvəlcə Bayat, sonra Şahbulaq qalasını tikdirdi. Feodal ara müharibələri bu qalaların möhkəm sığınacaq olmadığını göstərdi. Buna görə də Pənahəli xan strateji cəhətdən daha əlverişli olan Şuşa qalasını tikdirdi və onu xanlığın mərkəzinə çevirdi. O dövrdə Pənahabad adlandırılan Şuşa şəhəri tezliklə siyasi, iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş bir mərkəzə çevrildi.

Burada fəaliyyət göstərən zərbxanada Pənahabadi adlı pul zərb olunurdu.

Qarabağ xanlığının meydana gəlməsinin özünəməxsus cəhətləri var idi.

- Digər xanlıqlar siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəz kimi inkişaf etmiş şəhərlərin ətrafında yaranmışdı. Lakin Pənahəli xan qurduğu xanlıq üçün mərkəz, paytaxt da yaratmalı olmuşdu.
- Keçmişdə Nadir şahın hakimləri olmuş bir çox xanlıqların qurucularından fərqli olaraq, Pənahəli xan sürgündən qayıdaraq hakimiyyəti ələ almışdı.

“Mərhum Pənah xanın əsl-nəsəbi Dizağın Cavanşir elindəndir. Bu el Bəhmənli elinin bir qolu olan Sarıcalı oymağındandır”.

“Qarabağnamə”
Mirzə Camal bəy

Xanlığın möhkəmləndirilməsi

Pənahəli xan öz hakimiyyətini möhkəmləndirməyə və xanlığın ərazisini genişləndirməyə çalışırdı. Yerli feodal hakimlərin müqavimətinin qırılması və Şəki xanı Hacı Çələbinin hücumunun dəf edilməsi nəticəsində xanlığın qüdrəti xeyli artdı.

Şahbulaq qalası

Qarabağ ərazisində yerləşən xəmsə mülkləri: Xaçın, Vərəndə, Dizaq, Gülüstan (Talış) və Çiləbörd hakimləri Pənahəli xandan asılılığı qəbul etdilər. Bir çox xanlıqlar Pənahəli xanın yanına elçi və məktublar göndərərək dost və müttəfiq olmaq istədiklərini bildirirdilər.

Bütün bunlar Azərbaycanın güneyi və İranda hökmranlıq uğrunda mübarizə aparan qüvvələr tərəfindən qısqancılıqla qarşılanırdı. Əvvəlcə Məhəmməd-həsən xan Qacar, sonra isə urmiyalı Fətəli xan Əfşar Qarabağa hücum etsələr də, Şuşa şəhərini tuta bilmədilər. Lakin Pənahəli xanın böyük oğlu İbrahimxəlil Fətəli xan tərəfindən girov götürülməsi ilə Qarabağ xanlığı Urmiyadan asılı vəziyyətə düşdü. Bununla barışmayan Pənahəli xan Urmiya əleyhinə Kərim xan Zəndlə ittifaqa girdi. Müttəfiqlər qalib gəldikdən sonra Kərim xan Pənahəlini Şiraza dəvət etdi. Bir müddət Şirazda qalan Pənahəli xan vəfat edir, Qarabağa gətirilib Ağdamdakı xan mülkündə dəfn edilir.

Hakimiyyətə İbrahimxəlil xan keçdi. O, Azərbaycanda ən uzun müddət hökm sürmüş xanlardan biri olmuş-

dur. Atasının siyasətini uğurla davam etdirən İbrahimxəlil xan müstəqilliyə can atan mülkəkləri yenidən tabe etdi. O, Dağıstandakı Avar xanlığı ilə qohumluq əlaqələri yaratdı. Mənbələrin məlumatına görə, o hətta Naxçıvan, Gəncə və Təbriz xanlıqlarına da təsir göstərə bilirdi.

XVIII əsrin sonlarında xanlıq iki dəfə Ağa Məhəmməd Qacarın hücumuna məruz qaldı. İlk yürüşdə Şuşanı tuta bilməyən Qacar buna ikinci dəfə nail oldu. Lakin onun sui-qəsd nəticəsində öldürülməsi ordusunun burada möhkəmlənməsinə imkan vermədi.

İbrahimxəlil xan.
Rəssam Rizvan
Qarabağlı

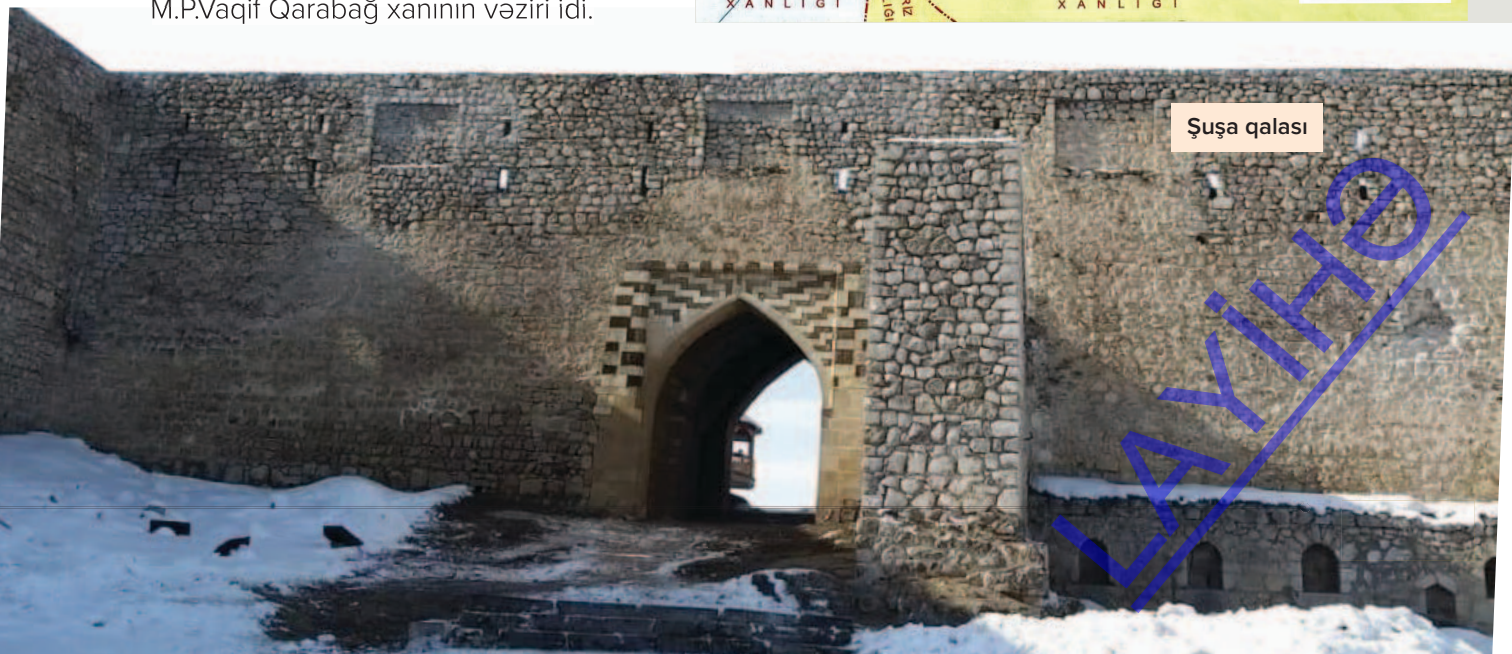
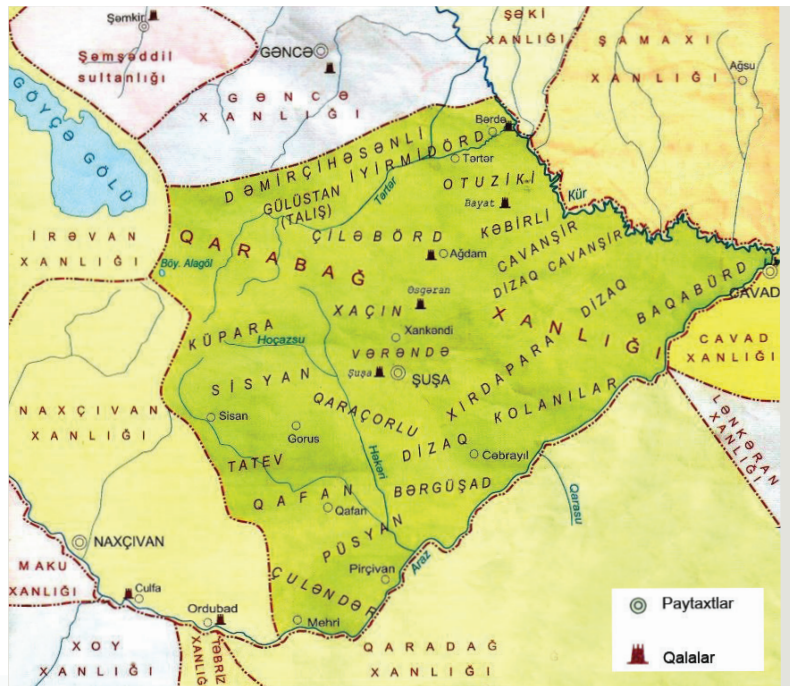
”

“Padşah adı daşımasa da, İbrahim xanın dövlət və cəlalı İran padşahlarının cah-cəlalından əskik deyildi”.

Mirzə Camal Cavanşir

Daxili həyat

Azərbaycan xanlıqlarında siyasi hakimiyyət Səfəvi dövlət aparatının bir növ sadələşdirilmiş forması idi. Xan qeyri-məhdud hakimiyyətə malik idi. Xandan sonra vəzir əsas vəzifə idi. Adətən, bu vəzifəyə sədaqətli, savadlı və inanılmış adamlar təyin olunurdu. Görkəmli şair M.P.Vaqif Qarabağ xanının vəziri idi.

Şuşa qalası

Məhkəmə işləri xanın nəzarəti altında idi. Bütün mübahisəli məsələlər İslam şəriəti əsasında həll olunurdu.

Qarabağ xanlığı Gəncə, Naxçıvan, İrəvan, Şəki, Şamaxı və Qaradağ xanlıqları ilə həmsərhəd idi. Xanlıq inzibati-ərazi cəhətdən mahallara bölünürdü. Mahallara naiblər, kəndlərə isə kəndxudalar başçılıq edirdi. Ali silk içərisində əsas yeri bəylər tuturdu. Onların əsas vəzifəsi xanın qarşısında hərbi və mülki xidmətə hazır olmaq idi. Əhalinin sosial tərkibində ruhanilər xüsusi yer tuturdular.

Kəndlilər rəiyyə, rəncbər və elatlara bölünürdü. Elatin vəziyyəti rəiyyət və rəncbərə nisbətən daha yaxşı idi. Bu, bir tərəfdən hakim təbəqənin əsas gəlirlinin əkinçi əhalidən toplanması, digər tərəfdən elatin xan qoşunu üçün əsgər verməsi ilə bağlı idi. Xanlığın iqtisadiyyatında əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıq sahələri mühüm yer tuturdu.

Xarici siyasət

Azərbaycanda birləşdirmə siyasəti aparan xanlıqlardan biri də Qarabağ olmuşdur. Xarici siyasət, ilk növbədə, xanlığın hakim siyasi mövqeyini qoruyub saxlamağa və ərazinin genişləndirilməsinə yönəlmişdi. Azərbaycan xanlıqlarının xarici siyasətində Osmanlı və Rusiya imperiyaları, Şərqi Gürcüstanda mövcud olan dövlətlər, İranda mərkəzi hakimiyyəti ələ keçirmiş qüvvələrlə münasibətlər mühüm yer tuturdu.

XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın beynəlxalq vəziyyəti çar Rusiyası və Osmanlı imperiyasının mövqeləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Bu dövrdə Azərbaycanın şimal-şərqindəki xanlıqlar Ru-

siya ilə, qərb və cənub-qərbində yerləşən xanlıqlar isə çox zaman Osmanlı dövləti ilə daha sıx təmasda olurdu.

1785-ci ildə İbrahimxəlil xan Osmanlı sultanına tabe olmaq niyyətini bildirmək üçün İstanbulla elçi göndərmişdi. Rusiya ilə növbəti müharibədə aldığı məğlubiyyətdən sonra da Osmanlı dövləti Qarabağ xanlığı ilə əlaqələri kəsməmişdi. Lakin Rusiya ilə aralarında olan gərginliyin artmasından ehtiyat edən Osmanlı dövləti Azərbaycan xanlıqlarına konkret kömək göstərmək iqtidarında deyildi.

İbrahimxəlil xan Osmanlı sultanına yazırdı:

“...Əgər sizdən gözlədiyimiz köməyi alsaq, biz düşmənlərimizi tar-mar edərik”.

Osmanlı dövlətinin hərbi yardım göstərə bilməməsi nəticəsində Qarabağ xanlığı Rusiya imperiyası tərəfindən müdaxilə qarşısında faktiki olaraq müttəfiqsiz qalmışdı.

Xanlıqlar arasındakı düşmənçilik və çəkişmələr ölkəni təqətdən salırdı. Bu isə xaricdən Azərbaycana olan hücumlara yol açırdı. Qacarlar dövlətinin və Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqaza olan maraqları tezliklə bu bölgənin onların arasında mübarizə meydanına çevriləcəyindən xəbər verirdi.

Rusiya işğalı

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya Şərqi Gürcüstanla yanaşı, Azərbaycan torpaqlarının da işğalına başladı. Gəncənin ələ keçirilməsindən sonra rus qo-

şunlarının komandanı Sisianov Qarabağ, Şəki və Şamaxı xanlıqlarından Rusiya imperiyasının “himayə”sinə keçməyi tələb etdi. Həm Qacarlar, həm də Rusiya üçün Qarabağın əhəmiyyəti böyük idi. Şuşa şəhəri Qacarlar üçün Cənubi Qafqazın açarı, ruslar üçün isə bölgənin qapısı hesab olunurdu. Fətəli şah Qacar Qarabağ xanlığını Rusiyaya meyil etməkdən çekindirməyə çalışsa da, bu, bir nəticə vermədi. Rusiyanın işğalçılıq siyasətinə qarşı mübarizə aparmaq əvəzinə, İbrahimxəlil xan onun “himayə”sinə sığınmağa üstünlük verdi. Bununla da xanlığın gələcək taleyini təhlükəyə atmış oldu.

İbrahimxəlil xanla general Sisianov arasında Kürəkçayın sahilində 1805-ci ilin mayında müqavilə imzalandı. Müqaviləyə görə, xan Rusiyanın ali hakimiyyətini tanıyır və müstəqil xarici siyasət hüququndan məhrum edildirdi. Şuşada rus qarnizonu saxlanılmalı və imperiya xəzinəsinə hər il xərac ödənilməli idi. Xanın nəvəsi Tiflisdə girov qalır, əvəzində xan və övladlarının əbədi hakimiyyətinə, xanlığın ərazisinin bütöv saxlanılmasına zəmanət verildirdi. İbrahimxəlil xanın tutduğu təslimçilik mövqeyi bütün Azərbaycana ağır mənəvi zərbə vurdu. Bu hadisə başqa xanların da mübarizə əzminə mənfi tə-

sir göstərdi və yerdə qalan ərazilərimizin Rusiya tərəfindən işğalını sürətləndirdi. Rusiya imperiyasının verdiyi vədlərə əməl etməyəcəyi tezliklə özünü büruzə verdi. İbrahimxəlil xan 17 nəfər ailə üzvü ilə birlikdə ruslar tərəfindən xaincəsinə qətlə yetirildi. Oğlu Mehdiqulu xan onun yerinə təyin olundu.

Birinci rus-Qacar müharibəsi Qacarların məğlubiyyəti ilə başa çatdı və imzalanan Gülistan müqaviləsində Qarabağın Rusiya ərazisi olması təsdiq olundu. 1822-ci ildə Qarabağ xanlığı ləğv edilərək əyalətə çevrildi və bütün hakimiyyət rus zabitinə – komendanta verildi. Qacarları ikinci dəfə məğlub edən ruslar Türkmənçay müqaviləsinin şərtinə əsasən Qacarlar dövləti ərazisindən Cənubi Qafqaza köçürdüləri erməni əhalisinin bir hissəsini Qarabağda yerləşdirdilər. Bununla da gələcəkdə bu bölgədə baş verəcək faciələrin əsası qoyuldu.

Komendant idarə üsulu ləğv edildikdən sonra Qarabağ əyalətinin yerində Şuşa qəzası təşkil olundu. Çar Rusiyanın hakimiyyəti dövründə Şuşa qəzası müxtəlif inzibati-ərazi vahidlərinin tərkibinə daxil edildi. Bu inzibati bölgü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyəti dövrünədək davam etdi.

QANLI İLLƏR

Çar Rusiyasında XX yüzilliyin əvvəllərində sosial-iqtisadi vəziyyət pisləşdi. İmperiyayı və onun müstəmləkələrini tətillər, çıxışlar, o cümlədən milli azadlıq hərəkatları bürüdü. Narazılıqları başqa istiqamətə yönəltmək üçün hökumət ənənəvi “Parçala, hökmranlıq et!” siyasətini həyata keçirməyə başladı. Xalqları bir-birinə qırdırmaq siyasətinin ilk addımları Cənubi Qafqazda atıldı.

Həmişə böyük dövlətlər tərəfindən alət kimi istifadə edilən ermənilər Çar Rusiyası tərəfindən silahlandırıldı. Beləliklə, 1905-ci ildə tarixdə **“erməni-müsəlman davası”** adlanan hadisələr başladı. XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda: İrəvan, Yelizavetpol (Gəncə) və Bakı quberniyalarında əhalinin əksəriyyətini Azərbaycan türkləri təşkil edirdi. Bu, gələcəkdə tarixi Azərbaycan torpaqlarında muxtariyyət və ya müstəqil dövlət yaratmaq istəyən erməni terror təşkilatlarının planlarına uyğun deyildi.

1890-cı ildə Tiflisdə erməni millətçilərinin terrorçu təşkilatı “Daşnaksutyun” yaradıldı. Partiyanın əsas məqsədi Azərbaycan və Osmanlı torpaqlarında “Böyük Ermənistan” dövləti qurmaq idi. Bu partiyanın programında türk-müsəlman əhaliyə qarşı qırğınların törədilməsi öz əksini tapmışdır.

İlk qurultayını keçirən “Daşnaksutyun” türklərə qarşı sui-qəsdlərin təşkil olunması barədə qərar çıxarmışdır.

Terror “Daşnaksutyun” partiyasının əsas mübarizə vasitəsi idi. “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün partiya bütün yerli təşkilatlarından İrəvan, Gəncə və Qarabağ bölgələrində olan türk kəndlərini viran qoymağı, onları yerli əhalidən – azərbaycanlılardan bərdəlik təmizləməyi tələb etmişdi.

Məhz bu məqsədlə də onlar və digər erməni təşkilatları Şimali və Cənubi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində erməniləri silahlandırır, azərbaycanlılara qarşı savaşa təhrik edirdi.

Erməni silahlı dəstələri azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə hücum edir, əhalini qətlə yetirir, qovur və beləliklə, say üstünlüyünə nail olmağa çalışırdı.

Azərbaycanın türk-müsəlman əhəlisinə qarşı ermənilərin hücumları Bakı şəhərindən başlayaraq Azərbaycanın digər bölgələrinə yayıldı. Hərtərəfli hazırlıqdan sonra ermənilər **1905-ci il fevralın** ilk günlərindən **Bakıda** qırğın törətdilər.

Çox keçmədən iğtişaşlar İrəvanda kütləvi xarakter aldı. Naxçıvan və Zəngəzur erməni silahlı dəstələrinin hücumlarına məruz qaldı. Kəndləri dağıdır, yandırır, günahsız insanları qılıncdan keçirirdilər. Yerli əhali ata-baba yurdunu tərk etməyə, qaçqın düşməyə məcbur olurdu.

Azərbaycan kəndlərinin dağıdılması həm də çar hökumətinin istəyi idi. Çar məmurları milli ədavəti qızıqdırmaqla bir tərəfdən canlanmaqda olan azadlıq hərəkatının boğulmasına, digər tərəfdən də boşaldılmış müsəlman kəndlərində xristianların məskunlaşmasına imkan yaradırdılar.

Müsəlman qırğınının dəhşəti bütün Cənubi Qafqazı, Cənubi Azərbaycanı və Şərqi Anadolunu bürümüşdü. Erməni silahlı dəstələri Şuşa qəzasını azərbaycanlılardan təmizləmək üçün uzun müddət hazırlıq görmüş, müasir silahlarla təchiz edilmişdi.

1905-ci ilin avqustunda, şəhər tezdən daşnakların planına əsasən rus əsgərləri Şuşada bir ermənini öldürüb, onun guya müsəlmanlar tərəfindən qətlə yetirilməsi barədə bütün şəhərə xəbər yaydılar. Çox keçmədən erməni silahlı dəstələri kilsənin qarşısına toplaşdı və müsəlman məhəllələrinin üzərinə hücum etdi. Erməni daşnakları ilə birlikdə hətta rus hərbi dəstələri və kazaklar da azərbaycanlı evlərinə hücumlar edirdilər.

Azərbaycanlıların özlərini müdafiə tədbirləri nəticəsində ermənilər tezliklə məğlub oldu və ağ bayraq qaldırdılar.

Erməni keşişləri, onların havadarları – yüksək rütbəli rus zabitləri və məmurları əllərində İncil və ağrəngli təslim

”

"Daşnaklar 1905-ci ildə azərbaycanlıları qətlə yetirmək üçün fəaliyyətə başladılar. Daşnaklar "öldürə bildiyin qədər öldür, talan et, heç kimə acıma" şüarı ilə hərəkət edirdilər. Daşnak quldurları dinc əhalini qətlə yetirdilər, kəndləri talan etdilər və yandırdılar. Daşnaklar silah baxımdan heç bir çətinlik çəkmədilər, çünki erməni keşişləri tərəfindən yanına səlahiyyətli heyətin göndərildiyi Vorontsov-Daşkovun xüsusi icazəsi ilə silahlandırılmışdılar".

"Xatirələr"

O.Arutyunyan (erməni yazıçısı)

”

"Bir partiya olaraq məsuliyyətin əsas hissəsini "Daşnaksutyun" daşıyır. Çünki onlar qırğınları həyata keçirməkdə çox zaman aparıcı qüvvə idi. Azərbaycanlıların "Daşnaksutyun"la müqayisə oluna biləcək heç bir təşkilatı yox idi. Onlar əlaqələndirmə və plan olmadan mübarizə apardılar".

Amerika tarixçisi

Firuz Kazımdadə

bayraqları Gövhər ağa məscidinin qarşısına gəldilər. Böyük "səhvə yol verdikləri"ni boyunlarına alıb, barışmaq istədiklərini bildirdilər. Ürəyiyumşaq azərbaycanlılar ermənilərin fitnələrinə aldanıb barışıq razılaşıdılar. Daşnak liderləri İncilə əl basıb, sülh nişanəsi kimi ağ bayraqlarını məscidin minarələrinə sancaraq bundan sonra müsəlmanlarla "qardaş kimi" yaşayacaqlarına söz verdilər. Beləliklə, beş gün davam edən döyüşlər ermənilərin məğlubiyyəti ilə başa çatdı.

Bu hadisələr zamanı Şuşanın görkəmli ziyalı **Əbdülkərim bəy Mehmandarov** əhalinin özünümüdafiəsinin təşkilində fəal rol oynamışdı. O, hələ qanlı döyüşlərin gedişində şəhərin müsəlman hissəsində xəstəxana və yetim qalmış uşaqlar üçün məktəb açdırmışdı.

Əbdülkərim bəy Mehmandarov

”

“...Doktor Əbdülkərim bəy Mehmandarovun təşəbbüsü ilə xəstəxana açıb, türk yaralılarını ora topladılar. Yetimlərə məktəb açmağı da Kərim bəy mənimlə bir yoldaşıma tapşırırdı. Məktəb təşkil edib, dərsə başladıq”.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı
Yusif Vəzir Cəmənəminli

Bu dövrdə erməni silahlı dəstələri Xocalıya da hücum etmişdilər. Kənd əhalisinin bir qismi qaçaraq canlarını qurtarmış, bir qismini də ermənilər öldürmüşdülər. Erməni müəlliflərindən biri yazır ki, kəndi ələ keçirən ermənilər əvvəlcə evləri talamış, sonra isə əhalinin geri qayıda bilməməsi üçün onları od vurub yandırmışdılar.

Şuşada təxminən bir il nisbi sakitlik oldu. Lakin ermənilər öz biabırçı məğlubiyyətləri ilə barışa bilmirdilər. Çar Rusiyasının himayəsində olan imkanlı ermənilər Osmanlı dövləti və Qacarlar dövlətinin təbəələri olan erməniləri gətirib muzzdlu döyüşçü kimi Azərbaycan türklərinə qarşı vuruşdururdular.

1906-cı ilin iyulunda ermənilər Şuşa şəhərində ikinci dəfə qırğınlara başladılar. Guya sülh və əmin-amanlıq yaratmaq üçün Qafqaz canişinliyi tərəfindən Qarabağa göndərilmiş general Qoloşapovun əmri ilə rus qoşunu azərbaycanlı məhəllələrini top atəşinə tutdu. Hətta molla məscidin minbərində Quran oxuyan zaman ora da atəş açılmışdı. Şuşadakı ikinci “Böyük dava” da Ə.Mehmandarovun rəhbərliyi altında azərbaycanlıların qələbəsi ilə bitdi.

”

“Tarixdə indiki xoşagəlməz hadisəyə bənzər heç bir hadisə olmamışdır. Məni ən çox düşünməyə vadar edən də ruslarla ermənilərin əlbir olmasıdır.

Əziz həmyerlilərim! Şuşa alınmaz bir qaladır. Bura əldən getsə, çolum-çocuğumuz da götürüb, Arazı o taya keçməkdən başqa çarəmiz qalmayacaq.

İctimai xadim, siyasətçi
Əhməd bəy Ağayev

1905–1906-cı illərdə erməni silahlı dəstələri Cavanşir qəzasında, habelə Ağdərə bölgəsində də kütləvi qırğınlar törətdi.

Qaryagin* qəzasında bir çox kəndlər erməni silahlı dəstələrinin hücumları nəticəsində yandırılmışdı. Azərbaycanlıların əks həmləsindən sonra ermənilər qırğınları dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdılar.

Qaryagin – əvvəlcə Cəbrayıl adlanan bu qəza XX yüzilliyin əvvəllərində Qaryagin adlanmışdır. Qəza XIX yüzilliyin əvvəllərində Şimali Azərbaycanın işğalında iştirak etmiş rus zabiti Pavel Karyaginın şərəfinə belə adlandırılmışdır.

1905-ci ildə Umudlu kəndində ermənilərin sonralar 1992-ci ildə Xocalıda törətdikləri soyqırımına bənzər qırğınlar törədilmişdi.

”

“...ermənilər Umudlu və İmarət Qərvənd kəndlərinin üzərinə hücumla keçdilər. Ermənilər bu iki kəndə daxil olub barbarlıq törətdilər. ...Burada bir türk qadınının qəhrəmanlıq göstərdiyi söylənir. Qadın ərinin öldürən erməninin qılıncını əlindən almış, öz sinəsinə soxmuşdu. Bu iki kənddən onlarla qadın və kişi öldürüldü. Lakin bu qırğınlardan sonra daha dəhşətli hadisələr baş verdi. Şahidlərin söylədiklərinə görə, sağ qalanlardan bəziləri uzun yol gedə bilməyib meşələrdə qalmış və donmuşdular...”

Erməni müəllifi
A-Do

1906-cı ilin fevralında Tiflisdə Qafqaz canişininin təşəbbüsü ilə erməni-müsəlman qırğınlarına son qoymaq üçün sülh konfransı (məclisi) keçirilmişdir. Konfransda **Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov** və başqaları “Daşnaksutyun” partiyasının niyyətlərini ifşa etmiş, onun Cənubi Qafqazda törədilən qırğınların, terrorçuluğun təşkilatçısı və icraçısı olduğunu göstərmiş, rəsmi hökumət dairələrinin bu təşkilatın əməllərinə göz yumduğunu sübuta yetirmişdilər.

Müzakirənin ən fəal iştirakçısı olan Əhməd bəy Ağayev çıxışında qeyd etmişdir:

“Biz deyirik ki, əgər, doğrudan-doğruya, sülh istəyirsinizsə, başqa təşəbbüslərlə bərabər, gerek terroru da götürəsiniz.

...“Daşnaksutyun” Rusiyanın böyük şəxslərinin, generallarının və hətta Qafqaz canişini

**Əlimərdan bəy
Topçubaşov**

**Əhməd bəy
Ağayev**

həzrətlərinin fikir və əqidələrinə qulluq edir və on beş ildir ki, təşkil olunub. Biz ancaq özümüz öz əlacımızı edək. Bizim də gərək mükəmməl və müsəlləh (silahlı) partiyalarımız olsun".

Sülh konfransının keçirilməsindən bir qədər sonra erməni silahlı dəstələri yenidən qırğınlara başladı.

Ermənilər Bakıda və Şuşadakı məğlubiyyətləri ilə heç cür barışa bilmirdilər. 1906-cı ilin yayında erməni əhalisinin sayı olduqca az olan İrəvandan Zəngəzura, Zəngəzurdan Qarabağa qədər ərazilərdə erməni silahlı dəstələrinə yol üstündə yerləşən müsəlman kəndlərinə hücum etmək əmri verildi.

”

“Vəhşi yırtıcılar südəmər körpələri beşiyi ilə odlayır, bəzən də anasının qucağından alıb divarlara vurmaqla para-para edir, süngülərə keçiridilər”.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı
Məmməd Səid Ordubadi

1906-cı ildə Əhməd bəy Ağayevin təşəbbüsü ilə “Difai” (Müdafiə) partiyası yaradıldı. “Difai” ərəb sözü olub, mənası “özünü müdafiə etmək” deməkdir. Partiya müsəlmanların xilasını iki vasitə-

dən – maarifçilik və gücdən istifadədə görürdü. Azərbaycanlıların təşkilatlanması, “Difai” partiyasının formalaşaraq ermənilərin terroruna qətiyyətlə cavab verməsi erməniləri qırğınlar törətməkdən əl çəkməyə məcbur etmişdi.

”

“...Daşnakların əsas məqsədləri Qafqazda yaşayan bütün müsəlmanları qırıqdan sonra onların torpaqlarını işğal etməkdir. ... Sonra fikirləri Qafqazda erməni xalqı üçün milli, müstəqil bir dövlət yaratmaqdır. Bizim partiyamızın əsas məqsədi isə Qafqazda yaşayan bütün xalqlar arasında səmimi qardaşlıq və birlik yaratmaqdır...”

Daşnak partiyası əmin olsun ki, heç bir vaxt biz öz millətimizin bədbəxtliyi üzərində erməni millətinin səadət və xoşbəxtlik qurmasına yol vermərik”.

“Difai” partiyasının bəyannaməsindən

“Difai” partiyasının bayrağı

QARABAĞ GENERAL-QUBERNATORLUĞU

1918-ci il mayın 28-də uzun-müddətli Rusiya əsarətindən sonra Azərbaycan xalqı Şimali Azərbaycanda yeni, müstəqil dövlətçiliyini bərpa etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti “İstiqlaliyyət Bəyannaməsi”ndə vaxtı ilə Gülistan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən Rusiya tərəfindən işğal olunmuş Şimali Azərbaycan torpaqlarının qanuni varisi olduğunu bəyan etdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz ərazisinin hüquqi-siyasi cəhətdən əsaslandırılmış xəritəsini nəşr etdirmişdi. Cümhuriyyət Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın bütün tarixi ərazisində öz siyasi hakimiyyətinin bərqərar edilməsinə çalışırdı. Bu zaman yenidən elan olunmuş erməni dövləti Qarabağa heç bir əsası olmayan iddia irəli sürdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bu iddianı rədd etdi.

Ermənilərin Cavanşir qəzasının dağətəyi kəndlərinə hücumları adi hal almışdı. Erməni quldur dəstələri 1918-ci ilin yaz-yay aylarında qəzanın düzənlik hissəsinin müsəlman əhalisinə qarşı da çoxsaylı zorakılıq aktları törədirdi.

“Ermənilərin ortaya atdıqları Qarabağ məsələsi 5, ya 10 kənd məsələsi deyil. Mübahisə bütöv 4 sancaq: Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl və Zəngəzur üstündədir. Özü də onlar buranın yerli əhalisi deyildirlər. Rusiya ilə müharibədən sonra Osmanlı dövləti ərazisindən buraya köçənlərdir... Nəhayət, Qarabağın özündə ermənilər yığcam halda yaşamırlar, müsəlmanlarla qarışıq məskundurlar. Bununla belə, biz məsələnin sülh yolu ilə həlli tərəfdarıyıq”.

*AXC parlamentinin sədri
Əlimərdan bəy Topçubaşov*

“İstiqlaliyyət Bəyannaməsi”nin birinci maddəsində deyilirdi:

“Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı hakimiyyət hüququna malikdir, Şərqi və Cənubi Mavərayı-Qafqazdan (Cənubi Qafqaz – red.) ibarət Azərbaycan tam hüquqlu müstəqil dövlətdir”.

Ermənilər Tərtər çayının qabağını kəsərək başqa istiqamətə yönəltməklə qəzanın aran kəndlərinin əkinlərini susuz qoymuş, təsərrüfata böyük zərər vurmuşdular. Hətta iş o yerə çatmışdı ki, aran kəndlərində içməli su belə çatışmırdı. Sayca çox olan Azərbaycan kəndlərinin əlverişli mövqedə yerləşməsi əvvəlcə ermənilərin Qarabağın digər qəzası – Cəbrayıl hücumlarına cəsarət etməməsinə səbəb olurdu. Lakin az sonra Cəbrayıl qəzasının azərbaycanlı kəndlərinə ermənilərin hücumları başladı.

Andranikin quldur dəstəsinin Zəngəzur hücum edərək Azərbaycan kəndlərində soyqırımı törətməsindən sonra ermənilər Şuşa qəzasında fəallaşdılar. Andranik Zabux dərəsi ilə Şuşaya hücum etməyə cəhd etsə də, Sultan bəy Sultanovun başçılıq etdiyi yerli könüllü dəstələr onun quldur dəstəsini darmadağın etdi.

Azərbaycan hökuməti yaranmış vəziy-

yəti nəzərə alaraq 1919-cu ilin yanvarında Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarını əhatə edən Qarabağ general-qubernatorluğu yaratdı. Xosrov bəy Sultanov Qarabağın general-qubernatoru təyin edildi.

Əslində, bununla çar Rusiyasının işğalı dövründə tarixi inzibati-siyasi mənasını itirmiş “Qarabağ” anlayışı AXC dövründə əvvəlki mənasını yenidən özünə qaytarıldı.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılmış erməni hökuməti Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılmasına etirazını bildirmişdi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin cavabında bu etiraz əsassız hesab olunmuş və həmin ərazilərin Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olması göstərilmişdi.

X.Sultanovun fəaliyyətinin ilk dövrlərində qarşısında duran mühüm məsələlər-

Xosrov bəy Sultanov

dən biri erməni silahlı terrorçu dəstələrinin Zəngəzur və digər bölgələrdə yaratdığı ciddi təhlükəni aradan qaldırmaq idi. Azərbaycan torpaqlarında, xüsusilə Naxçıvanda və Zəngəzur bölgələrində dinc əhaliyə qarşı vəhşiliklər törədən Andranikin quldur dəstələri 1919-cu ilin yazında bu bölgələrin hüdudlarını tərk etdi. İngilis qoşunlarının Şuşadakı nümayəndəsinin xüsusi əmri ilə Qarabağ general-qubernatorluğu bölgədə ali hakimiyyət orqanı kimi təsdiq edildi. X.Sultanovun gördüyü ciddi tədbirlərdən sonra 1919-cu ilin yayında Qarabağda yaşayan ermənilər Qarabağın dağlıq hissəsini AXC-nin tərkib hissəsi kimi tanıdı. Ararat (Erməni) hökuməti Qarabağ və Zəngəzura Azərbaycan hakimiyyətini tanımağa məcbur oldu.

1919-cu ildə Zəngəzurla bağlı AXC və Ararat (Erməni) Respublikası arasında saziş imzalandı. Həmin sazişə əsasən hər iki tərəf qoşunlarını o ərazidən çıxarmalı idi. Azərbaycan tərəfi sazişin şərtlərinə əməl etsə də, ermənilər Zəngəzura qoşun yeritdilər və orada böyük qətliaamlar törətdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Qarabağda ermənilərin ən xəyanət-

kar silahlı qiyamlarından biri 1920-ci il martın 22-də, Novruz bayramı günü baş verdi. Bu separatçı qiyam Azərbaycanı işğal etməyə hazırlaşan bolşeviklərin sifarişi ilə qaldırılmışdı. Erməni-separatçı qiyamlarının əksər yerlərdə qarşısının alınmasına baxmayaraq, onlar Əsgəran qalasını ələ keçirə bildilər. Azərbaycan hökuməti qiyam xəbərini alan kimi dərhal tədbir gördü. Əsgəran qalasını geri almaq və erməni qiyamını yatırımaq üçün Azərbaycan hökuməti general **Həbib bəy Səlimovun** başçılıq etdiyi ordunun böyük hissəsini Qarabağa göndərirdi.

Həbib bəy Səlimov

Əsgəran qalası

Düşmənin xəyanətinə qarşı ... vuruşacaq bu qəhrəman qüvvələrimiz artıq əmin olalım ki, erməni macəraçılığına qəti bir son verərək Qarabağ məsələsini birdəfəlik həll edəcəkdir. Yaşasın gənc ordumuz! Ulu tanrı zəfərlərini çoxaltsın!.. Ordumuzun zəfərindən bəhs edərkən məmləkətin hər tərəfindən axıb gələn fədakar könüllülərimizdən uzun-uzadıya bəhs etmək istəmədim, çünki ordu millətin müdafiə qabiliyyətini təsdiq edən bir qüvvətdir. Ordunun zəfəri millətin, millət fədailərinin zəfəri deməkdir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

Qarabağda bir ay ərzində davam edən qanlı döyüşlərdən sonra erməni işğalçıları tam məğlub edildi və Azərbaycanın sərhədlərindən kənara qovuldular. Əsgəran qalası azad edildi, erməni hərbi dəstələrinin buradakı başçısı məhv edildi.

Lakin Rusiya qoşunları Azərbaycan ordusunun əsas hissəsinin Qarabağda döyüşlərdə olmasından istifadə edərək **1920-ci il aprelin 27-də** şimaldan Azərbaycan sərhədlərini keçdi, sürətlə Bakıya doğru irəlilədi və növbəti gün Bakı XI Qırmızı Ordu tərəfindən işğal edildi. Bununla Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğuna son qoyuldu.

1920-ci ilin aprelində AXC-nin süqutundan sonra Qarabağ general-qubernatorluğu ləğv edildi və X.Sultanov həbs olundu. Bundan istifadə edən Qarabağ erməniləri 1920-ci ilin aprelində keçirdikləri qurultaylarında AXC hökuməti ilə 1919-cu ilin yayında əldə edilmiş razılaşmanın qüvvədən düşməsi haqqında qərar qəbul etdilər.

Şimali Azərbaycanda hakimiyyətə gəlmiş bolşevik hökuməti 1920-ci ilin mayında Qarabağ İnqilab Komitəsini yaratdı. Bu komitənin səlahiyyətləri keçmiş general-qubernatorluğun sərhədlərini əhatə edirdi.

Beləliklə, Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə Azərbaycanın ayrılmaz hissələri olan Qarabağ və Zəngəzur torpaqlarına erməni separatçılarının ərazi iddialarının yeni mərhələsi başladı.

”

1920-ci il martın iyirmi ikisində, Novruz bayramı gecəsi Qarabağ vilayətinin dağ yerlərində məskun ermənilər qiyam edərək “Əsgəran keçidi”ni tutdular. Bu səbəbdən də Əsgəran cəbhəsinə Həbib bəy Səlimovun komandanlığı ilə qüvvətli bir ordu yeridildi. Aprelin üçündə Azərbaycan ordusu ermənilərə qarşı qüvvətli bir hücum etdi. Əcəba, hansı azərbaycanlı o məsud günü xatırlamır?! Ordunun qalibiyyət və intizamı, mənəviyyatı təsvirlənməz dərəcədə fəvqəladə idi. Xarici aləm az bir müddət ərzində vəsəitsizlik içində bu qədər müntəzəm təşkilatçılığa malik bir əsgəri qüvvə vücuda gətirdiyimizə heyran qalmışdı. Əhalidən bir çoxu duyduğu həyəcandan ağlayırdı. O gün Azərbaycanın ən şanlı, ən bəxtiyar günü idi.

“Milli Azərbaycan hərəkatı” kitabı
Polkovnik İsrəfil bəy İsrəfilbəyov

BOLŞEVİKLƏRİN MƏKRİLİ ƏSƏRİ: “DAĞLIQ QARABAĞ MUXTAR VİLAYƏTİ”

Rusiyanın Cənubi Qafqazı yenidən işğal etməsi bölgədə siyasi vəziyyəti gərginləşdirdi. Rus imperiyasının Sovet Rusiyası adı ilə bərpa edilməsi müstəqil respublikaların ləğvinə gətirib çıxardı. Belə ki Cənubi Qafqazdakı siyasi qurumlar tədricən müttəfiq respublikalar kimi imperiyanın tərkibinə daxil edildi. Sovet Rusiyası Cənubi Qafqazda xristian əhalinin daha çox ərazilərə nəzarət etməsində maraqlı idi. O, bölgədə möhkəmləndikdən sonra ənənəvi mübahisəli ərazilər yaratdı və milli münaqişələri qızışdırdı. Əksər əhalisi Azərbaycan türklərindən ibarət olan Dərələyəz, Göyçə, Zəngibasar mahalları Ermənistan, Borçalı mahalı isə Gürcüstana güzəştə gedildi. Bununla kifayətlənməyən ermənilər Azərbaycanın tarixi əraziləri olan Qarabağ, Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrinə iddia etməyə başladı.

Zəngəzurun itirilməsi

Bu məkrli planları dəstəkləyən Rusiya Azərbaycan rəhbərliyinə təzyiqləri artırdı. Sovetlərin təbliğat maşını “xalqların qardaşlıq ideyası”nı da ortaya atdı. Zəngəzurun Ermənistanə verilməsi

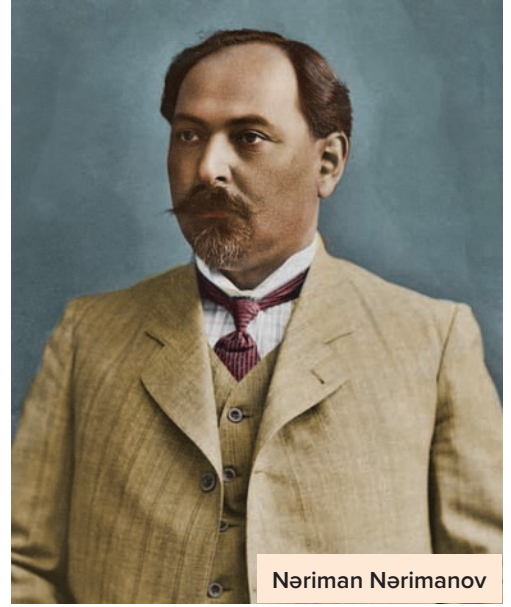
gündəmə gəldi. Bu məsələ bir neçə dəfə müzakirə olunsada, heç bir nəticə vermədi. Təzyiqlərə dözməyən Azərbaycanın sovet rəhbərliyi 1920-ci ilin sonlarında Zəngəzurun Ermənistanə verilməsi ilə razılaşdı. Zəngəzur mahalı iki hissəyə bölündü. Azərbaycanlıların yaşadığı Yuxarı Zəngəzur Ermənistan ərazisi elan olundu.

Zəngəzurdan sonra ermənilər Naxçıvana qarşı yenidən iddia qaldırdılar. Lakin Türkiyənin işə qarışması bu iddianın qarşısını aldı. Belə ki 1921-ci ildə Türkiyə, Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan arasında imzalanmış Moskva və Qars müqavilələrinə görə Naxçıvan Azərbaycanın tərkibində saxlanıldı.

Növbəti iddia Qarabağın dağlıq hissəsinə idi. Sovet Rusiyası rəhbərliyi ərazinin Ermənistan SSR-ə verilməsinə çalışırdı. Azərbaycan SSR-in rəhbərliyinə təzyiqlər gücləndi. Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Qafqaz Bürosunun 1921-ci il iyulun 4-də keçirilən iclasında Qarabağın dağlıq hissəsinin Ermənistanə verilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Lakin Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanovun qəti etirazından sonra iyulun 5-də Qafqaz bürosu tərə-

findən məsələyə yenidən baxıldı. Qarabağın dağlıq ərazilərinin Azərbaycandan alınmasının qarşısı alındı.

Ancaq ermənilərin istəklərinin qismən ödənilməsi üçün həmin ərazidə muxtariyyətin yaradılması təklif olundu. Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində yaşayan digər azsaylı xalqlarla müqayisədə ermənilərin bu formada fərqləndirilməsi məkrli siyasətin bariz nümunəsi idi. Həmin dövrdə Qarabağın dağlıq hissəsində az sayda erməni yaşayırdı. Onların da böyük əksəriyyəti XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində buraya köçürülmüşdü. Ermənistan SSR-in ərazisində yaşayan Azərbaycan türklərinin sayı Qarabağda yaşayan ermənilərin sayından dəfələrlə çox idi. Buna baxmayaraq, Moskva rəhbərliyi dədə-

Nəriman Nərimanov

baba yurdlarında yaşayanlara muxtariyyətin verilməsi barədə düşünmürdü.

DQMV-nin yaradılması

Azərbaycan rəhbərliyi Qarabağın dağlıq hissəsində qondarma muxtariyyətin yaradılmasına kifayət qədər müqavimət göstərə bilmədi. Moskvanın hədələri və yerli kommunistlərin qətiyyət-sizliyi Qarabağın dağlıq hissəsinin taleyini həll etdi. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi **1923-cü il iyulun 7-də** mərkəzi "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması haqqında" dekret verdi. Bir qədər sonra Xankəndi şəhəri bu muxtariyyətin mərkəzi elan edildi. Azərbaycan SSR hökumətinin razılığı alınmadan Xankəndi Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırımın təşkilatçısı olan Stepan Şaumyanın adı ilə "Stepanakert" adlandırıldı.

Beləliklə, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ süni şəkildə aran və dağlıq hissələrinə parçalandı. Azərbaycan rəhbərliyi Qarabağın dağlıq hissəsində sonradan məskunlaşmış ermənilərə muxtariyyət verməyə məcbur edildi.

Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan azərbaycanlıların rəyi nəzərə alınmadı, onların hüquqları kobudcasına pozuldu. Məhz bundan sonra qondarma "Dağlıq Qarabağ" ifadəsi meydana gəldi.

Burada erməni muxtariyyətinin yaradılması Qarabağ torpaqlarının parçalanmasına və gələcəkdə bu əraziyə Ermənistanın yenidən iddia irəli sürməsinə şərait yaratdı. DQMV yaradılarkən bura daxil olan ərazilərin tarixi adları dəyişdirildi. Qarabağın iki hissəyə bölünməsi və onun dağlıq hissəsinə muxtariyyət statusunun verilməsi ermənilərin qəsbkarlıq və işğalçılıq siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur.

Ermənilər SSRİ dövründə də öz niyyətlərindən əl çəkmir və Moskvadakı erməni əsilli vəzifəliyərin köməyi ilə öz bədnam siyasətlərini davam etdirirdilər. Vaxtaşırı olaraq ərazilərimiz hissə-hissə müxtəlif adlar altında Ermənistan SSR-ə birləşdirilirdi. Hər dəfə azərbaycanlıların etiraz etmək cəhdlərinin qarşısı alınır, torpaqlarını müdafiə etməyə çalışan azərbaycanlılar millətçilikdə günahlandırılır və "xalqlar dostluğu" ideyasına qarşı çıxmaqda ittiham edilirdilər.

Əsassız iddialar

XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində Moskva rəhbərliyi xarici ölkələrdən ermənilərin Cənubi Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana köçüb gəlməsinə şərait yaradırdı. Gətirilmiş ermənilər Dağlıq Qarabağda separatçı meyilləri gücləndirir və geniş təşkilati işlər aparırdılar.

Xankəndi. 1920-ci illərin ikinci yarısı. Mərkəzi şəhər meydanının salınması

M.C.Bağırov

Ermənilər II Dünya müharibəsindən sonra Türkiyənin şərq vilayətlərinə və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətinə eyni vaxtda ərazi iddialarını yenilədilər. Erməni kilsəsi bu işdə aktiv rol oynadı. 1945-ci ilin iyun ayında dünyanın bir çox ölkələrindən gəlmiş ermənilərin iştirakı ilə toplantılar planlaşdırıldı.

Elə həmin il Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi ilə bağlı Moskvaya qarşısında məsələ qaldırıldı. İ.V.Stalin kimi diktator bir dövlət başçısının hakimiyyəti dövründə belə bir müraciətin səsləndirilməsi SSRİ rəhbərliyinin iradəsi xaricində ola bilməzdi.

Azərbaycan SSR Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi M.C.Bağırov ermənilərin iddiaları təmin edilərsə, qədim zamanlardan Azərbaycana məxsus olan, ancaq sovetləşmə dövründə Ermənistan, Gürcüstana və Rusiyaya birləşdirilən ərazilərin qaytarılması tələbini irəli sürdü. M.C.Bağırovun bu mövqeyi ölkə daxilində ərazi məsələlərinin alovlanmasından ehtiyat

edən sovet rəhbərliyini geri addım atmağa məcbur etdi. Ermənistan isə müvəqqəti olaraq fikrindən daşınmalı oldu.

II Dünya müharibəsindən sonra Moskva yaşamaq üçün xaricdən müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin ölkəyə gəlməsinə çalışırdı. O bu prosesdən, əslində, sosializm sisteminin üstünlüyünün təbliği olunması üçün istifadə edirdi. Ermənilər bu vəziyyətdən istifadə edərək xaricdən gələn erməniləri Ermənistanda məskunlaşdırmağa başladılar. Onlar ərazilərin kifayət etməməsi və bunun üçün də azərbaycanlıların oradan çıxarılıb Azərbaycana göndərilməsinin zəruriliyi ilə bağlı Moskvaya müraciət etdilər. Nəticədə azərbaycanlıların ata-baba yurdlarından deportasiyası* başlandı.

Deportasiya – bir xalqın yaşadığı ərazidən zorla çıxarılması, məcburi köçürülməsi

1960-cı illərin əvvəllərində Sovet imperiyası və Türkiyə arasında münasibətlər kəskinləşdi. Ermənilər bu vəziyyətdən istifadə edərək qondarma "erməni soyqırımı" məsələsini ortaya atdılar və Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi üçün yenidən iddia qaldırdılar. SSRİ rəhbəri Nikita Xruşçov digər yerlərdə də ərazi məsələlərinin ortaya çıxacağından ehtiyat edərək ermənilərin təklifini rədd etdi.

Moskvanın Azərbaycan SSR rəhbərliyinə təzyiqləri nəticəsində 1981-ci ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə bir sıra xüsusi imtiyazlar verildi. Maraqlısı bu idi ki, imperiya daxilində olan bir çox muxtariyyətlərə belə bir imtiyaz tənindənəmirdi. Bu imtiyaz DQMV-nin Bakıdan asılılığını azaltmışdı. Bu, gələcək münaqişələrdən xəbər verirdi.

MÜNAQİŞƏ BAŞLAYIR

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən Dağlıq Qarabağa qarşı iddiaları onların "Böyük Ermənistan" yaratmağa yönəlmiş məkrli və işğalçı planlarının tərkib hissəsidir. Ona görə də ermənilər, bir qayda olaraq, həmişə əlverişli şərait yaranan kimi bu planın reallaşdırılması uğrunda mübarizəyə başlamışlar.

1985-ci ildə SSRİ-də ermənipərəst Mixayıl Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi ilə erməni separatçıları növbəti dəfə yenidən fəallaşdılar. Bu dəfə sovet rəhbərliyinin silahlı erməni separatçı-terrorçularını himayə və müdafiə etdikləri daha tez aşkara çıxdı. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Ermənistanla ilhaq etmək planını həyata keçirmək üçün M.Qorbaçov ilk addım olaraq 1987-ci ildə onun qarşısında ən böyük maneə olan **Heydər Əliyevi** sovet rəhbərliyində tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırdı. Bu amil Moskvanın birbaşa olaraq ermənipərəst mövqe tutacağını göstərdi.

Bundan az sonra əvvəllər gizli fəaliyyət göstərən erməni millətçi "Qarabağ komitəsi" yenidən açıq fəaliyyətə keçdi. Beləliklə, Qarabağın dağlıq hissəsinin işğalı üçün separatçı-terrorçuluq fəaliyyəti başlandı.

Erməni millətçiləri SSRİ rəhbərliyi və dünya erməni lobbisinə arxalanırdı.

1987-ci ilin payızında Yerevanda (İrəvanda) millətçi "Qarabağ komitəsi"nin ilk mitinqi keçirildi. Bu, Qarabağa köçürülüb yerləşdirilən ermənilərin öz müqəddəratını təyinetmə hərəkəti deyildi. Bu, Ermənistanın məhz işğalçı niyyətinin olduğunu sübut edən fakt idi. Hadisələr 1988-ci ilin fevralından daha aqressiv məcraya yönəldi. Stepanakertdə (Xankəndi) erməni separatçıları və millətçilərinin mitingləri başladı.

Bir neçə gün sonra keçirilən mitinqdə ilk dəfə olaraq "saqqallılar" adlanan xüsusi hərbi dəstənin üzvləri də iştirak etdilər. Ermənistandan göndərilən tapşırıqlara uyğun olaraq "saqqallılar"ın zorakı səyləri nəticəsində vəziyyət daha da gərginləşdi. DQMV-nin Xalq Deputatları Sovetinin fəvqəladə iclasında bölgənin Ermənistanla birləşdirilməsi ilə bağlı təklif müzakirəyə çıxarıldı.

İclasda qanunsuz olaraq DQMV-nin Azərbaycan SSR-in tabeliyindən çıxaraq Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil olması barədə qərar qəbul edildi. Bu qərar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə təhlükə və SSRİ Konstitusiyasına zidd ol-

maqla yanaşı, həm də İttifaq miqyasında separatizm meyillərinin ilk qıyılıcı idi.

Erməni separatçıların qısa müddət ərzində fəaliyyətlərini genişləndirməsinin əsas səbəbi məhz Moskvadan aldığı dəstək idi.

Respublika rəhbərliyi sussa da, Qarabağ əhalisi bələd olduğu erməni məkrini dayandırmaq üçün səfərbər oldu. Hadisələrin ən qızğın vaxtında, fevralın 22-də Ağdamın minlərlə sakini Əsgəran üzərinə yürüşə çıxdı. Ancaq bu yürüşün qarşısı Bakıdan göndərilmiş emissarlar (nümayəndələr) tərəfindən alındı. Azərbaycan məhz həmin gün Qarabağ münaqişəsinin ilk şəhidlərini: Əli Hacıyev ilə Bəxtiyar Quliyevi torpaq və millət uğrunda fəda etdi.

Əli Hacıyev

Bəxtiyar Quliyev

Əgər ozamankı Azərbaycan rəhbərliyi vəziyyətə müdaxilə etmək istəsə idi və vilayət ərazisində əsrlər boyu yaşayan yerli azərbaycanlı əhalinin düşmənin müqavimətinə qarşı səfərbər olmasını təmin edə bilsə idi, separatçılığın qarşısını elə başlanğıcda almaq olardı.

1988-ci il fevralın sonlarında Azərbaycanın böyük sənaye şəhəri olan Sumqayıtda erməni xüsusi xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarının iştirakı ilə əvvəlcədən planlaşdırılmış qətl və qarətlər törədildi. Qətl və qarətlərin əsas icraçısı erməni Eduard Qriqoryan idi. Əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi, bu hadisədən Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların tam deportasiyası və DQMV-nin Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılıb Ermənistana ilhaq edilməsi üçün dərhal istifadə edildi. Vaxtilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılan Ermənistan SSR-də yerli azərbaycanlılara qarşı qətlər və talanlar təşkil olundu. Azərbaycanlılara qarşı dəfələrlə təkrar olunmuş erməni vəhşilikləri və soyqırımları yenidən tüğyan etdi. Sovet İttifaqının rəhbərliyi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxartmaq istiqamətində daha bir addım atdı: 1989-cu ilin yanvarında "Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında" qərar qəbul edildi. Məqsəd aydın idi: yaradılmış qurum muxtar vilayətin Azərbaycandan alınıb Ermənistana verilməsini təmin etməli idi. Məhz bu dövrdə

Azərbaycan xalqının etiraz mitinqi

Sovet Ordusunun köməyi ilə silahlı erməni quldurları Xankəndindən bütün azərbaycanlıları (14 min nəfər) qovub çıxartdı.

Noyabrda Azərbaycan xalqının demokratik mübarizəsi nəticəsində Xüsusi İdarə Komitəsi ləğv edildi. Ermənistan SSR bu vəziyyətdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qanunazidd qərar qəbul etdi. Bu, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünə qarşı qeyri-qanuni müdaxilə aktı idi. Sovet rəhbərliyi gözlənilmədiyi kimi, bu kobud müdaxilə faktına da göz yumdu. Bununla vəziyyət daha da kəskinləşdi.

Bu dəfə Qorbaçov başda olmaqla SSRİ rəhbərliyi Azərbaycana qarşı daha dəhşətli bir cinayətə əl atdı. Bakı əsas hədəf seçildi. Sovet dövləti öz vətəndaşları qarşısındakı konstitusiyə öhdəliyini pozaraq 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıda qanlı qırğın törətdi. Şəhərə ən müasir texnika və silahlarla silahlanmış iri qoşun hissələri yeridildi. Bakı qırğınında canlı qüvvə kimi erməni mənşəli əsgər və zabitlərdən də geniş istifadə olundu. Lakin 20 Yanvar qırğını Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədi, əksinə, respublikanın istiqlaliyyəti və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəni daha da gücləndirdi.

Faciənin səhəri günü Heydər Əliyev Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyinə gələrək sovet rəhbərliyinin cinayətkar əməllərini qətiyyətlə ifşa etdi. Bu ağır günlərdə xalqla olduğunu bildirdi, 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verdi. O, əliyalın xalqın qırılmasını hüquqa, demokratiyaya, humanizmə zidd, mərkəzin və respublika rəhbərlərinin günahı üzündən yol verilmiş kobud siyasi səhv kimi ifşa etdi. Bu tarixi çıxışın əks-

sədası respublikada və bütün dünyada geniş yayıldı. Təklənən, əli heç nəyə çatmayan xalqın qəlbində ümid çırağı yandı.

20 Yanvar hadisələri

1990-cı ildə Ermənistandan Azərbaycan ərazisinə silahlı basqınlar edilirdi. Naxçıvan Ermənistan tərəfindən blokadaya alındı. Ermənilər Azərbaycan dəmiryolunun Ermənistanın Mehri rayonu ərazisindən keçən hissəsində qatarların hərəkətinə mane olur, onları atəşə tutur, dəmiryolçuları, sərnəşinləri qətlə yetirirdilər.

1991-ci ilin sentyabrında erməni separatçıları "Dağlıq Qarabağ Respublikası" adlanan oyuncaq qurumun yaradıldığını elan etdilər. Həmin ilin noyabrında Azərbaycan Respublikasının dövlət katibi Tofiq İsmayilovun və digər rəhbər şəxslərin, həmçinin Rusiya və Qazaxıstandan olan nümayəndələrin Dağlıq

1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan SSR Ali Soveti "Dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında Bəyannamə" qəbul etdi. Oktyabrın 18-də isə dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı qəbul olundu.

Qarabağa sülh missiyası baş tutmadı. Nümayəndə heyətini aparan vertolyotun Qarabağ səmasında – Qarakənd yaxınlığında erməni terrorçuları tərəfindən vurulması nəticəsində Azərbaycanın bir çox dövlət xadimləri və jurnalistlər, həmçinin Rusiya və Qazaxıstandan olan nümayəndələr həlak oldu.

Buna cavab olaraq Azərbaycan Respublikası tərəfindən noyabrın 26-da Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin statusu ləğv olundu. SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan faktiki olaraq Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil olan Ermənistan hərbi birləşmələri Dağlıq Qarabağın erməni separatçı-terrorçuları ilə birləşərək Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladı.

Qarakənd üzərində üç yüz metr yüksəklikdə uçan helikopter 1991-ci il noyabrın 20-də erməni terrorçuları tərəfindən vuruldu.

Həlak olanlar arasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət katibi Tofiq İsmayilov, Baş prokuror İsmət Qayıbov, dövlət müşaviri, sabiq Daxili İşlər naziri Məhəmməd Əsədov, millət vəkilləri Vəqif Cəfərov və Vəli Məmmədov, Baş nazirin müavini Zülfü Hacıyev, Prezident Aparatının şöbə müdiri və jurnalist Osman Mirzəyev, Qazaxıstan Respublikası Daxili İşlər nazirinin müavini Saylau Serikov, Azərbaycan Dövlət Televiziyasının jurnalisti Alı Mustafayev var idi.

Qarakənddə erməni terroru

BİRİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ

Azərbaycan 1991-ci ildə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Bununla barışmaq istəməyən Ermənistan xarici dövlətlərin himayəsi və yardımı ilə təcavüzü genişləndirdi. Münaqişə açıq müharibə mərhələsinə daxil oldu.

Azərbaycanda çox az sayda təcrübəli və peşəkar zabitlərə malik olan, daha çox könüllülük əsasında özünümüdafiə qüvvələri yaradılmışdı. Silah-sursat baxımından pis təchiz olunan bu qüvvələr Ermənistan və Qarabağda yerləşən, sovet ordusu tərəfindən yaxşı silahlandırılmış və təlim keçmiş erməni hərbi hissələrinə qarşı uğurlu hərbi əməliyyatlar aparmaq gücündə deyildi.

1991-ci ilin dekabrından Sovet qoşun hissələrinin köməyi ilə erməni terrorçuları Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə hücum əməliyyatlarını genişləndirdilər. 1992-ci ilin əvvəllərində Kərkicahan, Malıbəyli və Quşçular kəndləri işğal edildi. Dinc və silahsız əhaliyə divan tutuldu. Döyüşlərdə onlarla Azərbaycan əsgəri qəhrəmancasına həlak oldu.

Soyqırımlar:

Qaradağlı, Xocalı və Ağdaban

Xocalı və Şuşa şəhərləri mühasirəyə alındı. Azərbaycanın yeni yaradılmış ordu hissələrinin 1992-ci il yanvarında Şuşanın mühasirəsini yarmaq üçün keçirdiyi "Daşaltı" əməliyyatı isə uğursuz oldu.

Erməni hərbi birləşmələri 1992-ci il fevralın 14-də Xankəndidə yerləşən keçmiş SSRİ silahlı qüvvələrinin 366-cı motorlu alayının hərbi qüvvəsinin və texnikasının köməyi ilə **Xocavəndin Qaradağlı kəndinə** hücum etdi. Sakinlərin kəndi qəhrəmancasına müdafiə etməsinə baxmayaraq, fevralın 17-də qeyribərabər döyüşlərdə Qaradağlı kəndi ermənilər tərəfindən işğal olundu. 118 nəfər əsir götürülənlərdən 101 nəfəri vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Öldürülənlərdən 21 nəfəri ahıl və qoca, 10 nəfəri qadın, 8 nəfəri məktəbli idi. Həmin dövr Rusiya mətbuatında yazılan məlumatlarda göstərilirdi ki, ermənilər öldürdükləri azərbaycanlıları silos quyularına doldurmuş, girovlara isə dəhşətli işgəncələr vermişlər.

1992-ci il yanvarın 15-də qaradağlıların Azərbaycan xalqına müraciəti:

“Tarixin amansız vəhşilikləri Qarabağ torpağının keşiyində duran, zamanın ən çətin sınaqlarından mərdliklə çıxmağa çalışan mübariz oğullarını zərrə qədər də sarsıda bilmir. Dörd ildir ki, Qarabağın bir parça incisi olan Qaradağlı düşmən hədəfinə çevrilsə də, qorxmaz oğulları tərəfindən qorunur, müdafiə olunur.

...Bu kəndin sakinləri ömrünün ən çətin günlərini yaşayır. Yaşayış evləri, müxtəlif inzibati binalar od tutub yanır, günahsız insanlar qətlə yetirilir, mal-dövlət talan edilib aparılır. Bir sözlə, erməni quldurlarının aramsız hücumlarına məruz qalır. Düşmən bu gözəl, əhəmiyyətli mövqeyi ələ keçirmək istəyir. Axı Qaradağlı Xocavənd ilə Xankəndi arasındakı yolu kəsmiş, onların bu yolda hərəkətinə birdəfəlik mane olmuşdu! Xocavəndin quldur dəstələr tərəfindən işğal olunmasından sonra Qaradağlıda vəziyyət daha da gərginləşib.

Doğma xalqım! Qanınızda namus, qeyrət işartısı varsa, Qarabağın azadlığı uğrunda mübarizəni dayandırmayın! Yoxsa Qaradağlı öz əlinizlə quldur yuvasına çevrilə bilər”.

"Dağlıq Qarabağda erməni terroru: Qaradağlı faciəsi"

M.Zülfüqarlı

"Fevralın ortalarında dəstəməiz Əsgəranın Mehtişen (Xocalının Mehdibəyli kəndi) kəndinə çağırıldı. Orada digər komandanlar da var idi. Xocalı əməliyyatına hazırlaşan Monte, demək olar ki, bütün qüvvəsini Xankəndi qərargahında fəaliyyət planı hazırlanmasına sərf etdi. Bir gün gecə o gəlib dedi ki, Qaradağlı tezliklə götürülməlidir. Həm də kəndin əhalisi məhv edilməlidir. Dərhal Qaradağlıya tərəf getdik... Biz azərbaycanlılarla döyüşə girdik. Onlar, demək olar ki, əliyalın idilər, amma mübarizə aparırdılar. Sonunda biz məqsədimizə nail olduq”.

Qaradağlıya son hücum haqqında "Daşnaksutyun" partiyasının üzvü

Hrayr Karapetyan

Azərbaycan döyüşçüləri Birinci Qarabağ müharibəsində

Qaradağlıdan sonra erməni quldurlarının növbəti hədəfi Xocalı oldu. Xocalı Dağlıq Qarabağda Azərbaycan türkləri

rinin yaşadığı qəsəbələrdən biri idi. Bu qəsəbə Ağdam-Şuşa, Xankəndi-Əsgəran yolu üzərində strateji əhəmiyyətli mövqeyə malik idi. Bölgədəki yeganə hava limanı Xocalıda yerləşirdi.

Xocalı müdafiə üçün çətin bir ərazidə yerləşirdi. Bütün yüksəkliklərin ermənilərin əlində olması şəhərin müdafiəsi ni qat-qat çətinləşdirirdi.

Xocalının əhalisi 1991-ci ildə 7 min nəfər idi. Burada Ermənistandan, Xankəndindən və Dağlıq Qarabağın digər yerlərindən qovulmuş azərbaycanlılar, həmçinin Özbəkistandan gəlmiş qaçqın məhsəti türkləri də məs-

kunlaşmışdılar. Hücumdən əvvəl bir neçə saat ərzində qəsəbə toplan və zi- rehli texnikadan fasiləsiz atəşə tutuldu və xarabalığa çevrildi.

Fevralın birinci yarısındanək ermənilər Şuşa-Xocalı yolunu və Şuşanın ətrafın- dakı yaşayış məntəqələrini ələ keçir- dilər. Xocalı şəhəri tam mühasirəyə alındı, hava nəqliyyatı ilə əlaqələr də kəsildi. Düşmən vertolyotların Xocalıya uçuşuna imkan vermirdi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə müasir tarixin ən faciəli hadisəsi baş verdi. Erməni hərbi birləşmələri 366-cı motoatıcı alayın əsgərləri ilə bir- likdə bu dəfə də Xocalıda azərbaycan- lılara qarşı dəhşətli soyqırımı törətdi. Bu, müasir dövrdə Ermənistan hərbi qüvvələrinin erməni separatçıları- terrorçuları ilə birlikdə insanlığa qarşı törətdiyi ən kütləvi və ən dəhşətli soyqırımı idi. Ermənistan Silahlı Qüv- vələri bütün beynəlxalq hüquq norma- larını pozaraq mühasirəyə alınan Xoca- lı şəhərinin üzərinə ağır hərbi texnika yeritdi. Dinc əhaliyə misli görünməmiş qəddarlıqla divan tutuldu, şəhər vəhşi- cəsinə yerlə-yeksan edildi.

”

Siz ermənilər düşməni öldürərkən ürəyiyumşaqlıq göstərməməlisiz. Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı deyilənləri qırıb qurtarana və orada öz sivilizasiyamızı bərqərar edəne qədər sizin düşməne yazığınız gəlməməlidir”.

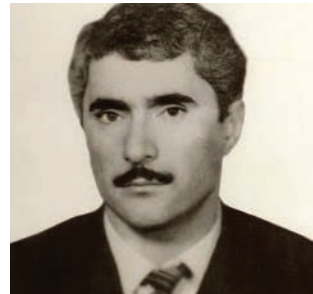
Ermənistanın ilk prezidenti
Levon Ter-Petrosyan

Ermənilər Xocalıya hərbi əməliyyat ke- çirmək üçün hücum etməmişdilər. Xo- calıda ciddi hərbi qüvvə olmadığını bil- dikləri üçün onların məqsədi, əslində, dinc əhaliyə divan tutmaq idi. Şəhərin

azsayılı müdafiəçiləri **Əlif Hacıyevin** və **Tofiq Hüseynovun** rəhbərliyi ilə sona qədər müqavimət göstərsələr də, lakin düşmənin xeyli üstün qüvvəsi və texni- kasının qarşısını ala bilmədilər. Şəhərin müdafiəçilərinin, demək olar ki, hamısı qəhrəmanlıqla həlak oldu.

Əlif Hacıyev

Tofiq Hüseynov

Bu yalnız Azərbaycan xalqına deyil, bü- tün bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş dəhşətli cinayət idi. Bu cinayətin təşkilatçıları Ermənistan Respublikasının dövlət rəh- bərliyi, birbaşa icraçıları isə Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bölmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayın şəxsi heyəti idi.

Rəsmi statistikaya görə, Xocalı soyqırımı zamanı **613** dinc əhali, o cümlədən **63** uşaq, **106** qadın, **70** qoca xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirildi.

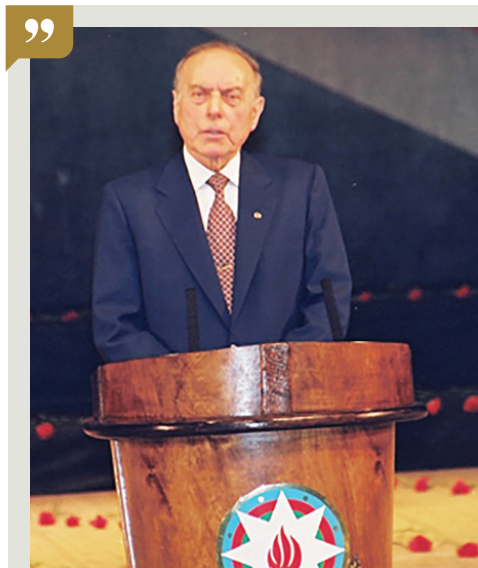
Xocalı soyqırımı Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin Azərbaycana təcavüzü zamanı doğma torpağının müdafiəsinə qalxmış xalqımızı sarsıtmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq, Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinin bir hissəsini məhv etmək niyyəti ilə törədilmiş silsilə kütləvi qırğın aktlarından biri idi.

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, polkovnik Vladimir Savelyev özünün "Məxfi arayış"ında erməni terror təşkilatları ilə 366-cı alayın Dağlıq Qarabağda keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək fakt və sənədlərdə bütün olub-keçənlərin şərhini verib etiraf edirdi: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçirilmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar mənə bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm də SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına göndərdim. "Oxuyun", – dedim. Biz rusların zabit şərəfi görün necə ləkələndi".

2008-ci ildən Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə "Xocalıya ədalət!" kampaniyası çərçivəsində Xocalı soyqırımının dünya miqyasında tanınması sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. Məhz bunun nəticəsidir ki, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və bir çox dövlətlər Xocalıda törədilmiş kütləvi qətləri soyqırımı kimi tanıyırdı. Həmçinin Amerika Birləşmiş Ştatlarının 20-dən çox ştatının icra və qanunvericilik orqanı Xocalı faciəsini qətlə kimi qiymətləndirərək qətiyyətlə pisləmişdir.

Xocalı soyqırımından təqribən ay yarım sonra – 1992-ci il aprelində Kəlbəcər rayonunun Ağdaban kəndini işğal edən ermənilər tərəfindən bəşəriyyət əleyhinə daha bir cinayət törədildi.

"Xocalı soyqırımı erməni faşizminin iç üzünü bir daha açıb göstərməklə, təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütün bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş tarixi cinayətdir və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq sivilizasiyalı dünya tərəfindən məhkum olunmalıdır".

Ümummilli lider
Heydər Əliyev

Murov dağının ətəyində yerləşən kənd tamamilə yandırıldı, çoxlu sayda dinc sakin xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildi, o cümlədən qocalar, uşaqlar, qadınlar diri-diri yandırıldı.

Ağdaban faciəsi ermənilərin Kəlbəcərə qarşı başladığı işğalın başlanğıcı oldu.

"Azərbaycan torpaqlarında müharibə idi. Bu müharibə planlarında mən iştirak etmirdim. Qoy bunu tarixçilər, siyasətçilər araşdırsın. Mən ədəbiyyatçıyam. Mənsəçə də erməniyəm. Azərbaycanlılar vuruşurdular. Onlar vuruşduqca cəsarət və hünərlərinə həsəd aparırdım.

Hadisələrin şahidi olmuş erməni
Maqşud Mehriyan

Dağları duman alır: Şuşa və Laçının işğalı

Xocalı soyqırımından və ermənilərin törətdikləri digər vəhşiliklərdən sonra beynəlxalq təşkilatlar Qarabağ məsələsinə diqqəti artırdı. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 1992-ci il martın 2-də Azərbaycanı öz üzvlüyünə qəbul etdi və bununla ölkəmizin müstəqilliyi, suverenliyi, Qarabağ da daxil olmaqla ərazi bütövlüyünü rəsmi qaydada tanıdı. Elə həmin ildə hər iki dövlət ATƏM-ə qoşulduqdan sonra təklif olundu ki, bu məsələ ilə bağlı sülh konfransı çağırılsın. Konfransın Belarusun paytaxtı Minskə keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin Ermənistanın işğalçı hərəkətləri konfransın çağırılmasına imkan vermədi. Münaqişəni həll etmək üçün ATƏM-in Minsk qrupu yaradıldı.

Şuşa şəhəri

ATƏM – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi – ən böyük regional təşkilatdır. 1994-cü ildən sonra ATƏT (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı) adlandırılmışdır.

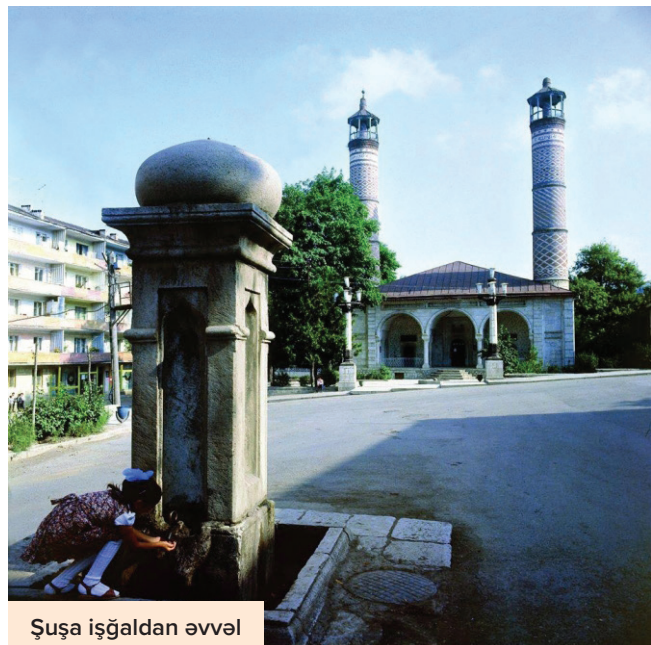

Bu dövrdə Bakıda hakimiyyət böhranı Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin durumuna mənfi təsir göstərir, döyüş qabiliyyətini aşağı salırdı. Azərbaycanın paytaxtında baş verən siyasi hadisələrdən ermənilər öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışdılar. 1992-ci ilin yazında Ermənistan hərbi qüvvələri Şuşa istiqamətində cəmləşdirildi. Şuşa azsaylı könüllü dəstələri və yerli milis (polis) qüvvələri tərəfindən müdafiə edilirdi.

“Şuşadakı son jurnalist idim. Rusiyanın hərbi yardımı və ağır texnika ilə erməni qüvvələrinin mühasirəyə aldıkları şəhəri onun işğalından bir az öncə tərk etməli idim. Birinci Qarabağ müharibəsini işıqlandırdıqdan sonra başa düşdüm ki, Azərbaycanın həqiqi peşəkar ordusu yox idi: döyüşçülərin çoxu könüllü, ya da polis idi. Mülki şəxslər də Qarabağı qorumaq üçün birləşmişdilər. Durum çox gərgin və tələfatlar çox yüksək olsa da, öz daimi işlərini tərk edən və Azərbaycanın hər yerindən gəlmiş müdafiəçilərin yüksək ruhu məni heyrləndirirdi. Bir gün skripkasını cəbhəyə gətirən bu virtuoz skripkaçı ilə tanış oldum. Skripka atəş nəticəsində məhv oldu, ancaq yayı qaldı və həmin skripkaçı öz “Kalaşnikov”undan istifadə edərək bəzi melodiylar səsləndirdi. Azərbaycanlılar çox yaxşı musiqiçidirlər. Mən Parisə qayıtdım və Qarabağda çəkdiyim şəkilləri azərbaycanlıların davam etməkdə olan faciəsinə, bir milyon qaçqının olduğuna, minlərlə mülki şəxsin qətlə yetirilməsinə göz yummağa qərar verən media üçün gətirdim”.

Azərbaycan əsilli fransalı fotoqraf
Reza Deqati

Şuşa işğaldan əvvəl

Şuşa işğaldan sonra

“...Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu, Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidədir, təkcə şəhər deyil, böyük bir tarixi abidədir.

Ümummilli lider
Heydər Əliyev

Ermənistan böyük canlı qüvvə və texnika ilə mayın 7-də axşam Şuşa üzərinə hücumu başladı. Ermənilərin tərəfində xaricdən muzdlu tutulmuş döyüşçülər də vuruşurdu. Sayca düşməndən dəfələrlə az olan Azərbaycan əsgərlərinin qəhrəmanlıqla vuruşmasına baxmayaraq, Şuşa şəhəri mayın 8-də ermənilər tərəfindən işğal edildi. Şuşanın süqutu ilə ermənilər Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını başa çatdırdılar. Şuşanın işğalı respublikada siyasi böhranı daha da dərinləşdirdi.

Erməni işğalçıları mayın 18-də Laçını da işğal etdilər. Laçın üzərinə hücum həm Şuşa, həm də Ermənistanın Gorus rayonu tərəfdən təşkil edilmişdi.

Laçının işğalı Qarabağda Azərbaycanın strateji mövqeyinə çox ağır bir zərbə oldu. Çünki Laçının işğalı ilə Ermənistanla Dağlıq Qarabağ separatçıları arasında birbaşa əlaqəni təmin edən dəhliz yarandı.

Müharibə və məktəb. Laçın. 1992-ci il, fevral
Foto: İlqar Cəfərov

Düşməyə ilk zərbə – Ağdərə əməliyyatı

1992-ci ilin yayında Ermənistan Dağlıq Qarabağda 20 min nəfərlik canlı qüvvə və 100-dən artıq zirehli texnika cəmləşdirərək geniş miqyaslı hücumu hazırladı. Erməni komandanlığı Xanlar (indiki Göygöl) istiqamətində irəliləməyi nəzərdə tuturdu. Azərbaycan tərəfi düşmənin planları haqqında məlumat alaraq qabaqalayıcı addımlar atdı. İyunun 12-də Azərbaycanın hərbi hissələri geniş miqyaslı döyüş əməliyyatlarına başladı. Düşməyə güclü zərbə vurularaq Goranboy rayonunun işğal edilmiş

ərazilərini azad etdi. Eyni vaxtda Ağdərə, Əsgəran, Hadrut istiqamətlərində düşməyə zərbələr endirildi. Azərbaycan ordusu sürət amilindən bacarıqla istifadə edərək qısa müddətdə işğalçıları cənub istiqamətində geri oturtdu. Ordumuz Ağdərə rayonunun içərilərinə doğru irəlilədi, Əsgəran şəhərini iki istiqamətdən mühasirəyə aldı. İyulun əvvəlində Ağdərə və digər iri yaşayış məntəqələri azad edildi, Sərsəng su anbarının şimal sahili nəzarətə götürüldü.

Azərbaycan rəhbərliyi beynəlxalq da-nışıqların yeni mərhələsinin başlanması ilə əlaqədar hərbi əməliyyatları dayandırdı. Ermənilər isə, əksinə, yaranmış qısa fasilədən əlavə qüvvələr cəlb etmək üçün yararlandılar və əks-hücumu

keçdilər. Nəticədə azad edilmiş ərazilərin bir hissəsi yenidən ermənilər tərəfindən işğal edildi. Lakin avqust ayında Azərbaycan ordusu yenidən güclü zərbə vuraraq düşməni geri çəkilməyə məcbur etdi, Sərsəng su anbarı və Ağdərə-Kəlbəcər yolu tam nəzarətə götürüldü. Əsgərlərimiz Tərtər çayını keçərək cənuba doğru irəlilədi. Ordumuz sentyabrın əvvəlində 83 gün davam etmiş hücum əməliyyatını başa çatdırdı.

Bu əməliyyat nəticəsində Dağlıq Qarabağ ərazilərinin, demək olar ki, yarısı Ermənistanın işğalından azad edildi. Azərbaycan ordu hissələri Xankəndinin 10-15 km-nə qədər çatmışdı. İşğalçı erməni hərbi-siyasi rəhbərləri sonralar etiraf edirdi: "Vəziyyət dəhşətli idi, Azərbaycan qoşunları Qarabağın 48 faizini tutmuşdu".

Ermənistan ordusu ciddi tələfat verdi. Düşmənin 2 min nəfər canlı qüvvəsi və çoxlu hərbi texnikası məhv edildi. Azərbaycan ordusunun yaxınlaşmaq xəbərini alan işğalçı erməni hərbi qüvvələri başıpozuq şəkildə qaçmağa başlayırdı. Bu şəraitdə Azərbaycan ordusunun qələbəsi çox yaxın idi.

Qəhrəman Azərbaycan döyüşçüləri Laçının bir çox kəndlərini azad edərək strateji əhəmiyyət daşıyan Laçın-Şuşa yoluna yaxınlaşdı, Qarabağ dağlarından Şuşa istiqamətinə zərbə endirdilər.

Üçüncü zərbə Xocavənd istiqamətinə yönəldildi. Qoşunlarımız ermənilərin müdafiə xəttini yararaq irəlilədi, Xocavənd şəhəri yaxınlığında düşməne ağır zərbə vuruldu.

Azərbaycan ordusunun hissələri Laçına yaxınlaşdılar.

”

Yüksək vəzifəli bir erməni məmuru etiraf edirdi: "Stepanakertə (Xankəndinə) doğru gələn qaçqın sürüsünün qarşısını almaq mümkün deyildi. Şəhərin müdafiəsi yox dərəcəsi idi. Bu axının, fəlakətin qarşısını ruslar aldılar. Erməni rəhbərliyi rusları məsələyə qarışmağa razı sala bildilər, rus döyüş vertolyotları havaya qalxdı, azərbaycanlılara ağır zərbə vurdu, bundan sonra hücum dayandı".

Tomas de Vaal (britaniyalı jurnalist)

"Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında"

Rusiya dərhal məsələyə müdaxilə etdi. Hərbi əməliyyatlar dayandırıldı və danışıqlar bərpa olundu. Bundan istifadə edən Ermənistan əlavə silah və texnika almaq üçün Rusiyaya müraciət etdi və buna nail oldu. O zamankı Ermənistan rəhbərinin etiraf etdiyi kimi, Rusiya onlara hərbi yardım göstərdi.

1992-ci ilin payızında irimiqyaslı əməliyyatlar həyata keçirilmədi. Xarici dövlətlərdən yardım alan və atəşkəsdən istifadə edərək qüvvələrini bərpa edən işğalçı Ermənistan 1992-ci ilin payızında bəzi yaşayış məntəqələrini, o cümlədən sentyabrda Ağdam və Xocavənd rayonlarının bəzi kəndlərini zəbt etdi. İşğalçı Ermənistan hərbi birləşmələri Ağdam şəhərinə yaxınlaşdılar. Düşmənin Bakı hərbi məktəbinin kursantlarından təşkil olunmuş taburun qüvvəsi ilə geri oturduldu.

Lakin ordudakı təxribatlar nəticəsində Qarabağ savaşında əldə edilən mövqelər və strateji məntəqələr tədricən itirilməyə başladı.

”

...1992-ci ilin payızında Azərbaycan öz hərbi uğurlarının kulminasiyasını yaşayırdı. Bir an belə bir vəziyyət yaranmışdı ki, azərbaycanlılar Stepanakertin şimalında yerləşən Sırxavənd kəndini və şəhərə şərq istiqamətindən aparan yolu ələ keçirmişdilər və Laçın dəhlizini yenidən özlərinə qaytarmağa yaxın idilər.

...Lakin 1992-ci ilin oktyabrında Azərbaycan qoşunları öz irəliləyişini dayandırdı və hücum baş tutmadı.

Tomas de Vaal

“Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında”

Arxalı köpək qurd basar

1993-cü ilin əvvəlində xarici dövlətlərin dəstəyi ilə Ermənistan öz silahlı qüvvələrini gücləndirdi. Əlavə ümumi səfərbərlik həyata keçirildi, yeni silah, sursat və texnika əldə edildi.

Ermənistandakı rus qoşunlarının silah və sursatı ermənilərin ixtiyarına verildi. Rusiyanın hərbi mütəxəssisləri və canlı qüvvəsi hərbi əməliyyatların hazırlanması və həyata keçirilməsinə cəlb olundu.

Azərbaycan isə yenidən hakimiyyət böhranı ilə üzləşdi. Hakimiyyət daxilində, orduda, ölkənin ayrı-ayrı ərazilərində xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları tərəfindən təxribatlar törədildi. Belə bir vəziyyətdə Ermənistan böyük qüvvələrlə genişmiqyaslı işğalçı hücumlara başladı.

Onlar xarici qüvvələrin köməyi ilə Kəlbəcər üzərinə hücum keçdilər. İşğalçıların martın sonunda başladıkları hücum əməliyyatı 4 istiqamətdən həyata keçirilirdi. Əməliyyata ermənilər tərəfindən çoxlu sayda canlı qüvvə və hərbi texnika cəlb olunmuşdu.

Döyüşlərdə Rusiyanın Ermənistandakı hərbi qüvvələrindən və rus zabitlərinin idarə etdiyi hərbi texnikadan istifadə edilirdi.

Kəlbəcərdə olan azsaylı hərbi qüvvələrimiz müdafiə döyüşləri aparır və əhəlinin vertolyotlarla çıxarılmasını təmin etməyə çalışırdı. Say və hərbi texnika cəhətdən az olmasına baxmayaraq, Azərbaycan döyüşçüləri qəhrəmancasına müqavimət göstərirdi.

Aprelin əvvəlində işğalçılar Kəlbəcər şəhərini zəbt etdilər. Azərbaycan ordusunun hissələri Kəlbəcəri tərk edərək Murovdağ aşırımı ilə geri çəkildi. Beynəlxalq təşkilatlar Kəlbəcərin işğalı zamanı ermənilərin müharibə qaydalarını pozaraq mülki əhalinin öldürülməsi və girov götürməsinə qeyd etmişdi.

Ermənilərin növbəti vəhşiliklərindən biri də 1993-cü ilin aprelində Kəlbəcər rayonunun işğalı zamanı Başlıbel kəndində törədilmişdi. İşğal zamanı doğma torpaqlarını tərk etməyən 62 nəfər dağlara sığınmış, cəmi 2 ov tüfəngi və bir neçə avtomat silahla düşməyə müqavimət göstərmişdi. Lakin bir neçə gündən sonra erməni quldurları qadın, uşaq və yaşlıların gizləndiyi yeri aşkarlamış, 19 nəfər kənd sakini (qadın, uşaq və qoca) girov götürülmüşdür.

Düşmən gülləsindən canını qurtaran dinc sakinlər yenidən dağlara çəkilmiş

və daha 113 gün mühasirə həyatı yaşamışlar. Sağ qalan həmin şəxslər günlərlə ac-susuz qalmış, dəfələrlə ölümlə üz-üzə gəlmişdi. Mühasirədən çıxaraq dörd sutka piyada yol qət edən 29 nəfər 1993-cü ilin iyul ayında Daşkəsən ərazisinə keçə bilmişdir.

Ermənistanın Silahlı Qüvvələrinin və 7-ci rus ordusunun hərbiçilərinin Azərbaycan ərazisində hərbi əməliyyatlarda iştirakını sübut edən təkzibedilməz faktlar mövcuddur.

”

Kəlbəcər rayonunda azərbaycanlılar altı rus əsgərini əsir götürdülər. Əsirlərin söylədiyinə görə, onlar 7-ci ordunun erməni tərəfində döyüşən on iki xüsusi təyinatlı mızdlu rus əsgərlərindən ibarət qrupa daxil idi.

Tomas de Vaal

“Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında”

Azərbaycanlı əhəlinin
Kəlbəcəri tərk etməsi

Xarici qüvvənin iştirakı ilə keçmiş Dağlıq Qarabağdan kənarda yerləşən Azərbaycan rayonunun işğalı Ermənistanın beynəlxalq səviyyədə tənqid edilməsi ilə nəticələndi.

Kəlbəcərin işğalından sonra Azərbaycanda hakimiyyət böhranı kəskin həddə çatdı. 1993-cü ilin iyunun əvvəlində Gəncədə mərkəzi hakimiyyətə qarşı qiyam qaldırıldı. Xarici xüsusi xidmət orqanlarının hazırladığı, onların əlaltılarının həyata keçirdiyi qiyam nəticəsində Gəncədə hökumət qüvvələri ilə qiyamçılar arasında silahlı qarşıdurma baş verdi.

Beynəlxalq təşkilatlar Kəlbəcərin işğalından sonra hərbi əməliyyatların geniş miqyas alacağından ehtiyat edərək ciddi şəkildə fəallaşdılar. Beynəlxalq vasitəçilər tərəfindən Ermənistan işğalçı qüvvələrinin iyun ayının ortalarına qədər Kəlbəcərdən çıxarılmasına dair konkret sənəd hazırlandı və vaxt qrafiki müəyyən edildi. Beynəlxalq təşkilatların təzyiqləri qarşısında Ermənistan rəhbərliyi də həmin sənədi imzaladı.

Lakin Azərbaycandakı hakimiyyət böhranı Ermənistanı Kəlbəcərin boşaldılması ilə bağlı razılaşmanı pozmaq, həm də işğalçılıq planlarının həyata keçirilməsində genişmiqyaslı əməliyyatlara başlamaq üçün şərait yaratdı.

İşğallar davam edir

İşğalçı Ermənistan ordusu Ağdam və Ağdərə istiqamətində hücumla başladı. Ermənilər məhz iyunun 12-də hücumla keçməklə bir il əvvəl Azərbaycan ordusunun uğurlu döyüş əməliyyatlarının qisasını almaq və Azərbaycan ərazilərinin işğalını davam etdirmək istəyirdilər. Düşmən bu məqsədlə minlərlə canlı qüvvə, çoxlu hərbi texnika, döyüş vertolyotları cəlb etmişdi.

Əsas qüvvələrini Ağdərə istiqamətinə yönəldən işğalçılar ağır döyüşlərdən sonra iyulun 7-də Ağdərəni zəbt etdilər. Bu döyüşlərdə Suriyalı ermənilərdən təşkil olunmuş terrorçu dəstələrin çoxu döyüşçülərimizin qəhrəmanlığı nəticəsində məhv edilmişdi. Ağdərənin işğalından sonra hədəf Ağdam idi. Böyük qüvvə ilə bir neçə dəfə şəhərə daxil olan düşmən hər dəfə küçə döyüşlərindən sonra geri çəkilməyə məcbur olurdu. Şəhərin müdafiəçiləri qəhrəmanlıqla vuruşurdular. Lakin qüvvələrin bərabər olmaması və fasiləsiz ağır döyüşlər Ağdamın işğalı ilə nəticələndi. Şəhərdə qalmış bəzi kiçik qruplar daha bir neçə gün küçə döyüşlərini davam etdirdilər. Ermənilər Ağdamı tam nəzarətə götürmək üçün qorxu içərisində bir müddət də vuruşmalı oldular. Qəhrəman şəhər işğaldan sonra da erməniləri vahimə içərisində saxlayırdı.

Bundan sonra ermənilər cənub istiqamətində hücum keçdilər. Bu əməliyyatın məqsədi Füzuli və Cəbrayıl rayonlarını işğal edərək Horadiz yaşayış məntəqəsi yaxınlığında İran sərhədinə çıxmaq, Qubadlı və Zəngilan rayonları-

nı mühasirəyə salmaq idi. Erməni işğalçıları hücum zamanı çoxsaylı hərbi texnikadan istifadə edirdilər.

Ağır döyüşlərdən sonra qoşunlarımızın döyüş xətti yarıldı.

Azərbaycan döyüşçüləri vətənin keşiyində

Döyüşçülərin geri çəkilməsi, əsasən, əlavə qüvvələrin və silah-sursatın vaxtında gətirilməməsi ilə bağlı idi.

1993-cü il avqustun 23-də Cəbrayıl şəhəri işğal edildi. Həmin gün ağır dö-

yüşlərdən sonra düşmən Füzuli şəhərini də işğal etdi.

İşğalçılar avqust ayının sonunda həm Ermənistan ərazilərindən, həm də Qarabağın zəbt edilmiş ərazilərindən Qu-

badlı rayonu istiqamətində hücumə başladılar. Avqustun 31-də Qubadlı şəhəri işğal edildi.

Ağır döyüşlərdən sonra düşmən oktyabrın 29-da Zəngilan rayon mərkəzini və ətrafdakı yaşayış məntəqələrini işğal etdi.

1993-cü ilin 8 ayı ərzində Azərbaycanın 6 böyük rayonu işğal edildi. Fasiləsiz hakimiyyət böhranları, bir sıra xarici dövlətlərin ermənilərə açıq şəkildə hərbi və siyasi dəstək verməsi, onların erməniləri silah və texnika ilə təmin etməsi bu işğalın həyata keçirilməsində həlledici amillər oldu.

Beynəlxalq təşkilatlar işğal faktı qarşısında ciddi addımlar atmaq, işğalçı Ermənistanı cəzalandırmaq əvəzinə, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinin azad olunması tələbi qoyulan qərar, qətnamə və bəyanatlarla kifayətləndilər.

”

... əgər İranla ticarət əlaqələri olmasa idi, Ermənistan 1991–92-ci və 1992–93-cü illərin qış aylarına, bəlkə də, tab gətirə bilməzdi.

Tomas de Vaal

“Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında”

Doğma vətənin düşmənlər tərəfindən işğalına etiraz əlaməti olaraq azərbaycanlı qadınlar və uşaqlar da onlara qarşı mübarizə aparırdılar.

Bu mübariz uşaqlardan biri Füzuli rayonunun Yuxarı Əbdürrəhmanlı kəndində doğulmuş 14 yaşlı Emin Mahmudov olmuşdur. O, könüllü olaraq yaşca özündən böyüklərlə birlikdə doğma kəndinin müdafiəsində iştirak etmişdir. Valideynlərinin və əsgərlərin onu döyüş meydanından uzaqlaşdırmaq cəhdləri baş tutmamışdır. Emin hər dəfə yenidən ön cəbhəyə qaçırdı.

Cəsarəti ilə böyükləri daha da ruhlandıran bu balaca döyüşçü 1992-ci ildə qəhrəmancasına şəhid olmuşdur.

Müharibədə dönüş – Horadiz əməliyyatı

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan-
da yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan
sonra bir sıra vacib tədbirlər həyata ke-
çirdi. Mərkəzləşmiş komandanlıq və
idarəetmə sistemi təkmilləşdirildi, dö-
yüş hazırlığının səviyyəsi yüksəldildi,
kəşfiyyatın geniş şəkildə Milli Orduya
cəlb olunmasına başlandı. Xaricdən
silah və texnika alındı, bir sıra xarici
dövlətlərlə hərbi əməkdaşlıq genişlən-
di. Bu tədbirlərin nəticəsində Milli Or-
dunun döyüş qabiliyyəti xeyli yüksəldi.
1993-cü ilin sonu üçün cəbhədə vəziy-
yət bir qədər dəyişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin andıcmə mərasimi

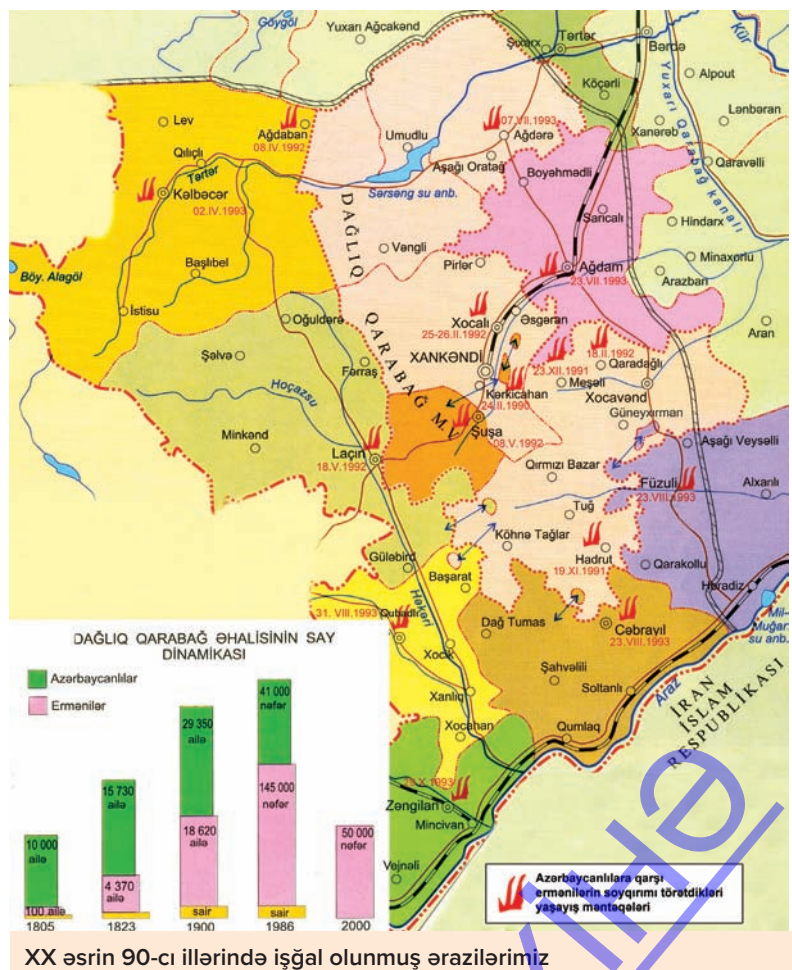
İşğal etdiyi ərazilərdə möhkəmlənməyə, müdafiə sədləri yaratmağa daha çox diqqət yetirən Ermənistanın dəfələrlə həyata keçirilən çağırışlar nəticəsində daxili ehtiyatları xeyli tükənmişdi. Buna görə də ermənilər daha çox xaricdən muzdluları cəlb etməyə çalışırdılar. Bu dövrdə Rusiyanın Ermənistanda yerləşən qoşun hissələri və sərhəd qoşunları hərbiçilərinin müqavilə əsasında erməni ordusuna cəlb olunması halları çoxalmışdı. Muzdluların sayı xeyli artmışdı. Belə ki 1993-cü ilin noyabrında Qarabağda ermənilər tərəfdən ABŞ, Avropa, Yaxın Şərqdəki erməni diaspor təşkilatlarının göndərdikləri muzdlular vuruşurdu.

1993-cü ilin dekabrında işğalçıların Beyləqan istiqamətində hücumuna qoşunlarımız ciddi müqavimət göstərərək onlara əks zərbə vurdular və düşməni geri çəkilməyə məcbur etdilər. Azərbaycan ordusu Füzuli, Xocavənd, Ağdam, Ağdərə, Kəlbəcər istiqamətlərində əks hücum keçdi. Əsas zərbə cəbhənin cənub hissəsində – Füzuli-Horadiz istiqamətində endirildi. Ciddi maneələrə, ərazinin böyük hissəsinin minalanmasına baxmayaraq, qoşunlarımız düşmənin müdafiə xəttini yardı və Araz çayı boyunca Füzuli rayonunun içərilərinə doğru irəlilədi. 1994-cü il yanvarın əvvəlində bir çox yaşayış məntəqəsi və Azərbaycan-İran sərhədinin 40 km-lik hissəsi azad edildi. Düşmənin müqaviməti qırıqlaraq mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan Horadiz qəsəbəsi azad edildi.

1994-cü ilin aprelində cəbhədə vəziyyət yenidən kəskinləşdi. İşğalçı Ermənistan yeni, genişmiqyaslı hərbi əməliyyat planlaşdırmışdı. Düşmənin əsas məqsədi Tərtər rayonu ərazisində qoşunlarımızın müdafiə xəttini yar-

maq, Tərtər, Bərdə və Yevlax şəhərlərini ələ keçirərək şimal-qərb regionunu Azərbaycanın digər ərazilərindən ayırmaq idi.

Düşmən üç istiqamətdən Tərtər üzərinə hücum başladı. Lakin Azərbaycan ordusunun uğurlu döyüşləri və düşməne əks zərbələri onların ciddi itkilər verməsinə səbəb oldu. Ermənilərin 1000 nəfərdən artıq canlı qüvvəsi, 50 ədədə qədər zirehli texnikası, çoxlu sayda digər texnika, silah və sursatı məhv edildi. Ermənistan ordusunda mənəvi-psixoloji durum böhran həddinə çatdı, kütləvi fərariyyət, döyüşlərdə iştirakdan imtina geniş hal aldı. Ermənilər qrup şəklində könnüllü olaraq Azərbaycan tərəfinə keçməyə başladılar.

Erməni hərbi komandanlığı hücum əməliyyatlarının dayandırılması və müdafiə mövqeyinə keçilməsi haqqında əmr vermək məcburiyyətində qaldı. Hərbi uğursuzluqlarla üzləşdiyini və daha irəliləyə bilmədiyini görən təcavüzkar Ermənistanın rəhbərliyi 1994-cü ilin mayında danışıqlar masası arxasında oturmağa, cəbhə bölgəsində atəşkəsi nəzərdə tutan Bışkek protokolunu imzalamağa məcbur oldu.

Ermənistan işğalçı müharibə nəticəsində Azərbaycanın 360 km-lik sərhədini

pozmuş, Füzuli rayonundakı Horadiz qəsəbəsindən Zəngilanadək 198 kilometrlik Azərbaycan-İran sərhədini nəzarət altına almışdı.

Erməni işğalı İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropada ən böyük qaçqın axınına səbəb oldu. Dağlıq Qarabağda yaşayan 50 minədək azərbaycanlı öz yurdlarından qovuldu. Erməni işğalçıları Ermənistandan, Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı rayonlardan 1 milyondək azərbaycanlıları didərgin salaraq qaçqın və məcburi köçkünə çevirmişlər.

”

Azərbaycan ordusunun dekabr-fevral (1993–1994-cü illər – *red.*) hücumu Qarabağ müharibəsinin mühüm hadisələrindən hesab edilir. Azərbaycanın hərbi-siyasi rəhbərliyi bu hücum əməliyyatı ilə düşməyə qarşı qətiyyətini nümayiş etdirdi. Ordumuzun hücum əməliyyatı keçirmək qabiliyyəti və əzmi əyani şəkildə göstərildi, döyüş əhval-ruhiyyəsi bərpa edildi. İşğal edilmiş ərazilərin bir hissəsi azad olundu. Ermənistan canlı qüvvə və texnika baxımdan ciddi itkilər verdi.

“Qarabağ müharibəsi”
Akif Nağı

”

... Erməni diasporu Qarabağda döyüşmək üçün xaricdən könüllülər göndərdi. Onların arasında Kaliforniyada doğulmuş arxeoloq, 1970–80-ci illərdə türk diplomatlarını qətlə yetirən, ASALA terror təşkilatının keçmiş üzvü Monte Melkonyan var idi... Melkonyan 1993-cü ilin iyununda qətlə yetirildi.

“Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan
sülh və savaşı yollarında”
Tomas de Vaal

Vətənin müdafiəçiləri

ATƏŞKƏS

Birinci Qarabağ müharibəsinin dayandırılması üçün Qırğızistanın paytaxtı Bişkekdə bağlanmış saziş Ermənistanla Azərbaycan arasındakı toqquşmaları dayandırsa da, təmas xəttində insan ölümlərinin qarşısını ala bilmədi. ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlar, əslində, münaqişəni sona çatdırmalı və tərəflər arasında sülh danışıqlarından real sülhün əldə edilməsinə keçilməli idi. Ancaq tərəflərin bütün görüşləri hər zaman ermənilərin işğalçılıq niyyətlərinə görə baş tutmurdu. Danışıqlar zamanı əvvəlcə Azərbaycan tərəfinə ağır şərtlə sülh maddələri qəbul etdirmək istəyirdilər. Azərbaycanın yeni hakimiyyəti isə qətiyyət göstərərək üstüörtülü və ya qapalı təzyiqlərin öhdəsindən gələ bildi.

Kəsilməyən atəş

Azərbaycandan fərqli olaraq Ermənistan tərəfi məqsədli sülhün əldə olunmasından daha çox münaqişənin davam etməsini istəyirdi. Mövcud vəziyyətin saxlanılması tərəfdarı olan ermənilər bu cəsarəti havadarlarından alırdı.

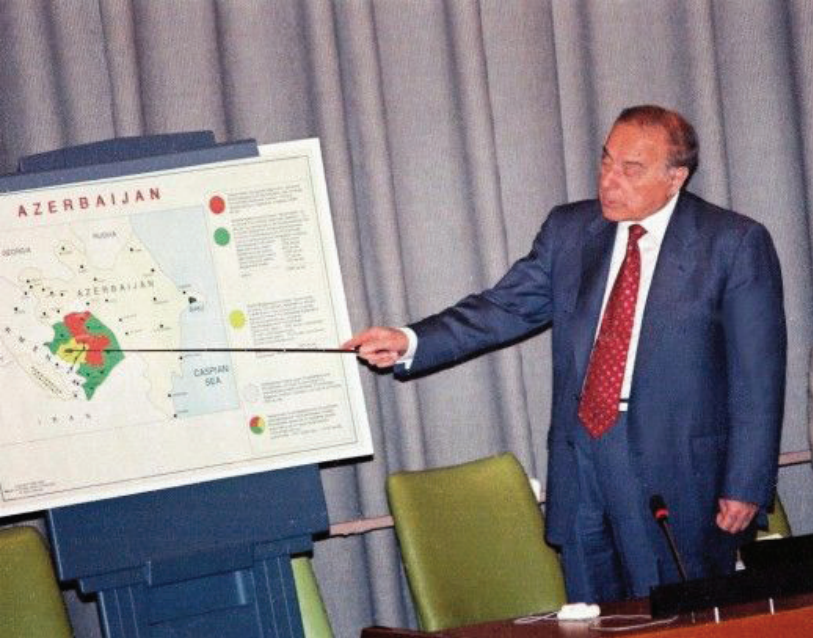
Keçmiş SSRİ ərazisindəki problemlərin bir çoxunu "dondurulmuş" adlandırırdılar. Amma atəşkəs rejimi, az qala, hər gün pozulduğu üçün münaqişələrin

Ulu öndər Heydər Əliyev döyüş bölgəsində

yox, onların həlli variantlarının dondurulduğu açıq-aşkar görünürdü. Bu fakt-dan çıxış edib demək olardı ki, işğal vəziyyətinin saxlanmasında Ermənistanın və regionda nüfuz sahibi olan ölkələrin maraqları kifayət qədər güclü idi. Əslində, atəşkəs təkcə müharibəni dayandırmağa yox, problemin həllini danışıqlar müstəvisinə yönəltməyə imkan yarada bilərdi.

Atəşkəsdən sonra yaranmış sabitlik regionda beynəlxalq əhəmiyyətli böyük enerji və infrastruktur layihələrini reallaşdırmağa imkan verdi. Bu, ilk növbədə, neft və qaz ehtiyatları olan Azərbaycana, ardınca da enerji resurslarının Qərbə nəqli prosesində iştirak edən Türkiyə və Gürcüstana aid idi. Qərb ölkələri bu yolla öz enerji təhlükəsizliklərini təmin etməyə, əldə olunan yeni enerji mənbələri sayəsində Rusiyadan

asılığa son qoymağa çalışırdı. Bu isə şimal qonşumuzun arzularının əksi idi. Rusiya bütün region üzərində nəzarətini itirməkdən qorxduğu üçün münaqişənin həllində maraqlı deyildi. Bu baxımdan münaqişə tərəfləri uzun müddətli siyasi razılaşma əldə edə bilmədi.

Digər həmsədr ölkələr – Fransa və ABŞ üçünsə status-kvonun* saxlanmasıdan çox onun dəyişməsi böyük risk idi.

Status-kvo – mövcud vəziyyət

Avropanı Xəzər nefti və qazı ilə təmin etməyə hesablanmış layihələrin reallaşdırılması onlar üçün kifayət edirdi.

Bu çətin siyasi prosesdə Azərbaycanın atacağı addımlar onun gələcəyinə çox böyük təsir edə bilərdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət yaranmış sabitlikdə iqtisadi yüksəlişə şərait yaratdı. Aparılan uğurlu xarici siyasət nəticəsində özünə tərəfdaş qazanan Azərbaycan yüksəlişə getməklə yanaşı, erməni tərəfini də bütün beynəlxalq layihələrdən kənarda saxladı.

Münaqişənin davam etməsi həmçinin Azərbaycan tərəfinə də iqtisadi baxımdan böyük zərərlər verirdi. Belə ki ölkəmiz işğal olunmuş ərazilərin resursların-

dan istifadədən məhrum olmuşdu. Bir milyona qədər qaçqın və məcburi köçkünün sosial təminatı ilə məşğul olmaq kifayət qədər çətin idi.

ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri Qarabağ münaqişəsinin həlli mexanizmini hazırlamaqda aciz qaldı. Beynəlxalq təşkilatların Helsinki Yekun Aktı* ilə müəyyənləşmiş prinsiplərə əsasən verdiyi qərarlar, o cümlədən Ermənistan hərbi birləşmələrinin işğal olunmuş ərazilərdən qeyd-şərtsiz çıxarılması barədə BMT-nin qətnamələrinin qərarları yerinə yetirilmədi.

Helsinki Yekun Aktı – 1975-ci ildə

Finlandiyanın paytaxtı Helsinkidə Avropanın 33 dövləti, ABŞ və Kanadanın iştirakı ilə müşavirə oldu. Onlar Avropada Təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında akt imzaladılar.

BMT-nin qərarları Ermənistan ordusunun ərazidən heç bir şərt irəli sürmədən çıxarılmasını tələb etdiyi halda, Minsk qrupu formatında danışıqların uzadılması və uğursuzluğu hərbi yolu qaçılmaz edirdi.

Azərbaycan ərazi bütövlüyü və beynəlxalq miqyasda tanınmış sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipindən çıxış edirdi. Ermənistan isə Rusiya ilə hərbi əməkdaşlıq müqaviləsinə, o cümlədən Qərb ölkələrində fəaliyyətdə olan erməni diasporlarının* ənənəvi siyasi dəstəyinə söykənirdi.

Diaspora (yunanca səpələnmək) – bir

toplumun aid olduğu və tarixən yaşadığı torpaqlardan uzaq məsafədə yaşaması durumu

Danışıqlar prosesini xarakterizə edən qeyri-müəyyənlilik, işğala son qoyulma-

ması atəşkəsin ciddi səviyyədə pozulması hallarına səbəb olurdu. Artıq əhəlinin və əsgərlərimizin səbir kasası dolurdu.

■ Mübarizlik rəmzi

Bu hadisələrdən biri məhz 2010-cu ilin yayında baş verdi. Vaxtaşırı qoşunlarımızın təmas xəttindəki bölmələrinə qarşı təxribatlara dözməyən Azərbaycan ordusunun giziri Mübariz İbrahimov iyun ayında gecə saatlarında təkbaşına iki ordu arasındakı bir kilometrlik minalanmış sahəni keçir. Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin çox sayda əsgər və zabiti ni gözlənilməz həmlədə məhv edir. Düşmənlərin silahlarını əldə edir və onların özünə qarşı istifadə edərək 5 saat döyüşür. Düşmən ağır itkilərə məruz qalır, onların çox öyündükləri müdafiə sədlərinin zəif tərəfləri üzə çıxır. Mübariz düşməne köməyə gələn qüvvələrlə qeyri-bərabər döyüşdə qəhrəmancasına həlak olur.

Rusiya prezidentinin vasitəçiliyi ilə tərəflərin müxtəlif şəhərlərdə yeni görüşləri təşkil olundu. Hərbi əsir və girovların, həmçinin atəşkəs rejiminin pozulması nəticəsində həlak olmuş şəxslərin cəsədlərinin qaytarılmasına dair birgə bəyanat qəbul edildi. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüş şəhid Mübariz İbrahimov və Fərid Əhmədovun nəşləri qaytarıldı.

Bir müddət təmas xəttində monitorinqlər keçirildi. Nisbi sakitlik baş verdi. Amma müəyyən müddət keçdikdən sonra hər zaman olduğu kimi, atəşkəs yenə mütəmadi olaraq pozulmağa başladı.

Ermənistan Silahlı Qüvvələri Azərbaycan ordusunun müdafiə qüvvələrinə

yeni hücumlar həyata keçirmək məqsədilə həmlələr edirdi. 2016-cı ildə ordumuzun cavab atəşləri ilə 4 gün davam edən gərgin aprel döyüşləri baş verdi. Rəşadətli ordumuz aprel döyüşlərində işğal olunmuş torpaqlarımızın 2 min hektarını geri qaytararaq atəşkəs dövründə hərbi üstünlüyünü dünyaya nümayiş etdirdi.

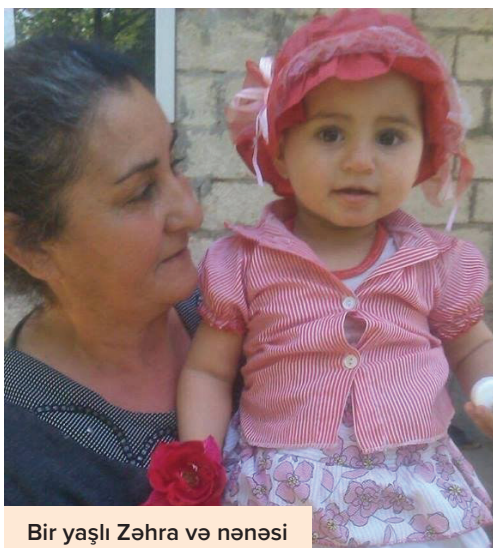
Bu hadisə sübut etdi ki, münafişənin dondurulmuş vəziyyətdə qalması hadisələrlə bağlı yanlış təsəvvürlər yaradır. Döyüşlərdə üstünlük Azərbaycana müəyyən nəticələr əldə etmək imkanı verdi. Belə ki neft gəlirlərindən istifadə edərək ordusunu daha da gücləndirən Azərbaycan Ermənistanın təcavüzünə hərbi yolla son qoymaq qərarına gəldi.

Утання во унама мәһүб.
 Canım atam və anam menden səni dərx-
 mayın inşallah cəmədə göyşörəyig.
 mənim üçün bəl-bəl dua edin, vətənin dər
 günündə üzüm dözmür, Allaha xəbər
 bənzər əməliyəm. an əzizdən üzümün səy-
 lig tapır. İnşallah Şəhid olana xatir
 bu şəxsiyətin üstünə gedəyəm, Şəhid ol-
 sam ağlamayın əssinə sevinin ki o məntə-
 bəyə girsəldim. Allaha ibadətəsiniz, deyə
 yerinə yetirin. Gözəl sədəqə verin.
 Şeyid nəvəsi olanaq, bənzər əməliyəm.
 Allah böyükdür, Vətən sağ olsun.
 oğlunuz Mübariz.
 Haqqınız halal edin. Əbrəhimov Mübariz

Azərbaycanın hərbi güc nümayiş etdirməsi Ermənistanda hakimiyyət böhranına səbəb oldu. Aprel döyüşlərində gözlənilən əksinə olaraq rəsmi Moskva Ermənistan tərəfdən hərbi əməliyyatlara qoşulmadı. Bu, Azərbaycan hökumətinin xarici siyasətinin uğurlu nəticələrini bir daha qabarıq şəkildə büruzə verdi.

Danışqlar prosesinin davam etdiyi bir zamanda, 2017-ci ilin iyulunda Füzuli rayonunun Alxanlı qəsəbəsi Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən minaatanlardan və qumbaraatanlardan atəşə tutuldu.

Bir yaşlı Zəhra və nənəsi

Ermənistanın bu təxribatı nəticəsində bir yaşlı Zəhra və nənəsi qətlə yetirildi. Həmişə olduğu kimi, dünya ictimaiyyəti bu hadisəyə də biganə qaldı.

Dörd günlük müharibə həm də Ermənistan əhalisinin Robert Koçaryan və Serj Sarkisyanın liderlik etdiyi "Qarabağ klanı"na* qarşı narazılığını artırdı. Bu hadisə Nikol Paşinyanın hakimiyyətə gəlməsinə şərait yaratdı.

Qarabağ klanı – Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı azərbaycanlı əhaliyə qarşı qırğınlar törətmiş, daha sonra Ermənistanda hakimiyyətə gəlmiş siyasi-hərbi başçılar.

Maraqlıdır ki, Ermənistanda 2018-ci ilin aprelində baş verən hakimiyyət böhranı zamanı Qarabağda atəşkəs rejimi pozulmadı.

Ermənistan və Azərbaycan arasında əhalini sülhə hazırlamaq barədə razılıq əldə edildiyi açıqlandığına görə, Paşinyanın hakimiyyətə gəlişi həm vasitəçilərdə, həm də bu iki ölkədə sülhə ümid yaradı. Amma sonrakı görüşlər bütün "ümidləri" puça çıxartdı. Çünki ermənilər problemdən çıxış yolu axtarmaq üçün birgə əməkdaşlıq əvəzinə, yenidən təxribatlara başladılar.

Paşinyanın danışqlara Dağlıq Qarabağın da tərəf kimi cəlb edilməsi tələbi yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin kəskin etirazlarına səbəb oldu. Ermənistan Baş naziri danışqlar prosesinə zərbə vuran addımlar atmağa başladı. Dağlıq Qarabağdakı qondarma rejim rəhbərinin Şuşada "andiçmə" mərasimi keçirməsi, burada parlament binasının tikiləcəyi ilə bağlı bəyanatlar verməsi, Ermənistan rəhbərlərinin Cıdır düzündə nümayişkaranə rəqs etməsi Azərbaycanın səbir kasasını doldurdu.

Ermənistan həm də beynəlxalq qanunlara zidd olaraq işğal edilmiş ərazilərimizdə xaricdən gətirilən ermənilərin yerləşdirilməsinə başladı. Bu rayonların tarixi adları belə dəyişdirildi, onlara ermənicə qondarma adlar verildi. Bununla da, düşmən nəinki Dağlıq Qarabağı, hətta Qarabağ ətrafındakı 7 rayonu qaytarmayacağını bariz şəkildə gündəmə gətirdi. Düşmən ölkənin müdafiə nazirinin ABŞ-da erməni lobbisi qarşısında çıxışı zamanı "yeni müharibə, yeni ərazilər" ifadəsini işlətməsi sülh danışıqlarının vaxt itkisi olduğunu açıq-aşkar göstərdi. Beləliklə, münaqişənin tək həllinin müharibə olduğu artıq aydınlaşmışdı.

QARABAĞ PROBLEMİ BEYNƏLXALQ MÜZAKİRƏLƏRDƏ

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycan torpaqlarının işğalı ilə bağlı 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələr ermənilərin işğal olunmuş ərazilərdən dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb etsə də, Ermənistan müxtəlif bə-

hanələrlə bu tələbləri yerinə yetirməkdən boyun qaçırdı.

Təəssüf ki, beynəlxalq qurumlar da bu qətnamələrin icrası üçün heç bir təzyiq göstərmirdi. Beləliklə, uzun sürən danışıqlar prosesi başlandı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin BMT-də çıxışı. 1994-cü il

Azərbaycan ədalət axtarışında

Prezident Heydər Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycan Respublikasına qarşı informasiya blokadasının yarılması, Dağlıq Qarabağ probleminə dair həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, ölkənin ərazi bütövlüyünün sülh, danışıqlar yolu ilə təmin edilməsi istiqamətində gərgin və səmərəli iş aparıldı. Azərbaycan Prezidenti bir çox ölkələrin rəhbərləri ilə görüşlər keçirdi, Azərbaycanın üzv olduğu beynəlxalq təşkilatların toplantılarında iştirak etdi.

Bütün maneələrə və ağılasırmaz çətinliklərə baxmayaraq, Heydər Əliyev sona qədər öz mövqeyinə sadıq qaldı, ölkənin maraqlarını kifayət qədər ciddi sübutlarla əsaslandırdı. Uzun və gərgin müzakirələrdən sonra ATƏT-in* fəaliyyətdə olan sədrinin xüsusi

ATƏT – Avropada sülhün qorunub saxlanılmasına və dövlətlərarası əməkdaşlığın genişləndirilməsinə xidmət edən bir təşkilat

bəyanatı ilə razılıq əldə edildi. Bəyanatda Minsk qrupunun həmsədrləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsinin tərkib hissəsi olacaq 3 prinsipi tövsiyə edirdi:

- Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü;
- Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində öz müqəddəratını təyin etməyə əsaslanan, ən yüksək özünüidarəsini təmin edən hüquqi statusu;
- məsələnin həllinin müddəalarına əməl olunmasını təmin etmək barədə bütün tərəflərin qarşılıqlı öhdəlikləri daxil olmaqla Dağlıq Qarabağın və onun bütün əhalisinin təhlükəsizliyi.

Bu, ölkəmizin diplomatik sahədə əldə etdiyi çox mühüm uğur idi. Bununla Azərbaycan bütün dünyanın diqqətini Qarabağ münaqişəsinə yönəltməyə nail olmuşdu. Çünki dünyanın münaqişəyə münasibəti obyektiv məlumatlar əsasında formalaşmamışdı. Azərbaycan Lissabon sammitində Ermənistanın və erməni lobbisinin uzun müddətdən bəri apardığı təbliğatının nəticələrini dəyişməyi bacarmışdı. Ermənistan bir daha işğalçı siyasət yürütdüyünü və beynəlxalq hüququn bütün dünya tərəfindən qəbul olunmuş prinsiplərinə qarşı çıxdığını ortaya qoydu.

Ermənistan istisna olmaqla, ATƏT üzvlərinin hamısı münaqişənin yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində qalması şərtlə həllinin mümkünlüyünü təsdiqlədi. Nəticədə Lissabon sammiti

Lissabon sammiti

zamanı münaqişənin həlli ilə bağlı danışıqlar prosesinin sonrakı mərhələsi üçün Azərbaycanın milli maraqlarını təmin edən, beynəlxalq birliyin qəbul etdiyi hüquqi baza müəyyənləşdirildi.

1999-cu ildə ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında Azərbaycan tərəfi öz mövqeyini üzv ölkələrə bəyan etmək üçün mühüm addımlar atdı. İstanbul sammiti çərçivəsində prezident Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü danışıqlar Ermənistanın qeyri-səmimi mövqeyini bir daha nümayiş etdirdi. Ermənistan hökuməti faktiki olaraq sülh sazişinin imzalanması prosesini ləngitməyə çalışırdı. Halbuki sammitdən əvvəl bütün müşahidəçilər və zirvə görüşünün iştirakçıları sülh razılaşmasının imzalanacağına ümid bəsləyirdilər. Çünki İstanbul sammitində qəbul olunmuş qərarların iki maddəsi yalnız Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə həsr olunmuşdu.

2002-ci ilin martında bölgəyə səfərləri zamanı Minsk qrupunun həmsədrləri danışıqlar prosesinin ölkə prezidentlərinin xüsusi nümayəndələri səviyyəsində davam etdirilməsini təklif etdilər.

Bu təklif çərçivəsində Praqa yaxınlığında hər iki dövlət başçısının xüsusi nümayəndələrinin iki görüşü keçirildi. 2004-cü ildən etibarən Azərbaycan və Ermənistan Xarici İşlər nazirləri arasında birbaşa danışıqlar başlandı.

2005-ci ilin yanvarında Avropa Şurasının Parlament Assambleyası "ATƏT-in Minsk konfransının məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ münaqişəsi" adlı qətnamə qəbul etdi. Qətnamədə Azərbaycanın bir hissəsinin işğal olunduğu təsdiq edilmiş, hərbi əməliyyatlar nəti-

cəsində çoxlu sayda insanın doğma yurdlarından didərgin düşməsinə dair narahatlıq ifadə edilirdi. Assambleya münaqişə zonasından didərgin düşmüş şəxslərin təhlükəsiz geri qayıtması hüququnu bir daha təsdiq etdi. Həmçinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qətnamələri xatırladılaraq işğal olunmuş ərazilərin boşaldılması çağırışı vurğulandı.

- 2006-cı ilin may ayında ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin nümayəndələri bölgəyə səfər etdi. Səfərin nəticəsi olaraq münaqişənin bütün aspektlərinin bir mərhələdə deyil, bəzi çətin məsələləri sonraya saxlamaqla danışıqların irəliləməsi tövsiyə olundu. Əlbəttə, bu, qəbulolunmaz bir şərt idi. Ona görə də Azərbaycan ərazilərimizin davam edən işğalı və etnik təmizləmə şəraitində Dağlıq Qarabağ regionunun hüquqi statusunun müəyyən edilməsinin mümkün olmadığını bildirdi:
- Azərbaycanın işğal edilmiş əraziləri azad edilməli,
- qaçqın düşmüş azərbaycanlı əhali öz evlərinə qayıtmalıdır.
- Ancaq bundan sonra Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində Dağlıq Qarabağa yüksək səviyyəli özünüidarəetmə statusunun verilməsi mümkün ola bilərdi.

2007-ci ilin iyulunda İlham Əliyev və Robert Koçar-yanın Sankt-Peterburqda görüşü keçirildi. Ancaq münaqişənin sülh yolu ilə həllində razılığa gəlmək yenə də mümkün olmadı. Yalnız Azərbaycan və Er-mənistanın bir qrup ziyalisinin Dağlıq Qarabağ regi-onuna, eləcə də Bakı və Yerevana birgə səfər təşəbbüsü təklifi qurucu addım kimi qərarlaşdırıldı.

Sonrakı illərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qa-rabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli üzrə danışıqlar davam etdirildi. Danışıqlar Minsk qrupu həmsədrlə-ri tərəfindən yenilənmiş **Madrid prinsipləri** əsasın-da aparılmalı idi.

Dalana dirənən sülh

Madrid prinsipi 2009-cu ilin noyabrın-da İspaniyanın paytaxtı Madriddə ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrlərinin Azərbaycan və Ermənistan Xarici İşlər nazirlərinə təqdim etdikləri saziş planı-dır. Plan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi-nin sülh yolu ilə həlli üçün sülh təşəb-büsünün davamı hesab edilir. Bu, 1994-cü il atəşkəs sazişindən sonra sülh danışıqları nəticəsində ortaya çıxan yeganə sənəddir.

2010-cu ildə Azərbaycan tərəfi işğal edilmiş ərazilərdə təbii sərvətlərin və mədəni irsin talan edilməsi, qeyri-qə-nuni məskunlaşma və mülkiyyət hüquqlarının pozulması ilə bağlı vəziy-yətin araşdırılması və qiymətləndirilmə-si məsələsini qaldırdı. Eyni zamanda, işğal olunmuş ərazilərdəki status-kvo vəziyyətinin qəbul olunmaz hesab olun-duğu və oradakı qanunsuz fəaliyyətə son qoyulmalı olduğu vurğulandı.

MADRİD PRİNSİPLƏRİ

Prinsiplərə “mərhələli paket” sülh təklifi daxildir:

- İlk mərhələdə Dağlıq Qarabağa daxil olmayan 5 rayon: Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qu-badlı və Laçın rayonunun 13 kəndi geri qaytarılmalı;
- Bundan sonra regionda bütün kommunikasiyalar açılmalı, sülh-məramlı müşahidəçilər yerləşdi-rilməli, evlərinə qayıdan köçkün-lərin təhlükəsizliyi təmin edilməli;
- Növbəti mərhələdə Laçın və Kəlbəcər rayonları tamamilə azad edilməli, azərbaycanlı icma Dağlıq Qarabağa qayıtmalı;
- Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu müəyyən edil-məli idi.

İşğal olunmuş ərazilərə ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrlərinin rəhbərliyi altında beynəlxalq dəyərləndirmə missiyasının səfəri təşkil edildi.

Danışıqlar prosesində intensivliyin art-
dığını gören Ermənistan davamlı hərbi
təxribatlara əl atdı. Ermənistan hərbi
hava qüvvələrinin təmas xəttində Azər-
baycan Silahlı Qüvvələrinin mövqeləri
üzərində hücum xarakterli uçuşlar et-
məsi düşmənin helikopterlərindən biri-
nin vurulması ilə nəticələndi.

2020-ci ilin iyununda tərəflərin
ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri
və ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin
şəxsi nümayəndəsinin iştirakı ilə görü-
şü baş tutdu. Konfransda Ermənistan-
Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münə-
qişəsinin tənzimlənməsi prosesinin
cari vəziyyəti müzakirə edildi. Ermənis-
tan tərəfindən Azərbaycanın işğal edil-
miş ərazilərində həyata keçirilən qeyri-
qanuni fəaliyyət, o cümlədən
infrastruktur dəyişiklikləri məsələsi
qaldırıldı. Azərbaycan tərəfi Ermənista-
nın təxribat xarakterli hərəkətlərini bir
daha gündəmə gətirdi.

ATƏT uzun illərdən bəri Ermənis-
tan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ mü-
naqişəsinin həllində vasitəçilik missi-
yasını yerinə yetirsə də, heç bir
konkret addım atmağa nail olmadı, ya
da olmaq istəmədi. Təşkilatın mü-
naqişənin həlli üçün konkret mexaniz-
mi olmasa da, işğalçı dövlətə qarşı
müəyyən təzyiqlər göstərmək, dünya
birliyini bu prosesə cəlb etmək imkan-
ları var idi.

Ona görə də Ermənistan Azərbaycana
qarşı işğalçılıq siyasəti yürüdərək bey-
nəlxalq sammitlərdə qəbul olunmuş

prinsiplərin heç birini nəzərə almadı.
Azərbaycanın suverenliyinə, ərazi bü-
tövlüyünə qəsd edərək öz təcavüzkar
əməllərini davam etdirməkdən çəkin-
mədi. Bir milyona qədər qaçqın və
məcburi köçkünün hüquqlarını tapda-
layaraq onları öz yurdlarından məhrum
etdi, ağlasığmaz vəhşiliklərə yol ver-
məklə beynəlxalq hüquqa dair heç bir
öhdəliyi yerinə yetirmədi.

Bütün bunlar azmış kimi, düşmənin
2020-ci ilin iyulunda münəqişə zonasın-
dan kənarda yerləşən Tovuzda törətdiyi
təxribat və Tovuz ətrafında yerləşən
strateji yüksəklikləri ələ keçirmək cəhdi,
beynəlxalq əhəmiyyətli neft və qaz
kəmərlərini təhlükə altına salması "sülh
körpüləri"ni yandırmış oldu.

Şəkil müəlliflik hüquqları ilə qoruna bilər

BÖYÜK ZƏFƏRİN MÜJDƏÇİSİ

Birinci Qarabağ müharibəsini başa çatdıran atəşkəs müqaviləsi imzalandıqdan sonra da ermənilər cinayətkar əməllərini davam etdirir, cəbhə xəttində tez-tez gərginlik yaradır, təxribatlar törədirdilər.

Erməni işğalçılarının atəşkəs rejimini pozmaq üçün növbəti cəhdi 2016-cı il aprelin 1-dən 2-ə keçən gecə baş verdi. Gün ərzində Azərbaycanın cəbhəboyu mövqeləri, yaşayış məntəqələri, dövlət əhəmiyyətli binalar ermənilər tərəfindən güclü artilleriya və müxtəlif çaplı silahlardan atəşə məruz qaldı. Aprelin 5-nə qədər davam edən döyüşlər tarixə “Aprel hadisələri” və ya “Dördgünlük müharibə” kimi düşdü.

Bu döyüşlər 1994-cü ildə imzalanmış atəşkəsdən sonra baş vermiş döyüşlərin ən şiddətli idi.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələri erməni təxribatlarının qarşısını almaq, mülki əhalinin və yaşayış məntəqələrinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Ağdərə-Tərtər və Xocavənd-Füzuli istiqamətlərində tədbirlər görməyə məcbur oldu. Başlanmış hərbi əməliyyatlar rəşadətli Azərbaycan ordusunun qələbəsi ilə nəticələndi.

“Aprel hadisələri”nin nəticələri

Hərbi əməliyyatlar nəticəsində Tərtər rayonunun Talış kəndi ətrafındakı yüksəkliklər, Cəbrayıl rayonunun Lələtəpə yüksəkliyi azad edildi. Həmçinin Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı, Goranboy rayonunun Güllüstan və Tərtər rayonunun Madagiz kəndləri istiqamətində də bəzi strateji mövqelər daxil olmaqla iki min hektardan çox ərazi azad edildi. Bununla da cinayətkar erməni rəhbərlərinin keçilməz “müdafiə səddi” haqqında mifi alt-üst edildi.

Aprelin 3-dən etibarən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri təmas xəttində birtərəfli qaydada düşməne qarşı cavab tədbirlərini dayandırdığını elan etdi. Bundan istifadə edən Ermənistan ordusu itirilmiş mövqelərini geri qaytarmaq məqsədilə aprelin 4-də cəbhənin, əsasən, Ağdərə-Tərtər və Xocavənd-Füzuli istiqamətlərində yenidən hücum etdi, təmas xəttinə yaxın yaşayış məntəqələrimizi intensiv atəşə tutdu.

Amma düşmən ordumuzun şücaəti qarşısında məqsədinə nail ola bilmədi. Onların əlavə qüvvələr göndərməklə hücumu davam etdirmək planı da baş tutmadı. Hazırlıqlı bölmələrimiz tərəfindən düşmənin strateji baxımdan əhəmiyyətli Madagiz məntəqəsindəki hərbi bazasının qərargahına və erməni könüllülərini daşıyan avtobusa zərbə endirildi. Əməliyyat zamanı Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin Ağdərə, Madagiz və digər yaşayış məntəqələrindən hərəkətə gətirmək istədiyi ehtiyat qüvvələri bölmələrimiz tərəfindən qabaqçılıq zərbələrlə məhv edildi.

Erməni Silahlı Qüvvələri aprel döyüşlərində böyük itkilərə məruz qaldı. 320-dən artıq düşmən əsgəri məhv edildi və 500-dən çoxu yaralandı. Qarşı tərəfin 30-dək tankı və digər zirehli texnikası, 25-dən artıq artilleriya qurğusu sıradan

Lələtəpə yüksəkliyi

skan edin!

çıxarıldı, Madagiz yaşayış məntəqəsində yerləşən qərargahı və əsas hərbi hissələri məhv edildi. Nəticədə bölmələrimiz tərəfindən Ağdərə-Madagiz, Cəbrayıl istiqamətindəki yolların nəzarətdə saxlanması imkanı əldə edildi.

2018-ci ildə Günnüt əməliyyatı nəticəsində Silahlı Qüvvələrimiz Gorus–Laçın–Xankəndi yoluna nəzarət etməyə başladı.

Ermənilərin növbəti yalvarışı

Ermənistanın Rusiya rəhbərliyinə müraciəti nəticəsində aprelin 5-də Moskvada Azərbaycan-Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin Baş qərargah rəislərinin görüşləri təşkil edildi. İmzalanan razılaşmaya əsasən təmas xəttində əməliyyatlar dayandırıldı. Qəhrəman ordumuz tərəfindən azad edilən ərazilərdə yeni mövqelər quruldu və mühəndis-istehkam tədbirləri həyata keçirildi.

Azərbaycan ordusunun həyata keçirdiyi uğurlu əks-hücumlar nəticəsində cəbhəboyu yaşayış məntəqələrində insanların təhlükəsiz yaşaması mümkün oldu. Azad edilmiş ərazilərdə təmir-bərpa işlərinə başlandı. Belə ki Prezident İlham Əliyevin 2017-ci ilin yanvarında imzaladığı fərmanla Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndində əsaslı şəkildə təmir-bərpa işlərinə başlandı.

Aprel döyüşlərindən sonra may ayında münaqişənin tənzimlənməsi məqsədilə ATƏT-in Minsk qrupu həmsədr ölkə rəsmilərinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin Vyanada görüşləri keçirildi. Rusiya prezidentinin vasitəçiliyi ilə iyun ayında Sankt-Peterburqda üçtərəfli danışıqlar formatında növbəti görüş təşkil olundu. Görüşlərdə münaqişə bölgəsində etimad tədbirlərinin möhkəmləndirilməsi, qarşılıqlı münasibətlərin araşdırılması mexanizmlərinin yaradılması haqqında razılıq əldə edildi.

Əslində, Ermənistanın hər dəfə cəbhədə təxribata əl atmasının səbəbi heç kimə sirr deyildi: cinayətkar rejim mü-

Cəbrayıl rayonu Cocuq Mərcanlı kəndi

naqişənin nizamlanması ilə bağlı danışıqlar ərəfəsində daim cəbhədə vəziyyəti gərginləşdirir və bununla da öz xalqının diqqətini ölkədəki ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi böhrandan yayındırmağa cəhd edirdi. Düşmənlə müqayisədə Azərbaycan tərəfi isə hər zaman olduğu kimi, münaqişənin dinc yolla həllinə tərəfdar çıxır və bu istiqamətdə söylərini əsirgəmirdi.

Əslində, ordumuz düşməyə qarşı öz ərazilərimizdə əməliyyat aparırdı. Bu baxımdan da beynəlxalq təşkilatlar və böyük dövlətlər aprel döyüşləri ilə

bağlı Azərbaycan əleyhinə birbaşa əks-mövqe sərgiləyə bilmədilər. Azərbaycan qarşılıqlı qaydada hərbi əməliyyatları dayandırmağa razı oldu və münaqişənin sülh yolu ilə həllinə üstünlük verdiyini bir daha nümayiş etdirdi.

Bununla da Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dondurulmuş münaqişə olmadığını və həmçinin bütün region üçün ciddi təhlükə mənbəyi olduğunu diqqətə çatdırdı.

"Biz, sadəcə olaraq, çalışırıq ki, məsələ sülh yolu ilə həll olunsun. Ancaq son illər ərzində aldığımız ən müasir, – mən onu bir daha qeyd etmək istəyirəm, – dünyanın ən müasir silahları bizə çox böyük imkan yaradır. Aprel döyüşləri zamanı biz, sadəcə olaraq, imkanlarımızın cüzi bir faizini nümayiş etdirdik. Bu bir daha onu göstərir ki, aprel döyüşləri Ermənistanın təxribatı idi. İndi bəziləri müxtəlif versiyalar, fərziyyələr irəli sürürlər ki, Azərbaycan əməliyyat keçirməyi planlaşdırırdı, o da sonra dayandırıldı və sair. Birincisi, biz nəyi etmək istəmişiksə, onu da etmişik. Əks-hücum əməliyyatında qarşımızda hansı hədəflər durmuşdusa, biz o hədəflərə də çatdıq. Bu gün hərbcilər və beynəlxalq mütəxəssislər bilirlər ki, əldə etdiyimiz strateji mövqelər tamamilə vəziyyəti dəyişdirib. Əgər aprel döyüşləri zamanı genişmiqyaslı əməliyyat keçirmək fikrində idiksə, biz öz hərbi potensialımızdan istifadə edərdik. Bunlar sirr deyil. Burada hər şey beynəlxalq monitorinq altındadır. Bilirlər ki, bizim uzaqmənzilli raketlərimizin, pilotsuz döyüş aparatlarımızın gücü nədən ibarətdir. Biz onlardan, demək olar ki, istifadə etmədik. Amma əgər istifadə etsək, işğal olunmuş torpaqlarda düşmənin daşı daş üstə qalmayacaq. Bunu onlar bilsinlər və özünü növbəti dəfə biabır edən Ermənistanın siyasi rəhbərliyi danışıqına fikir versin və bizim səbrimizlə oynamasın".

Ali Baş Komandan
İlham Əliyev

“Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı”
adının verilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanılmasında xüsusi xidmətlərinə və döyüş tapşırığını yerinə yetirərək göstərdiyi şəxsi igidliyə görə aşağıdakı şəxslərə “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” adı verilsin:

polkovnik-leytenant Həmidov Şükür Nəriman oğlu

polkovnik-leytenant Mirzəyev Murad Telman oğlu (ölümündən sonra)

mayor İmanov Samid Gülağa oğlu (ölümündən sonra).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İlham Əliyev

polkovnik-
leytenant
Həmidov Şükür

polkovnik-
leytenant
Mirzəyev Murad

mayor
İmanov Samid

Rəsmi Azərbaycan bəyan edirdi ki, işğal faktı, mövcud status-kvo ilə barışmaq və Ermənistanın təxribatlarına dözmək niyyətində deyil.

Əksinə, düşməne layiqli cavab vermək, torpaqlarını azad etmək iqtidarındadır. Aprel döyüşləri bütün dünyaya Azərbaycan ordusunun gücünü, qələbə əzmini, ədalətin bərpa olunacağını göstərdi. Bu hadisələr Qarabağ probleminin həllində dönüş nöqtəsi kimi tarixi əhəmiyyətə malik idi.

Aprel döyüşləri gənclərin hərbi vətənpərvərlik ruhunu daha da yüksəltdi. Siyasi mövqeyindən asılı olmayaraq, hər kəs əsl vətəndaşlıq mövqeyi nümayiş etdirdi. Azərbaycan döyüşçülərinin gücü və əzmi xalqımızın qələbəyə olan inamını daha da artırdı.

Aprel hadisələri zamanı Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanılması, o cümlədən işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsində qəhrəman oğullarımız böyük şücaət və igidliklər göstərmişlər. Erməni təxribatı nəticəsində hərbiçilərimiz şəhid olmuş, yaralanmış, mülki şəxslər həlak olmuşdur. Qəhrəman Azərbaycan oğulları Murad Mirzəyev, Samid İmanov, Pəncəli Teymurov, Raqif Orucov, Şükür Həmidov, Mais Bərxudarov, Polad Həşimov, Mühid Orucov, Vüqar Yusifov və başqaları düşmənin arxa cəbhəsinə keçərək böyük zərbələr endirmiş, strateji əhəmiyyətli ərazilərimizi azad etmişlər.

Göstərdiyi igidliklərə görə **Şükür Həmidov, Murad Mirzəyev və Samid İmanov** Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı ali fəxri adına, digərləri müxtəlif orden və fəxri adlara layiq görülmüşlər.

İlham Əliyevin uğurlu diplomatiyası

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin son illər apardığı məqsədyönlü xarici siyasət qələbəmizə öz töhfəsini vermişdir.

Cənab prezidentin prinsipial, qətiyyətli siyasəti sayəsində Azərbaycanın ardıcıl şəkildə qazandığı diplomatik uğurlar, Ermənistan rəhbərliyini çətin vəziyyətdə qoyur, həmçinin işğalçı ölkə kimi onu beynəlxalq iqtisadi layihələrdən kənarda saxlayırdı. Dövlət başçımızın Azərbaycan ordusunun aprel qələbəsinin ildönümü ilə əlaqədar bir qrup hərbiçi ilə görüşündə də qeyd etdiyi kimi, Ermənistan öz müstəqil həyatını

Azərbaycan torpaqlarının işğalına qurban verib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev həmişə bəyan edir ki, Ermənistanın müstəqil bir ölkə kimi fəaliyyəti qonşularla münasibətlərini tənzimləməkdən və öz qüvvələrini Azərbaycan torpaqlarından qeyd-şərtsiz çıxarmağından asılıdır.

İlham Əliyevin AB-yi sədri ilə görüşü

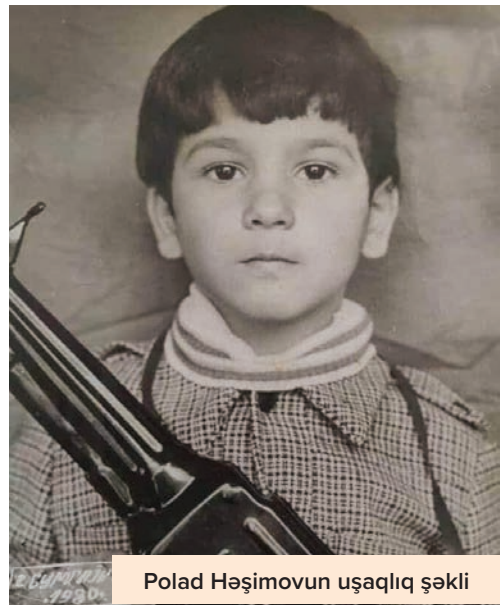
İlham Əliyevin ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerri ilə görüşü

GENERALLIQDAN ŞƏHİDLİYƏ YÜKSƏLİŞ

“General Polad Həşimovun anası ilə danışılıb, onu əmin etdim ki, oğlunun, bizim qəhrəmanımızın qanı yerdə qalmayıb, onun qisası alındı və bundan sonra da alınacaqdır. Belə analara eşq olsun ki, xalqımız, dövlətimiz üçün bu cür övladlar, igidlər yetişdirib”.

*Ali Baş Komandan
İlham Əliyev*

Polad Həşimovun uşaqlıq şəkli

General Polad Həşimov

Polad Həşimov Qəbələdə anadan olmuşdur. Onun məktəbdə oxuduğu illər Qarabağda şiddətli döyüşlərin getdiyi vaxta təsadüf edirdi. O, məktəbi başa vurub hər bir Azərbaycan övladı kimi Vətəninin bu ağır vaxtında ona xidmət etmək istəyirdi. Düşmənlərimizi torpaqlarımızdan qovmaq uğrunda canından keçməyə yox, Vətən üçün yaşamağa can atırdı.

“Həyat var ki, ölüm qədər kədərli, ölüm var ki, həyatdan da dəyərli”. Bir insan düşmən gülləsindən dünyadan köç edir, bir millətin ruhu oyanır, yenidən dirçəlir, damarlarında dolaşan əsil qandan, küllərindən doğulur. Polad Həşimov adı ürəklərdə yaşayır, bir əfsanəyə, dillər əzbərinə çevrilir.

Qəhramanlığa gedən yol

Onun həyat yolu Heydər Əliyev adına Ali Hərbi Məktəbdən başladı. Gənc zabıt 1992-ci ilin dekabr ayında Ağdam rayonunun Mərzili və Novruzlu kəndlərinin müdafiəsində, Füzuli rayonunun kəndlərinin azad edilməsi ilə nəticələnən uğurlu əməliyyatlarda ilk sərkərdəlik qabiliyyətini göstərdi. 1994-cü ilin fevralında Murovdag silsiləsində Güzgü, Koroğlu dağı və Ömər yüksəkliklərinin alınması uğrunda döyüşlərdə əsgərlərinin gücünə güc qatdı. Polad Həşimov Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyasından məzun olduqdan sonra hərbi birlik komandirinin birinci müavini – qərargah rəisi vəzifəsinə qədər yüksəldi.

2016-cı il aprelin əvvəllərində Azərbaycanın ön xətt mövqeləri və yaşayış məntəqələri Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən artilleriya atəsinə məruz qalanda ordumuzun bölmələri əks-həmlə ilə təxribatların qarşısını aldı. Döyüşlər Azərbaycan ordusunun qələbəsi ilə nəticələndi. Tərtər rayonunun Talış kəndi ətrafındakı yüksəkliklərin azad olunmasında Polad Həşimovun da böyük xidməti olmuşdur.

O, 2016-cı ildə Talış kəndi yüksəklikləri uğrunda gedən döyüşlərdə 1-ci Ordu Korpusunun qərargah rəisi olmuş, döyüş zamanı yaralanmışdır.

Hazırda oradakı postlardan biri “Polad postu” adlanır. 2019-cu ildə Polad Həşimova general-mayor ali hərbi rütbəsi verilmiş, daha sonra Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Korpuslarından birinin qərargah rəisi təyin olunmuşdur.

Xidməti dövründə Azərbaycan Respublikasının müxtəlif orden və medalları ilə təltif olunmuş Polad Həşimov Aprel döyüşlərində göstərdiyi şücaətə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən II dərəcəli "Vətənə xidmətə görə" ordeni ilə mükafatlandırılmışdır.

I Tovuz döyüşləri

2020-ci il 12 iyulda Azərbaycanın sərhəd qoşunları Tovuz rayonu istiqamətindəki cəbhəboyu ərazilərdə Ermənistan Silahlı Qüvvələrinə aid zirehli texnika və canlı qüvvələrin yerdəyişmələr etdiyini müşahidə etdi. Bu, Ermənistan tərəfinin Azərbaycana qarşı hücumunun planlaşdırıldığından xəbər verirdi.

Döyüşlər Ermənistanın artilleriya qurğularından istifadə etməklə Tovuz rayonu istiqamətində mövqelərimizin atəşə tutulması ilə başladı. İki əsgərimiz şəhid oldu. Qəhrəman Azərbaycan ordusunun əks-həmlə tədbirləri nəticəsində düşmənin hücum cəhdinin qarşısı alındı.

Gərginlik iyulun 13-nə keçən gecə ərzində də davam etdi. Artilleriya, minatan və tankların tətbiqi ilə gedən

gecə döyüşlərində Azərbaycan ordusunun dəqiq atəşi ilə qarşı tərəfin daşqın məntəqəsi, artilleriya qurğuları, hərbi hissəsi ərazisindəki avtomobil texnikası və canlı qüvvəsi məhv edildi.

Ermənistan hərbi bölmələri ictimaiyyəti çaşdırmaq üçün Tovuz rayonunun Ağdam kəndi istiqamətində yerləşən Qaraqaya yüksəkliyini ələ keçirdikləri barədə məlumat yaydı. Ancaq ordumuzun rəhbərliyi heç bir ərazi itkisinin olmadığını, mövqelərin əvvəlki qayda qaldığını bəyan etdi.

Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bölmələri iyulun 14-ü səhər saatlarından başlayaraq Tovuz rayonunun Ağdam və Əlibəyli kəndlərini müxtəlif çaplı silahlardan atəşə tutaraq hücum etməyə cəhd göstərdi. Hücumun qarşısını qəhrəmanlıqla dəf edən zaman Azərbaycan ordusunun general-mayoru Polad Həşimov, polkovnik İlqar Mirzəyev və 5 əsgərimiz şəhid oldu.

Əsgərlərinin və döyüş yoldaşlarının böyük rəğbətini və sevgisini qazanan səngər generalının şəhadəti bütün Azərbaycanı ayağa qaldırdı. Onun və silahdaşlarının qəhrəmancasına həlak olması artıq ordumuzun səbir kasasını daşırdı. Azərbaycan ordusu ermənilərin komanda məntəqəsinə hücum etdi. Düşməne məxsus müxtəlif təyinatlı hərbi texnika, döyüş vasitələri, komanda məntəqəsi, müdafiəsinin dərinliyindəki ehtiyatlar və canlı qüvvə məhv edildi.

Bir neçə gün davam edən Tovuz döyüşləri göstərdi ki, Azərbaycan ordusu gözlənilməz hücumun qarşısını almaqda aciz deyil. Döyüşlərdə düşməne göz dağı olan igid oğullarımız Vətən torpağının azadlığı yolunda

canlarını fəda edərək düşmən ayağının torpağımıza dəyməsinin qarşısını mərdliklə aldı.

Qarabağ cəbhəsində Azərbaycan qarşısında tab gətirə bilməyəcəyini anlayan düşmən haray-həşir qopartmaqla üzv olduğu **Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı***-ni buraya cəlb etmək niyyəti güdüdü.

Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi

Təşkilatı – 15 may 1992-ci il tarixində əsası qoyulmuş hökumətlərarası hərbi ittifaqdır. İttifaqa Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan Rusiya, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Belarus daxildir.

Ermənistan Tovuz döyüşlərində üstünlük qazanacağı təqdirdə Tovuz və Qazax rayonları istiqamətindəki ərazilərimizdən keçən Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac neft boru kəməri, Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz boru kəməri, Böyük İpək yolu, Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu təhlükə altına düşəcəkdə. Rəşadətli Azərbaycan ordusu düşmənin və onun havadarlarının bu məkrli planını alt-üst etdi.

Azərbaycan ordusunun qələbəsi nəticəsində vasitəçilik missiyasını öz üzərinə götürmüş ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri açıq şəkildə gördülər ki, mandatlarını yerinə yetirməyə və təcavüzkarın yerində oturulması üçün təsirli addımlar atmasalar, tamamilə başqa reallıqlarla üzləşəcəklər.

Aprel döyüşləri kimi Tovuz döyüşləri də Ermənistanın məğlubedilməzlik mi-finin puç olduğunu bir daha göstərdi.

Döyüşlər zamanı Bakıda, həmçinin ölkənin digər şəhər və rayonlarında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinə dəstək aksiyaları keçirildi. Əllərində Azərbaycan bayraqlarını tutmuş minlərlə insan küçələrə axışaraq "Qarabağ", "Qarabağa azadlıq", "Qarabağ Azərbaycandır!" şüarlarını səsləndirirdilər.

İşğal olunmuş ərazilərimizi azad etmək üçün ordu və xalq birliyi bu müqəddəs işi öz üzərinə götürdü. Beləliklə, əli silah tutan bütün vətənpərvər insanlar özlərini Vətənin əsgəri hesab edərək hərbi komissarlıqlara üz tutdular.

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ

2020-ci il sentyabrın 27-də erməni silahlı birləşmələri bütün təmas xətti boyunca Azərbaycan ordusunun mövqelərini və cəbhə xətti yaxınlığındakı mülki ya-

şayış obyektlərini artilleriya və digər ağır silahlardan atəşə tutdu. Nəticədə bir neçə mülki şəxs, o cümlədən iki uşaq həlak oldu. Hərbiçilərimiz arasında da itkilər var idi.

“... Münaqişənin yalnız iki tərəfi var: Ermənistan və Azərbaycan. Lakin son illər ərzində Ermənistandakı indiki hakimiyyətin törətdiyi Soros çevrilişindən sonra nələr baş verdi? Ermənistanın Baş naziri açıq-aşkar bəyan edir ki, “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə”. Belə olan halda hansı danışıqlar prosesindən söhbət gedə bilər? Axı ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən işlənilib hazırlanmış prinsiplərin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və ətrafındakı ərazilər Azərbaycana verilməlidir.

...Deməli, Ermənistan bilərəkdən danışıqlar prosesini pozur və qəbul edilməz tələblər irəli sürürlər. Əgər Minsk qrupu nizamlamaya kimin əngəl olması barədə daha fəal danışmağa başlayırsa, sentyabrın 27-də, bundan əvvəl isə iyulun 12-də olduğu kimi təxribatlar törədirlər. Bizim dövlət sərhədindəki mövqelərə hücum edilib. Sonra avqustun 23-də Ermənistanın təxribat qrupu tutulub, bu qrupun başçısı təmas xəttində saxlanılıb. Bütün bunlar Azərbaycanı təqsirləndirmək, sonra üçüncü tərəfləri cəlb etmək və beləliklə, danışıqlar prosesini pozmaq üçün edilir”.

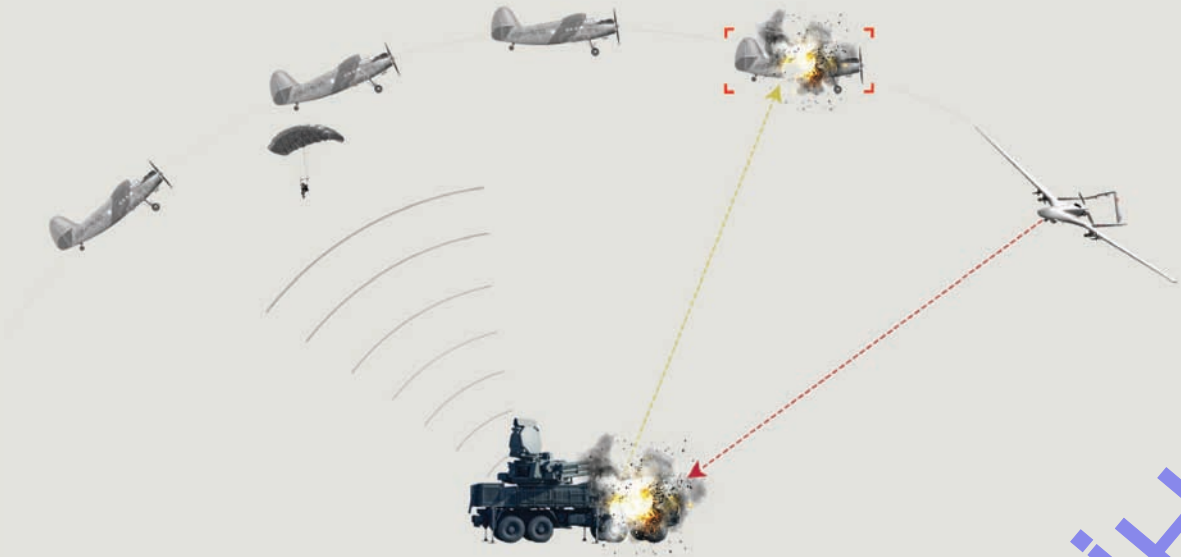
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Rossiya-1” telekanalının “60 dəqiqə” proqramına müsahibəsindən. 29 sentyabr, 2020-ci il

Vətən müharibəsi. Dünyanı heyrətə salan 44 gün

Artıq xalqımızın səbir kasası dolmuşdu. Azərbaycan Respublikasının Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin əmri ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əks-hücum əməliyyatları başlandı. Azərbaycan ordusu II Qarabağ müharibəsində “Dəmir yumruq” adlı planı həyata keçirməyə başladı. Müharibənin ilk günündə Ağdərə, Kəlbəcər və Füzuli-Cəbrayıl istiqamətində əks-hücum keçən silahlı qüvvələrimiz düşməyə ağır zərbələr endirdi. Füzuli rayonunun Qaraxanbəyli, Qərvənd, kənd Horadiz, Yuxarı Əbdürrəhmanlı, Cəbrayıl rayonunun Böyük Mərcanlı və Nüzgar kəndləri işğaldan azad edildi. Şimal istiqamətində isə ordumuz düşmən postlarını darmadağın edərək

Ağdərə rayonunda bir sıra yüksəklikləri və Kəlbəcərin strateji əhəmiyyətli Murovdağ zirvəsini ələ keçirdi.

Müharibənin ilk günlərindən etibarən Pilotsuz Uçuş Aparatlarının (PUA) köməyi ilə Ermənistan ordusunun Hava Hücumundan Müdafiə Sistemləri sıradan çıxarıldı. Bu sistemlərin aşkara çıxarılıb məhv edilməsi üçün əvvəlcə köhnə və ucuz pilotsuz uçuş təyyarələrinə çevrilmiş yüngül, çoxtəyinatlı təyyarə növü AN (Antonov-2) təyyarələri havaya buraxılırdı. Onlardan yalnızı hədəf kimi istifadə edilirdi. Bunu həqiqi döyüş təyyarələri hesab edən düşmən isə “hədəf”i atəşə tuturdu. Müəyyən edilən atəş nöqtələri isə Türkiyədən alınan “Bayraktar”, İsrail istehsalı olan “Harop” və Azərbaycanın yerli istehsalı olan “Zərbə” adlı PUA-la məhv edilirdi. Bu, dünya müharibələri tarixində bir ilk idi. Müharibənin ilk günlərində Ermənistan Müdafiə Nazirliyi hər gün Azərbaycanın bir neçə qırıcı təyyarəsinin vurulduğunu fəxrlə bəyan edirdi.

Düşmənin Hava Hücumundan Müdafiə sisteminin məhv edilməsi taktikası

Məhv edilmiş düşmən texnikaları

Əsil həqiqəti anlayanda isə artıq gec idi. Düşmənin Qarabağdakı Hava Hücumundan Müdafiə Sistemləri darmadağın edilmişdi. Azərbaycan ordusu XXI əsrin müharibəsini aparır, düşməyə, sözün həqiqi mənasında, hərbi “dərs” keçirdi. Düşmənin öyündüyü və arxalandığı “OSA”, “S-300”, “TOR” qurğularının böyük hissəsi müharibənin ilk günlərindəcə məhv edildi. Nəticədə Qarabağ səmasında Azərbaycan şahinləri böyük üstünlük əldə etdilər.

**Bulletin
of the
Atomic
Scientists**

ABŞ-ın Çikaqo ştatında yerləşən “Bulletin of the Atomic Scientists” analitik mərkəzinin “The Bulletin” adlı elektron nəşri Azərbaycan ordusunun bu taktikası haqqında yazır:

“Bununla da Azərbaycan dünyaya nümayiş etdirdi ki, hətta AN-2 kimi köhnəlmiş texnikanı da yeni profilə gətirmək və dron (PUA) kimi effektiv şəkildə müharibədə istifadə etmək olar. ... Digər ölkələr, xüsusilə də öz arsenalında bolluca köhnəlmiş sovet texnikaları olan ölkələr, yəqin ki, Azərbaycanın bu nümunəsindən istifadə edəcəklər”.

“The Bulletin” in hərbi təhlilçiləri qeyd edirlər ki, 2018-ci ildə ilk dəfə Çin bu təyyarələri pilotsuz yük təyyarələrinə çevirmişdi. Azərbaycan isə başqa yola gedib və texnikanın profilini döyüş aparmaq üçün dəyişdirmişdir.

HAROP

Bayraktar

Qarabağ Azərbaycandır!

Müharibə başlayan gün, sentyabrın 27-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev televiziya vasitəsilə xalqa müraciət etdi. Müraciət bu sözlərlə başa çatdı:

Biz haqq yolundayıq. Bizim işimiz haqq işidir. Biz zəfər çalacağıq! Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!”

Ali Baş Komandanın “Qarabağ Azərbaycandır!” cümləsi 44 günlük müharibə dövründə dillər əzbərinə çevrildi. Qəhrəman əsgərlərimiz də bir-birinin ardınca azad etdikləri yaşayış məntəqələrimizdən Ali Baş Komandana məruzələrini məhz bu cümlə ilə tamamlayırdılar.

“Biz öz torpağımızda vuruşuruq. Bu gün Azərbaycan ordusu Azərbaycan torpaqlarında düşməyə sarsıdıcı zərbələr endirir. Bu gün Azərbaycan ordusu öz torpağında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qoruyur, müdafiə edir. Erməni əsgərinin bizim torpağımızda nə işi var?! Ermənistan ordusunun bizim torpağımızda nə işi var?! Heç kəs üçün sirr deyil ki, “Dağlıq Qarabağ ordusu”nun tərkibində olan şəxsi heyətin 90 faizi Ermənistan vətəndaşlarından ibarətdir. Ermənistan işğalçı dövlətdir, bu işğala son qoyulmalıdır və son qoyulacaqdır.

Düşməne artilleriya zərbəsi endirilərkən

Füzuli əməliyyatı

Düşmən tərəfi ilk günlərdən geri çəkilmələrini “taktiki gediş” adlandırır, guya Azərbaycan ordusuna dağlıq ərazilərdə zərbə vuracaqlarından dəm vururdular. 2020-ci il oktyabrın 3-dən 17-dək davam edən bu əməliyyata Azərbaycan ordusunun generalları: Mais Bərxudarov və Hikmət Mirzəyev rəhbərlik edirdi.

Hikmət Mirzəyev

Cənub-qərb istiqamətində düşməne ağır zərbələr endirən ordumuz oktyabrın 4-də Cəbrayıl şəhərini və bir neçə kəndi işğaldan azad etdi.

Xocavənd istiqamətində də bir neçə kəndi erməni quldur dəstələrindən təmizləyən ordumuz əks-hücuma cəhd edən düşmənin mövqelərimizin içərilərinə doğru irəliləməsinə bilərəkdən mane olmadı. Hədrutdan Araz çayı istiqamətində hərəkət edən erməni silahlı birləşmələrinin əsas məqsədi qüvvələrimizi parçalamaq və ayrı-ayrılıqda məğlub etmək idi. Düşmənin niyyəti haqqında kəşfiyyat məlumatlarına malik olan ordumuz onların özünü tələyə saldı.

Cəbrayıldan şimala yönələn hərbi birləşmələrimiz tarixi “Turan taktikasını” tətbiq edərək düşmənin 12 minlik hərbi qruplaşmasını mühasirəyə aldı. Ermənistan ordusu bölmələrinə sarsıdıcı zərbə endirildi. Canlı qüvvə baxımından böyük itkilər verən düşmən hərbi texnikalarını da döyüş meydanında atıb qaçdı. Təkcə bu əməliyyatda 27 düşmən tankı qənimət kimi ələ keçirildi, onlarla hərbi texnika isə məhv edildi.

Vətən müharibəsində erməni işğalından azad edilmiş ilk rayon mərkəzi olan Cəbrayıl qələbə bayrağını sancan uşaq vaxtlarından güləslə məşğul olan, Birinci Qarabağ müharibəsi iştirakçısı Əliyər Əliyevin tələbəsi general Mais Bərxudarov idi.

”

“Mən şəhid olmuş Milli Qəhrəmana söz vermişəm. O vaxtdan bir bayrağın üzərinə “Qələbə” sözü yazmışam və arzu etmişəm ki, bu bayrağı Laçın dəhlizində məhz Əliyar Əliyevin şəhid olduğu yerdə sancım”.

General-mayor
Mais Bərxudarov

Oktyabrın əvvəllərində Ağdərə istiqamətində düşməyə zərbə endirən qoşunlarımız buradakı böyük strateji əhəmiyyətə malik Madagiz yaşayış məntəqəsini azad etdi. Elə həmin gün Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə məntəqənin adı Suqovuşan adlandırıldı.

Müharibənin ilk günlərindən Azərbaycan ordusu düşməni əsasən iki istiqamətdən sıxışdırırdı:

- 1 Şimaldan Kəlbəcər və Ağdərə;
- 2 Cənubdan Füzuli-Cəbrayıl.

İlham Əliyev ✓
@azpresident

Bu gün **#Azərbaycan** ordusu **#Madagizdə** Azərbaycan bayrağını qaldırdı. Madagiz bizimdir. **#Qarabağ** Azərbaycandır!

İlham Əliyev ✓
@azpresident

2020-ci il oktyabrın 3-dən **#Madagizin** tarixi adını bərpa edirəm. Bundan sonra **#Suqovuşan** adlandırılır. **#Qarabağ** **#Azərbaycandır!**

Sentyabrın 27-də “Spayk” uzunmən-zilli raketlərlə silah-lanmış “Mi-17” heli-kopteri ilə uçuşlar həyata keçirən Ramiz Qasımlı Tərtər istiqamətin-də düşmənin stra-teji əhəmiyyətli

hədəflərini, bir neçə “OSA” zenit-raket kompleksini və P-19 radiotexniki vasitəsinə məhv etmişdi. Növ-bəti uçuşlarının birində düşmən atəşi nəticəsində onun helikopteri vuruldu. Qəhrəman polkovnik-ley-tenant heyətə hava maşınına tərk etməyi əmr edir. Özü isə yanmaqda olan helikopteri yaşayış məntəqəsindən uzaqlaşdırır və boş sahəyə yönəl-dir. Helikopteri ən axırda tərk edən Ramiz Qasımlı başından aldığı ağır zədədən komaya düşür. Həkim-lərin səyinə baxmayaraq, igid polkovnik-leytenantın həyatını xilas etmək mümkün olmur. Oktyabrın 22-də həyatla vidalaşır. Azərbaycan Respublikası Prezi-dentinin fərmanı ilə polkovnik-leytenant Ramiz Qa-sımlı ölümündən sonra “Vətən müharibəsi qəhrə-manı” medalı ilə təltif edilmişdir.

Ermənistan tərəfi isə bütün bu məğlu-biyyətləri “taktiki geriçəkilmə” adlandı-rır, həlledici zərbə endirəcəkləri barə-də məlumat yayırdı.

Oktyabrın 9-da Hadrut qəsəbəsi düş-məndən təmizləndi. Nəhayət, oktyab-rın 17-də müzəffər Azərbaycan ordusu-nun Cəbrayıl, Hadrut və Xocavənd

istiqamətlərindən mühasirəyə aldığı Füzuli şəhəri də düşməndən tam azad edildi. Artıq Zəngilana və Qubadlıya da yol açılmışdı. Uğurla başa çatan Füzuli əməliyyatı ilə ordumuz düşmən üzərində həm də məənəvi-psixoloji qələbə qazandı. Nə Ermənistan hərbi rəhbərli-yinin “keçilməz” deyə öyündüyü bir neçə xətdən ibarət müdafiə eşalonları, nə də 30 il ərzində qurduqları yeraltı istehkam və bunkerlər onların köməyinə çatdı. Azərbaycan ordusu-nun sarsıdıcı zərbələri düşmən əsgər-lərinin müqavimətini, gücünü tamamilə qırdı. Səmada isə PUA-larımız düş-mənə səngərlərindən baş çıxarmağa belə imkan vermədi.

Düşmənin uydurduğu və uzun illər təb-liğ etdiyi “məğlubedilməz erməni ordu-su” haqqındakı mif bir neçə gün içəri-sində elə dünyanın gözü qarşısında rəşadətli Azərbaycan ordusu tərəfin-dən yox edildi. Artıq Azərbaycan əsgə-rinin ayaq səslərini eşidən kimi işğalçı düşmən ordusu döyüş mövqelərini qoyub qaçırdı. Ermənistan ordusunda idarəçilik itmiş, fərarilik kütləvi hal al-mışdı. “Məğlubedilməz ordu”nun zabit-ləri isə baş alıb gedən fərariliyin qarşı-sını almağın çıxış yolunu əsgərlərini postlara zəncirləməkdə görürdülər. Ermənistan rəhbərliyi isə hərbi əməli-yatların gedişi haqqında doğru-düzgün məlumat vermədən öz xalqını aldat-maqla məşğul idi.

Ələ keçirilmiş hərbi qənimətlər

edildi. Oktyabrın 20-də Zəngilan, beş gün sonra isə Qubadlı rayonu işğalçılardan təmizləndi. Azərbaycan ordusu bu addımları ilə BMT-nin qəbul etdiyi, lakin 30 ilə yaxın keçən dövr ərzində icra olunmayan qətnamələrini də bir-birinin ardınca yerinə yetirməkdə idi.

Qənimət götürülmüş düşmən texnikaları

Füzuli əməliyyatından az sonra Zəngilan-Qubadlı istiqamətində düşmənin daha bir hərbi birləşməsi müzəffər ordumuz tərəfindən darmadağın

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrin baş giziri Camal Vidadi oğlu İsmayilov peşəkar kəşfiyyatçı idi. Bir neçə dil, o cümlədən erməni dilini də mükəmməl bilirdi. O, 2016-cı ildə aprel döyüşlərinin də iştirakçısı olmuşdu. Füzulidən Laçına qədər dö-

yüş yolu keçən qəhrəman gizir Hadrut qəsəbəsinin azad edilməsində müstəsna rol oynamışdır. Belə ki döyüş zamanı düşmənin rabitə xəttinə qoşularaq erməni dilində danışmış, Hadrutdakı qüvvələrə köməyə gələn 1500 nəfərlik dəstəni başqa istiqamətə yönəltdirmişdir. Beləliklə, Hadrutun azad edilməsinə böyük töhfə vermişdir.

Baş gizir Camal İsmayilov Laçın dəhlizi uğrunda baş verən qeyri-bərabər döyüşdə 16 nəfərlik dəstəsi ilə 500 nəfərlik düşmən qüvvəsinə qarşı sona qədər döyüşərək qəhrəmanlıqla şəhid olmuşdur. Ölümündən sonra "Vətən müharibəsi qəhrəmanı" medalı ilə təltif edilmişdir.

Hərbi qənimətlər parkı. Zəncirlənmiş əsgərlər

Təslim olan düşmən əsgərləri

Suda batan saman çöpündən yapışar

Döyüş meydanında məğlub olan və vəziyyətin getdikcə ağırlaşdığını gören Ermənistan rəhbərliyi dünya dövlətlərindən, havadarlarından imdad diləməyə başlamışdı. Qarabağın üzük qaşısı hesab edilən Şuşada, Cıdır düzündə qol açıb oynayan, orada qondarma rejimin rəhbərliyi üçün “andıçmə” mərasimi keçirən Ermənistanın Baş naziri N.Paşinyan cəbhədəki ağır məğlubiyyətlərini diplomatik yolla sığortalamağa çalışırdı. Onun əsas məqsədi nəyin bahasına olursa-olsun, ordumuzun zəfər yürüşünü dayandırmaq idi. Ermənistan rəhbərliyi, demək olar ki, hər gün bir ölkəyə kömək üçün müraciət edir, onları Azərbaycanı durdurmağa çağırırdı.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev isə hərbi əməliyyatlar başlayandan dərhal sonra onu dayandırmağın yollarını açıq şəkildə bəyan etmişdi: Ermənistan öz silahlı qüvvələrini Azərbaycandan çıxarmalı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanımalı, işğal edilmiş rayonların geri qaytarılmasının qrafikini təqdim etməlidir.

Mülki əhaliyə qarşı törədilən cinayətlər

Cəbhədə, döyüş meydanında sarsıdıcı məğlubiyyətlərdən və verdiyi böyük itkilərdən azğınlaşan düşmən Azərbaycanın mülki yaşayış məntəqələrini, dinc əhalini hədəfə almağa başladı.

Vətən uğrunda döyüşlərdə iştirak edən 22 yaşlı Xudayar Yusifzadənin adı dillər əzbəridir. Sərhəd qoşunlarında xidmət edən igid döyüşçümüz Füzuli, Hadrut, Zəngilan və Qubadlı uğrunda gedən döyüşlərdə fəal iştirak etmişdir. Təkcə igidliyi ilə deyil, gülərüzlülüüyü və məlahətli səsi ilə də əsgər yoldaşlarını daim qələbəyə ruhlandırırdı. Yaralı döyüş yoldaşlarını atəş altından çıxaran Xudayar Yusifzadə Zəngilan uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına şəhid olmuşdur. Ölümündən sonra “Azərbaycan bayrağı” ordeni ilə təltif edilən Xudayarın elə cəbhə xəttində oxuduğu (sözləri məşhur qəzəlxan Əliağa Vahidə, musiqisi isə qocaman xanəndəməz Əlibaba Məmmədova məxsusdur) “Vətən yaxşıdır” təsnifi sanki şəhidimizin simfoniyasına çevrildi. Xalq artisti Əlibaba Məmmədov isə bəstələdiyi bu mahnını şəhidimizin şərəfinə “Xudayar təsnifi” adlandırdığını elan etdi.

Təmas xəttindən uzaqda yerləşən yaşayış məntəqələrimizi, dinc əhalini raket atəşinə tutan erməni hərbciləri bununla ölkəmizdə vahimə və qarışıqlıq yaradacağına ümid edirdi. Oktyabrın əvvəllərindən başlayaraq Tərtər, Bərdə, Beyləqan və Gəncə şəhərləri

“... İndiki vəziyyətdə birinci günahkar Ermənistan rəhbərliyidir. Eyni zamanda, bu məsələyə biganə yanaşan və daim Ermənistanın tərəfini saxlayan, bu işğalı əbədi etmək istəyən bəzi ölkələrin dairələri. Azərbaycan özü bu məsələni həll edir.

...Paşinyan hər gün bir dünya liderinə zəng edir. Mən heç kimə zəng etməmişəm. Mənə zəng ediblər, təmaslarımlar olub. Amma o adam qalmayıb ki, zəng etməsin, yalvarmasın, emissar göndərməsin, onların ayağına yixılmasın. Bax budur bunun sonu! Əgər bizimlə normal dildə danışsaydı, bizim müqəddəs şəhərimizi murdarlamasaydı, əlbəttə, biz ümidlərlə yaşayıb çalışardıq, bu məsələ sülh yolu ilə həll olunsun. Amma hər addım təxribat, hər addım təhqir və hesab edir ki, biz bununla barışacağıq?! İndi biz göstərdik, kim kimdir!

... Azərbaycan əsgəri onları iti qovan kimi qovur! İşğal edilmiş torpaqlarda Azərbaycan bayrağı qaldırılır! Onların səngərlərində Azərbaycan əsgəri dayanır! Onların tanklarını biz sürürük! Onların digər texnikaları, yük maşınları bizim əlimizdədir! Biz xilaskar missiyamızı icra edirik və edəcəyik!”

Ali Baş Komandan
İlham Əliyev

aramsız raket atəşinə məruz qaldı. Bu raketlər təkcə ermənilərin Qarabağdakı mövqelərindən deyil, Ermənistan ərazisindən də atılırdı. Bununla Ermənistan rəhbərliyi həm Azərbaycanı cavab atəşi açmağa, həm də üçüncü ölkəni münaqişəyə cəlb etmək niyyəti güdürdü. Yaşayış məntəqələrimizə atılan hərbi sursatlar arasında qadağan edilmiş kaset bombaları da var idi. Nəticədə xeyli sayda mülki şəxs həlak oldu. Həyatını itirənlərin arasında

körpə uşaqlar da var idi. Lakin verilən çoxsaylı insan itkilərinə, evlərinin dağılmasına baxmayaraq, heç kim öz doğma yurd-yuvasını tərk etmədi. Əksinə, bu cinayətlər xalqımızı daha da birləşdirdi, mübarizə əzmini daha da artırdı. Azərbaycanın hər yerindən evləri dağılmış, qohum-əqrabalarını itirmiş ailələrə yardımlar gəlirdi. Müharibə getməsinə baxmayaraq, dövlət də bu ailələrin sosial vəziyyətini diqqətdə saxlayırdı.

2020-ci il oktyabrın 9-da Rusiya Federasiyası Prezidenti V.Putinin vasitəçiliyi ilə Moskvada Azərbaycan və Ermənistan XİN-nin görüşü baş tutdu. Görüşdə humanitar atəşkəsin elan edilməsi ilə bağlı razılıq əldə edildi. Lakin əldə edilən atəşkəsi elə özləri də pozdular. Oktyabrın 11-də gecə saat 2 radələrində Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan və müharibə zonasından uzaqda yerləşən Gəncə şəhəri raket atəşinə tutuldu. Nəticədə 10 nəfər dinc sakin həyatını itirdi, 35 nəfər yaralandı. Ümumiyyətlə, mülki əhaliyə qarşı törədilmiş hərbi cinayətlər nəticəsində 90-dan artıq mülki şəxs həyatını itirdi, xeyli vətəndaşımız yaralandı və evsiz-eşiksiz qaldı.

Ermənistan ordusunun dinc Azərbaycan şəhərlərinə raket zərbələri

Bu çətin anlarda Azərbaycan hökuməti xarici media nümayəndələrini atəşə tutulmuş yaşayış məntəqələrimizə aparır, hadisələrin yerindəcə işıqlandırılmasını və bu hərbi cinayətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmasını təmin edirdi. 44 günlük müharibə dövründə qardaş Türkiyənin xəbər agentlikləri, televiziya kanalları xalqımıza qarşı törədilən cinayətlərin, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında mühüm rol oynadı.

Şuşa əməliyyatı

Vətən müharibəsində Azərbaycan ordusunun şah əsəri Şuşa əməliyyatı oldu. Düşmənin Qarabağımızın gözü sayılan bu şəhəri təxminən 1500-2000 nəfərlik qüvvə və çoxsaylı hərbi texnika ilə müdafiə edirdi. Onlar Pənahəli xanın tikdirdiyi qala-şəhərin alınmazlığına əmin idilər. Lakin general Hikmət Mirzəyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan ordusunun Xüsusi Təyinatlı Qüvvələri, həmçinin polkovnik Tehran Mənsimovun başçılığı ilə Naxçıvan Əlahiddə Ümumqoşun Ordusunun xüsusi təyinatlıları bu fikirdə deyildilər.

Onlar cəmi 400 nəfərlik dəstə ilə əsas yoldan deyil, düşmənin ağlına belə gəlməyəcək bir istiqamətdən – sıldırım qayalıqlardan dırmaşaraq şəhərə daxil oldular. Yalnız yüngül silahlarla silahlanmış qəhrəman əsgərlərimiz 4 tərəfdən düşmənin içərisinə ustalıqla sızaraq əlbəyaxa döyüşdə Ermənistan ordusunun qüvvələrini məhv etdilər. Düşmənin yüzlərlə döyüşçüsünün cəsədini döyüş meydanında qoyaraq qaçmağa məcbur oldu. 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşa düşmənin tapdağından azad edildi.

CNN-Türk müxbiri Fulya Öztürkün Gəncədən reportajı

Birinci Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı olan Tehran Mənsimov komandanlıq etdiyi dəstəsi ilə Şuşaya gedən yolu açmış, həmçinin şəhərin azad olunmasında müstəsna qəhrəmanlıq göstərmişdir. Əsgərləri ilə çiyin-çiyinə döyüşən və düşməni vahiməyə salan qəhrəman polkovnik "Azərbaycan bayrağı ordeni" və müxtəlif medallarla təltif edilmişdir.

**Əziz Şuşa,
sən azadsan!
Biz qayıtdıq!**

skan edin!

Şuşa uğrunda döyüşlərə qədər ordumuzun qələbələrini üstün hərbi texnika, PUA-a bağlayan hərbi ekspertlər, həmçinin dünya mediası ordumuzun şəxsi heyətinin döyüş ruhu və bacarığı qarşısında heyrətlərini gizlədə bilmədilər. Bu qələbə Azərbaycanın düşmən üzərində həlledici üstünlüyünü təmin etdi.

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrin giziri, “Dəmir bilək” və ya sadəcə, “Dəmir” ləqəbli Siyahim Dəmirov 2016-cı ilin aprelində Lələtəpə uğrunda gedən döyüşlərdə və 2020-ci ilin iyulunda Tovuz rayonu ərazisində baş verən düşmən təxribatının qarşısının alınmasında iştirak etmişdi. Sentyabrın 27-də Vətən müharibəsi başlayarkən S.Dəmirov döyüşlərə qatılmış, Füzulidən Şuşaya qədər döyüş yolu keçmişdir. “Mən canımı da Vətən yolunda qurban deyirəm, torpağımda son erməni əsgəri qalanadək döyüşəcəyəm. “Mənə heç kim “Durl!” əmri verməsin”, - deyən igid kəşfiyyatçımız Daşaltı uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak oldu. Ölümündən sonra “Qarabağ” ordeni və “Vətən uğrunda” medalı ilə təltif edilmişdir.

Şuşanın azad edilməsi müharibənin taleyini həll etdi. Noyabrın 9-dan 10-na keçən gecə Rusiya-Azərbaycan-Ermənistan üçtərəfli bəyanat imzaladı. Hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Bu bəyanat Azərbaycanın qələbə qazanmasını, Ermənistanın isə məğlubiyyətini rəsmiləşdirən sənəd idi. Bəyanatda işğalçı ölkə qoşunlarını Azərbaycan ərazilərindən çıxaracağını, Ağdam, Kəlbəcər və Laçından çəkilməyini, Zəngəzurdan Naxçıvana dəhliz açacağını öz öhdəsinə götürürdü. Münaqişə zonasına isə Rusiya sülhməramlıları yerləşdirilirdi.

Beləliklə, sentyabrın 27-dən başlayan Vətən müharibəsi Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatdı. Ermənistan öz üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirmək məcburiyyətində qalaraq 2020-ci il noyabrın 20-də Ağdam, noyabrın 25-də Kəlbəcər, dekabrın 1-də isə Laçın rayonlarını Azərbaycana təhvil verdi.

Diplomatiyada uğurlarımız

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Vətən müharibəsi dövründə dünyanın bir sıra kütləvi informasiya vasitələrinə çoxsaylı müsahibələr vermiş, Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti hər bir çıxışı ilə yalanlarla dolu erməni təbliğatını darmadağın edirdi. Ölkə başçısının dəqiq faktlara əsaslanan çıxışları, diplomatik məharəti, dünya ölkələrinin tarixi və siyasəti haqqında hərtərəfli bilikləri xarici ölkələrdə Azərbaycan xalqına, dövlətinə qarşı rəğbət hissi yaradırdı. Əks tərəfdə isə Ermənistan Baş nazirinin hər bir çıxışı onu və işğalçı Ermənistanı gülünc vəziyyətə salırdı.

Prezident İlham Əliyevin televiziya vasitəsilə "10 noyabr" üçtərəfli Bəyanatını xalqa elan etməsi

Hərbçilərimizin Ağdamın azad edilməsi barədə
Ali Baş Komandana məruzəsi

skan edin!

2020-ci il oktyabrın 19-da BMT Təhlükəsizlik Şurasında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə əlaqədar keçirilmiş müzakirələrdən sonra Təhlükəsizlik Şurasının 12 sədri adından Rusiya və Fransa tərəfindən bəyanat layihəsi hazırlandı. Lakin layihədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının işğal edilmiş Azərbaycan əraziləri barəsində olan qətnamələrə istinad yox idi. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi, o cümlədən Qoşulmama Hərəkatının üzvü olan ölkələr həmin qətnamələrin bəyanata daxil edilməsində ısrar etdi. Nəticədə münaqişə haqqında əsil həqiqətləri özündə əks etdirməyən layihə geri götürüldü. Bu, Qoşulmama Hərəkatının sədri olan Azərbaycanın mühüm qələbəsi idi. Bundan əlavə, 2020-ci il noyabrın 6-da BMT Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycan əleyhinə qətnamə qəbul etməli idi. Qətnamə layihəsində Ermənistan açıq şəkildə dəstəklənir, Azərbaycana qarşı qərəzli və qeyri-obyektiv mövqe əks olunurdu. Lakin Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü olan Böyük Britaniya “veto” hüququndan istifadə edərək bu qətnamənin qəbul edilməsinə imkan

Prezident İlham Əliyevin xarici jurnalistə müsahibəsi

vermədi. Beləliklə, müzəffər ordumuz Qarabağ uğrunda döyüşlərdə, Azərbaycan diplomatiyası isə beynəlxalq arenada ardıcıl qələbələr qazandı. Müharibənin ilk günlərindən bir sıra ölkələr: Türkiyə, Pakistan, Ukrayna, Gürcüstan və digərləri Azərbaycanın haqq işini müdafiə edərək siyasi dəstəklərini əsirgəmədi.

Türkiyə Cümhuriyyəti Azərbaycana ən böyük mənəvi-siyasi dəstək verən ölkə idi. Türkiyənin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan müharibənin ilk günlərindən çəkinmədən dünyaya "Azərbaycanın yanındayıq" mesajını verdi. Türkiyə rəsmiləri 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə bir neçə dəfə Azərbaycana səfər etmiş, ölkəmizin haqlı mövqeyini diplomatik tribunallardan da müdafiə etmişlər. Bütün bunlar "Bir millət, iki dövlət" şüarının təntənəsi idi.

Rusiya prezidenti V.Putin də Azərbaycanın öz ərazisində müharibə apardığını əsas götürərək Ermənistan Baş nazirinin kömək üçün xahişlərini rədd etdi. Qonşu İran İslam Respublikasının rəhbərliyi də Azərbaycan Respublikasını müdafiə edən bəyanat verdi. Beləliklə, Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycanın diplomatik səyləri nəticəsində işğalçı ölkə olan Ermənistan region ölkələri arasında təklənmiş vəziyyətə düşdü, siyasi, diplomatik və informasiya sahələrində də tamamilə məğlub edildi.

Qələbə necə qazanıldı

44 günlük müharibədə Ali Baş Komandan-Xalq-Ordu birliyi dəmir yumruğa çevrilərək düşmənin məhv edilməsində əsas rol oynadı. Dilindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan vətəndaşları yağı düşməne qarşı bir yumruq kimi birləşdilər.

Müharibənin ilk günlərindən Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların nümayəndələri doğma vətənlərinin müdafiəsinə qalxdılar.

Denis Pronin "Füzulinin azad olunmasına görə", "Cəbrayılın azad olunmasına görə" və "Vətən uğrunda" medalları ilə təltif olunub.

XX əsrin 90-cı illərindən fərqli olaraq ölkədə vahid komandanlıq, güclü siyasi hakimiyyət var idi. Ən müasir silahlarla silahlandırılmış peşəkar ordu formalaşdırılmışdı. 1994-cü ildə imzalanmış atəşkəs sazişindən keçən 26 il ərzində Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi dəfələrlə problemin sülh yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarı olduğunu bəyan

skan edin!

Azərbaycan ordusu döyüşdə

etmişdi. Lakin bununla yanaşı, əgər danışıqlar prosesi nəticə verməzsə, işğal edilmiş ərazilərin hərbi yolu ilə azad ediləcəyi Ermənistan rəhbərliyinin və Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin diqqətinə çatdırılmışdı.

İlham Əliyevin 2003-cü ildə prezident seçilməsindən sonra ordu quruculuğuna diqqət daha da artırıldı. Yeni hərbi doktrina hazırlandı, Azərbaycan ordusunun döyüş qabiliyyətinin daha da artırılması üçün mühüm addımlar atıldı. 2003-cü ildən keçən dövr ərzində hərbi xərclərə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait bütün Ermənistan büdcəsinə bərabər və ya ondan da çox olmuşdur.

Bütün bu amillər 44 günlük Vətən müharibəsindəki böyük qələbəmizdə həlledici rol oynadı. Rəşadətli ordumuz havada və quruda düşməyə aman ver-

mədi. Düşmənin itkiləri o qədər böyük oldu ki, müharibənin sonuna yaxın, demək olar ki, ordusuz qaldı. Çətin döyüş şərtlərinə, bütün strateji yüksəkliklərin düşmənin əlində olmasına baxmayaraq, Azərbaycan ordusu inanılmaz manevrlər edərək düşmənin "alınmaz" hesab etdiyi müdafiə xətlərini bir-birinin ardınca ələ keçirdi. Kiçik qruplarla düşmən içərisinə sızan qəhrəman əsgərlərimiz az qüvvə ilə düşmənin sayca üstün qüvvələrini darmadağın edib müqəddəs topraqlarımızdan qovdu.

Yalnız Rusiyanın vasitəçiliyi və məsələyə müdaxiləsi Ermənistanı tam hərbi və siyasi fəlakətdən xilas etdi.

Düzgün düşünülmüş taktika və strategiya, düşmənin hərbi-müşahidə məntəqələrinin, möhkəmləndirilmiş mövqelərinin və gizlədilmiş döyüş texnikalarının

PUA və dəqiq artilleriya zərbələri ilə məhv edilməsi, hərbcilərimizin döyüş bacarığı, yüksək rütbəli zabitlərimizin də öz əsgərləri ilə səngərlərdə çiyin-çiyinə döyüşməsi hər b tariximizin qızıl hərflərlə yazılmış şanlı səhifəsidir.

Təəssüf ki, müharibə qansız-qadasız olmur. Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan ordusu 2904 nəfər şəhid verdi. Dövlətimiz və xalqımız öz şəhidlərini ehtiramla dəfn etdi. Hər dəfn mərasimi isə təntənəli yürüşə çevrildi. Heç kim əyilmir, heç kim sarsılmırdı. Əksinə, bu mərasimlər torpaqlarımızı işğal etmiş düşməne nifrət hissini daha da artırırdı.

Azərbaycan əsgərləri saysız-hesabsız qəhrəmanlıq nümunələri ilə dastan yazdılar. Bütün bunlar Azərbaycana qarşı münasibətin dəyişməsinə, dünyanın hər yerində xalqımıza qarşı açıq-aşkar rəğbət və hörmət hissini formalaşmasına böyük təsir göstərirdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə hər il **27 sentyabr “Anım Günü”, 8 noyabr isə “Zəfər Günü”** kimi qeyd ediləcək.

Azərbaycan topçusu

Qələbənin təntənəsi: Zəfər paradı

2020-ci il dekabrın 10-da Bakıda Zəfər paradı keçirildi. Paradda Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan iştirak edirdilər. Azərbaycan ordusu hərbi birləşmələrinin və Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin xüsusi təyinatlılarının hər iki dövlət başçısının

olduğu tribuna önündən keçidi xalqlarımızın birliyinin təntənəsi idi.

Hərbi paradda düşmənin sıradan çıxarılmış bahalı hərbi texnikaları ilə yanaşı, işlək vəziyyətdə olan və qənimət kimi ələ keçirilmiş silah-sursatları, ağır texnikaları nümayiş etdirildi. Bu addım vaxtilə düşmən hərbcilərinin və ayrı-ayrı erməni əsilli şəxslərin “Müharibə başlayarsa, tanklarımız Bakıya qədər gələcək” kimi sərsəm bəyanatlarının cavabı idi. Tanklar Bakıya gəlmişdi, amma hərbi qənimət kimi!

Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri zəfər paradında

Paradda düşmənin döyüş maşınlarının dövlət nişanlarından ibarət stend də nümayiş etdirildi. Bu göstəri Birinci Qarabağ savaşından sonra ermənilərin atdığı analoji addımın daha sərt qarşılığı oldu. Zəfər paradında Azərbaycan Prezidenti Ali Baş Komandan İ.Əliyev və Türkiyə Prezidenti R.T.Ərdoğan çıxış edərək Vətən müharibəsində qazanılmış qələbənin əhəmiyyətini, həmçinin ölkələrimizin sarsılmaz birliyini dünyaya bir daha çatdırdılar.

Zəfər paradi

Hərbi Qənimətlər Parkı

2021-ci ilin aprelin 12-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin göstərişi ilə yaradılan Hərbi Qənimətlər Parkının açılışı oldu. Parka giriş üçün ilk bi-let müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevə təqdim edildi. Ölkə başçısı Hərbi Qənimətlər Parkının açılış məra-simində çıxış edərək bu parkın yara-dılmasının məqsədlərinə aydınlıq gət-irdi və əhəmiyyətini vurğuladı:

“Birinci Qarabağ müharibəsindən son-
ra ermənilər azərbaycanlıların şəxsi
maşınlarının nömrələrini götürüb işğal
edilmiş torpaqlarda nümayiş etdirir-
dilər. Bir lövhə düzəltmişdilər. Göstər-
sinlər ki, azərbaycanlılar öz dədə-baba
torpaqlarından didərgin salınıb.

Əslində, bu hərəkət Ermənistanın
Azərbaycana qarşı, xalqımıza qarşı et-
diyi etnik təmizləmənin təzahürü idi.
Çünki mülki vətəndaşlar öz əmlakını
qoyub, bəziləri ayaqyalın işğal edilmiş
torpaqlardan çıxmağa məcbur olmuş-
dular. Ermənilər bu lövhəni xarici tu-
ristlərə nümayiş etdirərək öz ordusu-
nun gücünü göstərməyə, mif
yaratmağa çalışırdılar ki, guya Ermə-
nistanın məğlubedilməz ordusu var.
Azərbaycanlılar isə şəxsi maşınlarını
qoyub, öz torpaqlarından çıxmışlar.
Biz bunu unutmamışıq və bu lövhə er-
məni fərariliyinin təzahürüdür. Çünki
bu nömrələr hərbi yük maşınlarının
nömrələridir. 522 hərbi yük maşını
Azərbaycan ordusu tərəfindən məhv
edilib və ya qənimət kimi götürülmüş-
dür. Hələ müharibənin getdiyi dövrdə
mən göstəriş vermişdim ki, nömrələr
yığılsın, saxlanılsın, gün gələcək biz
bu nömrələri nümayiş etdirəcəyik.

Hərbi Qənimətlər Parkı

Dekabrın 10-da keçirilmiş hərbi parad-da bu lövhə nümayiş etdirildi. Azadlıq meydanında, bütün xalqımızın gözü qarşısında Ermənistanın məğlubiyyəti, erməni fərariliyi bir daha göstərildi. Bu gün Hərbi Qənimətlər Parkında bu lövhə nümayiş etdirilir. Yük maşınlarının burada sərgilənən nömrələri götürülmüş texnikanın, sadəcə, kiçik hissəsini təşkil edir. Düşmənin 522 hərbi yük maşını məhv edilib, qənimət kimi götürülüb. Buraya gələn hər bir insan – Azərbaycan vətəndaşı, ölkəmizə gələcək qonaqlar bunu görəcəklər. Ermənilər də bunu görsünlər. Görsünlər ki, onların bəd əməlləri cavabsız qalmadı. Budur, onlara verilən cavab! Qarabağ Azərbaycandır!”

Hərbi Qənimətlər Parkı düşmənin qı-
cıq mənbəyinə, xalqımızın və ölkə-
mizə gələn qonaqların isə ən çox zi-
yarət etdiyi məkanlardan birinə
çevrilmişdir.

Terror davam edir

10 noyabr bəyannaməsi Ermənistanın məğlubiyyətini, Azərbaycanın isə böyük qələbəsini rəsmiləşdirdi.

Lakin bəyannamədən sonra da erməni hərbi dəstələri təxribatlardan əl çəkəmədilər. Qarabağ dağlarında gizlənən erməni terrorçu qruplaşmaları 10 noyabr bəyannamədən sonra da Azərbaycan ordusunun mövqelərinə qəfil hücumlar təşkil edirdi. Nəticədə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işləri həyata keçirən bir neçə mülki şəxs və əsgərimiz həlak oldu.

Bütün bunlar ordumuzun yenidən anti-terror əməliyyatı keçirməsinə səbəb oldu. Həyata keçirilən belə əməliyyatlar nəticəsində erməni hərbi dəstələri tərk-silah edildi və 162 terrorçu əsir götürüldü. Onlar Azərbaycan qanunları əsasında mühakimə edildilər.

Əsir götürülmüş erməni terrorçuları

Quruculuq başlayır

Dünya ictimaiyyəti tək-cə qələbəmizin şahidi olmadı. Onlar həm də işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə ermənilə-

Ali Baş Komandan işğaldan azad edilmiş Ağdamda Azərbaycan bayrağını ucaldır

rin törətdiyi dəhşətli dağıntıları, tarixi abidələrimizin, qəbristanlıqların məhv edilməsini də gördülər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin işğaldan azad edilmiş bölgələrimizə səfərlərinə ölkəmizdə olan xarici dövlətlərin və informasiya agentliklərinin nümayəndələri də iştirak edirlər.

“Qafqazın Hirosiması” adlandırılan Ağdamın tamamilə dağıdılması, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan rayonlarının talanı erməni vandalizminin əyani nümunələri kimi dünya ictimaiyyətini də hey-rətə gətirdi.

Ağdam məscidi azad olunduqdan sonra

İndi dövlətimizin qarşısında duran ən böyük məsələ işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işlərinin aparılması, məcburi köçkünlərin tezliklə öz yurd-yuvalarına qayıtmasıdır.

2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə yeni iqtisadi rayonlar, o cümlədən Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonları yaradıldı. Maraqlıdır ki, bu fərman keçmiş DQMV-nin yaradıldığı tarixdə verildi. **Bu fərmanla qondarma “Dağlıq Qarabağ” ifadəsi tarixin arxivinə göndərildi.**

Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan ərazilər: Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocavənd, Xocalı, Şuşa və Tərtər rayonları.

Zəfər yolunun inşası

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin göstərişi ilə qısa müddət ərzində Füzuli şəhərində böyük hava limanı, Şuşaya çəkilən və “Zəfər yolu” adlandırılan yol artıq istifadəyə verilmişdir. Zəngilan və Laçında da hava limanlarının inşası nəzərdə tutulur. Lakin ərazilərin minalanmış olması və Ermənistan rəhbərliyinin bu ərazilərin mina xəritələrinin Azərbaycana təhvil verməməsi quruculuq işlərinin həyata keçirilməsinə böyük mənəə törədir. Müharibədən keçən bir neçə ay ərzində 20-dən artıq Azərbaycan vətəndaşı minaya düşərək həyatını itirmiş, 40 nəfər isə yaralanmışdır.

2021-ci ilin iyunun 12-də birbaşa hərbi əməliyyatda iştirak etmədiyi və cinayət törətmədiyi məhkəmə yolu ilə sübuta yetirilmiş 15 hərbi əsir Ermənistana qaytarıldı. Əvəzində düşmən tərəfi Ağdamın mina xəritəsini Azərbaycana təqdim etdi. Məlum oldu ki, ermənilər Ağdamı dağıtmaqla kifayətlənməmiş, rayon ərazisinə 97 min ədəd mina basdırmışlar.

Füzuli hava limanının layihəsi

Lakin bütün çətinliklərə baxmayaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikinti-quruculuq işləri davam etdirilir. Ağdam şəhərinin yeni bərpa layihəsi hazırlanıb. Füzuli şəhərində kiçik elektrik stansiyası fəaliyyətə başlayıb. Quruculuq işlərinə xarici şirkətlər də cəlb edilib. Şübhəsiz ki, Azərbaycan dövlətinin səyləri nəticəsində yaxın illərdə tamamilə dağılmış vəziyyətdə olan ərazilərimiz yenidən çiçəklənəcək, məcburi köçkünlər öz ata-baba yurdlarına qayıda biləcəklər.

Şuşa Bəyannaməsi – qardaşlığın təzahürü

Təkcə 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə deyil, müharibədən sonrakı aylarda da Azərbaycan-Türkiyə dostluğu və qardaşlıq münasibətləri yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. Ölkə başçısı İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, “İki dövlət arasında bu cür səmimi münasibətlər dünyada nadir rast gəlinən münasibətlərdəndir”.

2021-ci ilin iyunun 15-də Azərbaycan Prezidentinin dəvəti ilə Türkiyə Prezidenti R.T.Ərdoğanın Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi elan edilmiş Şuşa şəhərinə səfəri baş tutdu. Şuşaya edilən bu səfərin, iki dost və qardaş ölkə başçılarının məhz burada – Qarabağın “üzük qası”nda görüşməsinin böyük rəmzi mənası var.

Şuşada imzalanan birgə Bəyannamə Ermənistanda hələ də revanş almaq barədə düşünən sərsəm düşüncə sahiblərinə və onların havadarlarına böyük bir mesaj oldu. Şuşa Bəyannaməsi hər iki ölkənin vahid hərbi-siyasi mövqedən çıxış etməsini, ölkələrimizin ərazi bütövlüyünə təhdid və təhlükə yaranarsa, qarşılıqlı hərbi yardımları özündə əks etdirən vacib sənəd oldu.

Şuşa Bəyannaməsi iki dost və qardaş ölkə arasında münasibətlərin ən yüksək səviyyəyə çatdırılmasını təmin edir, həmçinin regionda sülhün və sabitliyin bərpa edilməsini, Qafqaz dövlətləri arasında əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır.

Türkiyə prezidentinin Qarabağa səfəri

Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması

Şuşa Bəyannaməsi

(ixtisarla)

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanın və bütövlükdə Türk dünyasının qədim mədəniyyət beşiyi olan Şuşa şəhərində görüşünün tarixi əhəmiyyətini vurğulayaraq,

İki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqlarını bir daha təsdiq edərək,

...Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı kimi milli maraqlara söykənən məsələlərdə ikitərəfli və çoxtərəfli formatlarda həmrəylik və qarşılıqlı yardım prinsiplərindən çıxış edərək,

...Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün və Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdrikcəsinə söylədikləri “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir” və “Bir millət, iki dövlət” ifadələrinin xalqlarımızın milli-mənəvi sərvəti kimi dəyərləndirildiyini xüsusi vurğulayaraq bəyan edirlər:

Azərbaycan Ermənistanın 30 illik təcavüzünə son qoyulmasında, işğal olunmuş torpaqların azad olunmasında, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində Türkiyə Respublikasının mənəvi-siyasi dəstəyini yüksək qiymətləndirir. Tərəflər Qafqaz regionunda sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpası, eləcə də region dövlətləri arasında münasibətlərin normalaşdırılması və uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi istiqamətində səylərini davam etdirəcəklər. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikasının xüsusi coğrafi vəziyyəti nəzərə alınacaqdır.

Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər. Bu yardımın həcmi və forması təxirə salınmadan keçirilən müzakirələr yolu ilə müəyyən edilərək birgə tədbirlər görülməsi üçün müdafiə ehtiyaclarının ödənilməsinə qərar veriləcək və Silahlı Qüvvələrin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təşkil olunacaqdır.

Tərəflərin Təhlükəsizlik Şuralarının milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müntəzəm olaraq birgə iclasları keçiriləcəkdir və bu iclaslarda milli mənəfe, Tərəflərin maraqlarına toxunan regional və beynəlxalq təhlükəsizlik məsələlərinin müzakirəsi həyata keçiriləcəkdir.

LAYIHƏ

Qəhrəmanlıq nə yalnız bir yüksəliş deməkdir,
Nə də ulduzlar kimi parlayıb sönməkdir.
Ölməzliyi düşünmək boşuna bir əməkdir,
Qəhrəmanlıq, vuruşub, bir daha dönməkdir!

Türk şairi Hüseyn Nihal Atsız

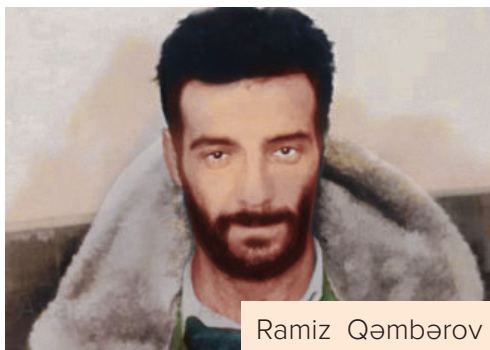
QƏHRƏMANLAR UNUDULMUR

skan edin!

Vətən bizim varlığımız, fəxrimiz, qürurumuzdur. Vətən uğrunda, onun azadlıq və istiqlaliyyəti yolunda canını qurban verən, xalqın rifahı və xoşbəxtliyi naminə şəhid olan qəhrəmanlar heç vaxt unudulmur, öz ölümləri ilə ölümsüzlüyə qovuşurlar.

Təbiəti və xarakteri baxımından humanist, sülhsevər Azərbaycan xalqı heç kəsə torpağına göz dikməmiş, öz doğma yurdunu, torpağını qorumuş, lazım gəldikdə canını bu yolda qurban verməkdən çəkinməmişdir. Qarabağın azadlığı uğrunda gedən savaşlar göstərdi ki, Azərbaycan, doğrudan da, qəhrəmanlar diyarı, igidlər və cəsurlar məskənidir.

Ramiz Qəmbərov

sində iştirak etmək məqsədilə 1992-ci ildə könüllülərdən ibarət batalyon yaratmış və özü də həmin batalyona başçılıq etmişdir.

Cəsur komandir öz batalyonu ilə Şuşa şəhərinin və ətraf kəndlərin müdafiəsində mərdliklə vuruşmuşdur. 1992-ci ilin aprelində ermənilər mövqelərimizə böyük qüvvə ilə hücum keçirlər. R.Qəmbərov başçılıq etdiyi dəstə ilə qəhrəmancasına vuruşurdu. Bu qeyri-bərabər döyüşdə igid komandir ağır yaralandı və bir gün sonra aprel 30-da şəhid oldu. Ölümündən sonra ona Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir. Ölümündən az sonra doğma Şuşa işğal edildi.

Şuşalı komandir

Azərbaycan xalqının vətənpərvər və qəhrəman övladlarından biri Ramiz Qəmbərov olmuşdur. O, Vətənimizə qarşı erməni təcavüzünün başladığı ilk gündən mübarizə meydanına atılmışdır. 1988-ci ildə Xalq hərəkatına qoşulan Ramiz doğma Şuşanın müdafiə-

”

“Vətən yolunda şəhid olanlar ölmürlər, xalqın qəlbində, ürəyində əbədi yaşayırlar... Biz onların qəhrəmanlığı, şəhidliyi ilə fəxr edirik. Bu bizim millətimizin iftixarıdır”.

Ümummilli lider
Heydər Əliyev

”

“Biz böyüməkdə olan nəslin vətənpərvərlik ruhunda, milli-mənəvi dəyərlərimiz ruhunda tərbiyə edilməsinə çox böyük əhəmiyyət veririk”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev

"Pəhləvanlar taboru"nun komandiri

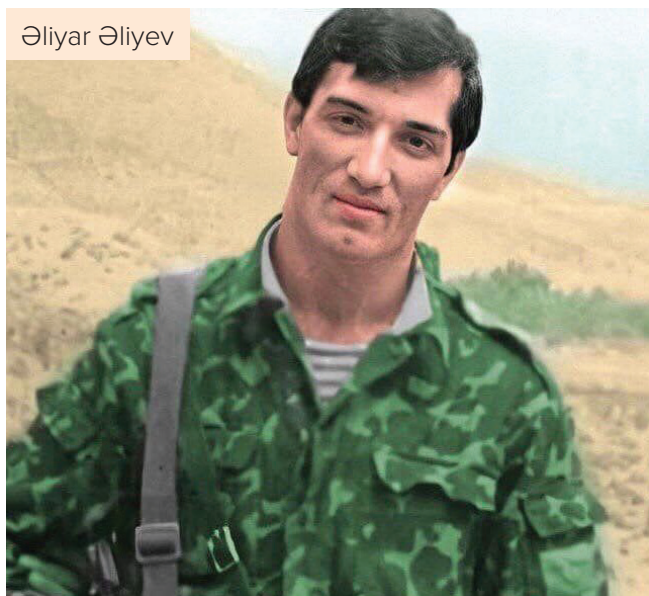
Əliyar Əliyev respublikanın adlı-sanlı idmançılarından biri olmaqla yanaşı, idman müəllimi kimi də çalışırdı. Dəfələrlə güləş üzrə respublika, ümumittifaq və beynəlxalq yarışlarda qalib gəlmiş gənc pəhləvan bir sıra mühüm yarışların hakimi də olmuşdu. Əliyar Ermənistanın ölkəmizə qarşı təcavüzü başlayanda cəbhəyə ilk gedən könüllülərdən olmuşdur. Qubadlıda könüllülərdən ibarət təşkil etdiyi bu dəstə xalq arasında "Pəhləvanlar taboru" adlanırdı.

1992-ci ilin aprelində düşmənin böyük qüvvə ilə mühüm strateji əhəmiyyətə malik ətraf yüksəkliklərə hücum edəcəyi gözlənilirdi. Tabor komandiri Əliyar Əliyev düşmənin taktikasına yaxşı bələd idi. O, hücumun ya gecəyarıdan keçmiş, ya da səhər açılmamış başlayacağını təxmin etmişdi və zənnində yanılmamışdı. Dan yeri sökülməmiş, Topağac yüksəkliyi toplardan şiddəti

atəşə tutuldu. Əliyarın başçılıq etdiyi dəstə hücumu qətiyyətlə dəf edərək düşməne güclü əks-zərbə endirdi. Cəsur komandirin uzaqqörənliyi nəticəsində döyüş tam qələbə ilə başa çatdı, düşmən xeyli canlı qüvvə və hərbi texnikasını itirərək geri çəkilməyə məcbur oldu.

Ə.Əliyevin komandiri olduğu hərbi birləşmə Laçın rayonunun ərazilərini erməni işğalçılarından azad etmək üçün

Əliyar Əliyev

güclü əks-hücum əməliyyatına başladı. Qısa müddət ərzində düşmənin 30-dan artıq mövqeyi darmadağın edildi.

Laçın rayonunun mərkəzində gedən döyüşlərdə Əliyarın adı bir əfsanəyə döndü. Hər yerdə onun igidliyindən danışıldılar. Onun hərbi birləşməsi "Tikanlı zəmi" deyilən dağa qədər irəliləmişdi. Düşmənin xeyli canlı qüvvəsi və hərbi texnikası məhv edilmişdi. Lakin o, yüksəkliyə çata bilmədi, düşmən gülləsinə tuş gələrək şəhid oldu. Qubadlı rayonunun Qəzyan kəndində dəfn edildi, rayonda abidəsi qoyuldu.

Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasında, dinc əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində göstərdiyi şəxsi igidlik və şücaətə görə Əliyar Əliyevə ölümündən sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Döyüş yoldaşının xatirələrindən:

“Əliyarın ölümü ilə bütün Qubadlı kədərə büründü, camaat ona 40 gün yas saxladı. Təbii ki, bu, camaatın ona məhəbbətindən irəli gəlirdi. Çünki o, qubadlıların dirəyi, dayağı idi... Hamı onunla fəxr edirdi. Həmişə deyirdilər ki, Əliyar kimi oğlu olan oba basılmaz. Ölümünün qırxıncı günü rayon mərkəzində onun abidəsinin açılışı oldu”.

Cəsur azərbaycanlı

Rusiyada yaşayan Vəzir doğma torpağında gedən döyüşlərdə iştirak etmək üçün Vətənə dönmüşdü. Tərtər özünü müdafiə batalyonunda sırası döyüşçü kimi mübarizəyə başlayan Vəzir batalyon komandirinin müavini vəzifəsində yüksəlmiş, batalyonun kəşfiyyat bölməsinin rəhbərliyini öz üzərinə götürmüşdü. Bütün döyüş əməliyyatlarından, ən azı, bir gün əvvəl bir qrup döyüşçü ilə düşmən arxasına keçir, onların canlı qüvvəsi, texnikası barədə dəqiq məlumatlar gətirirdi. Onun həmişə uğurla keçən əməliyyatları döyüş yoldaşlarını ruhlandırır, onları qələbəyə səsləyirdi. Yoldaşları onu əfsanəvi qəhrəman kimi tanıyırdılar.

Azərbaycan Respublikasının ən yüksək fərqlənmə dərəcəsi “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” və “Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı” fəxri adlarıdır. “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” adı Azərbaycan Respublikasının “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” adının müəyyən olunması haqqında” qanunu ilə müəyyən olunmuşdur. Bu fəxri ad Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və inkişafı naminə xalq qarşısında müstəsna xidmət və rəşadəti olan şəxslərə verilir.

Bu fəxri ad işğal edilmiş ərazilərin azad olunması zamanı düşmənin tam məğlub edilməsi üçün qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırıqlarına və Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin bərpa edilməsi üzrə döyüş əməliyyatlarına yüksək peşəkarlıqla rəhbərlik etməsinə, həmçinin döyüş əməliyyatlarında göstərdiyi şəxsi qəhrəmanlığa görə verilir.

“Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı” medalı 2020-ci il noyabrında “Vətən müharibəsində qələbə münasibətilə Azərbaycanın orden və medallarının təsis edilməsi” ilə əlaqədar müvafiq qanuna əlavələrin edilməsi və dəyişdirilməsi nəticəsində təsis edilmişdir. “Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı” medalının əsasnaməsi və medalın təsviri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

“Əsil yüksək əxlaqlı, xeyirxah adam yalnız o adam hesab edilə bilər ki, o özünün bütün hərəkət və davranışlarını əsil vətənpərvərliklə uyğunlaşdırsın”.

Azərbaycan dramaturgiyasının banisi
Mirzə Fətəli Axundzadə

Ağır döyüşlərdən birində yaralanan Vəzir müalicə aldıqdan sonra yenidən cəbhəyə qayıtdı. Ağdərənin Qlobus yüksəkliyi uğrunda gedən ağır döyüşdə qəhrəmancasına həlak oldu. Ölümündən sonra Vəzir Orucova Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Vəzir Orucov

”

“Əsas qüvvələrin insanları ön xətdən çıxarmağa çalışdığı bir zamanda Orucov maşınını atışma gedən istiqamətə sürməyə hazırlaşdı. Ora əsl cəhənnəm idi. ... Orucov mənimlə birgə yaralılara yardım etmək üçün ön xəttə getmişdi. Ermənilərin muzdlu tutduğu rus əsgərləri bizi tutmuşdular, güllələmək istəyirdilər. Lakin rus əsgərlərindən biri məni tanıdığından razılaşırdılar və özününkülərə xəbər verdilər ki, indi bir azərbaycanlı qaçıb gedəcək və ona güllə atmaq olmaz.

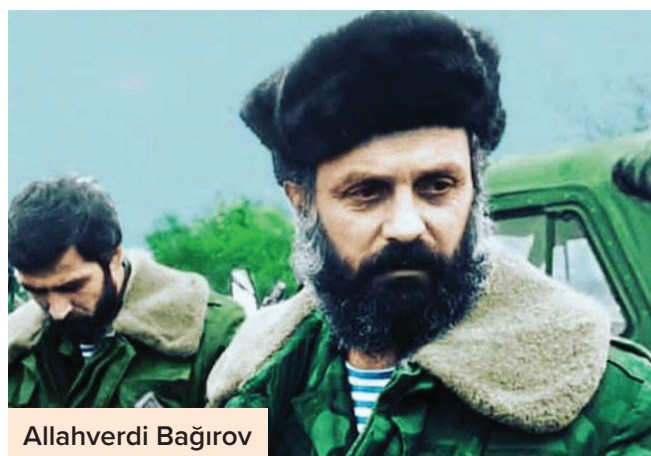
Vəzir isə qaçmadı. O, partladılmış maşınında qurdalanıb öz silahını tapdı. Sonra da mənimlə əl verib görüşəndən sonra çıxıb getdi. O, elə addımlayırdı ki, Şekspirin heç bir qəhrəmanı elə gedə bilməzdi. O, kürəyini arxaya çevirib sakitcə getməklə sübut edirdi ki, heç vaxt düşmən qarşısından qaçmayacaq. Heç güllə səsi eşidəndə də addımlarını sürətləndirmədi. ...

Heç kim inciməsin, ancaq mənim indiyədək tanıdığım ən cəsur insan azərbaycanlı olub”.

Rus jurnalisti
Aleksandr Nevzorov

Öndə gedən komandir

Allahverdi Bağırov uşaqlıqdan idmana böyük maraq göstərirdi. Qarabağ hadisələri başlayana qədər o, Ağdamda futbolçu kimi tanınmış və “Qarabağ” futbol komandasında fəaliyyət göstərmişdi. Haqsızlıqla barışmayan, sözübütöv, mərd insan olan Allahverdi ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına hücumu başlayan kimi könüllülər batalyonu yaratmış, Ağdamın bir sıra kəndlərinin müdafiəsində mərdliklə vuruşmuşdur.

Allahverdi Bağırov

Xocalı faciəsi baş verən zaman Allahverdi Bağırov əsgərləri ilə bərabər Əsgəran yaxınlığında yüzlərlə soydaşımızı xilas etmiş, hətta bəzi kəndləri düşməndən azad etmişdir. Məhz Allahverdinin ermənilərlə danışıqları nəticəsində hərbi operatorlar Seyidağa Mövsümlü və Çingiz Mustafayev Xocalıda baş verən faciənin görüntülərini lentə ala bilmişlər.

Allahverdi Bağırovun ən böyük uğuru Aranzəmin kəndi uğrunda döyüşdə olmuşdur. Burada onlarla erməni əsgərini məhv etmiş, 10 nəfəri isə əsir götürmüşdü. O inanırdı ki, tezliklə mü-

haribə bitəcək və qoşunlarımız Xankəndinə qədər irəliləyəcəkdir. Lakin cəsur komandir arzusuna çatı bilmədi. Gözətçi məntəqələrini yoxlayıb qərargaha dönərkən sürücü ilə birlikdə minaya düşdü. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Allahverdi Bağirova ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Döyüş yoldaşının xatirələrindən:

“Allahverdi Bağirov komandir kimi həmişə qabaqda gedirdi. O, çox ciddi, tələbkar adam idi. Bir dəfə kəndi alanda dedi ki, birdən kimsə kənddə əhalini qarət edər, doğma oğlum da olsa, güllələyəcəm. Biz oğurluğa getmirik, torpaq almağa gedirik”.

Qəhrəman tankçı

Milliyyətə yəhudi olan Albert Aqarunov müharibənin qızğın vaxtında könüllü olaraq cəbhəyə yollanır. O zaman yenidən yaranmaqda olan Milli Ordumuzun yüksək ixtisaslı tankçılara böyük ehtiyacı vardı. Albert tank komandiri təyin edilir və Şuşa cəbhəsinə göndərilir. Onun tank heyəti tezliklə bütün cəbhə xəttində şöhrət qazanır. Cəsur tankçı Xankəndi, Daşaltı və başqa istiqamətlərdə düşməni dəfələrlə pərən-pərən salır, onlarla düşməni və xeyli hərbi texnikanı məhv edir.

Ermənilər Laçına gedən yolu kəsməklə Şuşanı tam mühasirəyə almaq istəyirdi. Albert döyüş əmri alır və dərhal tankını həmin istiqamətə yönəldir. Erməni tankları ilə aradakı məsafə getdikcə daralırdı. Fərsəti əldən verməmək üçün o, tankın sürətini daha

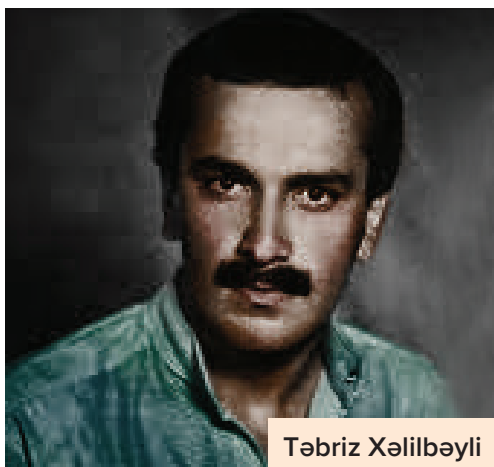
Albert Aqarunov

da artırır və sərrast atəşlə düşmənin öndə gələn tankını məhv edir. Döyüşdə neçə-neçə düşmən texnikasını sıradan çıxarır. Albert yenidən həmləyə keçməyə can atırdı. Şəhid olan piyada əsgərlərimizin üzərindən keçməmək üçün tankı saxlayıb onları yoldan kənara çəkərkən düşmən snayperinə tuş gəlir. Ölümündən sonra ona Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi.

Şairin igid oğlu

Təbriz Xəlilbəyli xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün ailəsində dünyaya göz açmışdı. Ermənilərin Azərbaycana təcavüzü və torpaq iddiaları Təbrizi gecəgündüz rahat buraxmırdı. O, cəbhəyə getməyə can atır, Qarabağın işğalçılardan təmizlənməsində fəal iştirak etmək istəyirdi. Nəhayət, könüllü olaraq

cəbhəyə yola düşdü. Təbriz qısa döyüş yolu keçsə də, yoldaşları arasında böyük nüfuz və hörmət qazanmışdı. Onu cəsur bir döyüşçü kimi tanıyırdılar. Təbriz Xəlilbəyli neçə-neçə yaralı əsgəri atəş altından çıxarmış, düşmənin xeyli canlı qüvvəsini məhv etmişdi. Döyüş şücaətlərinə görə o, Daxili İşlər Nazirliyinin “Boz qurd” mükafatına layiq görülmüşdü. Döyüşlərin birində qəhrəmancasına həlak olan Təbrizə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Təbriz Xəlilbəyli

Xüsusi təyinatlı qəhrəman

Azərbaycan torpaqlarının işğala məruz qalması və soydaşlarımızın öz dədə-baba torpaqlarından zorla qovulması Yuri Kovalyovu da narahat edirdi. Elə bu səbəbdən də o, Daxili İşlər Nazirliyinin Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinə qəbul edilir və döyüş bölgələrində mərdliklə vuruşur.

Y.Kovalyov Şuşanın Qaladərəsi kəndində Azərbaycan jurnalistlərini müşayiət edərkən gözlənilmədən ora Ermənistan

vertolyotu enmiş və vertolyotdakı xarici jurnalistlər onunla görüşmək istəmişlər. Xarici jurnalistlərin Kovalyova: “Siz russunuzmu?” sualına o: “Bəli, mən rusam, Azərbaycan isə vətənimdir” – cavabını vermişdir.

Yuri Kovalyov Goranboy rayonunun kəndlərinin azad edilməsində böyük şücaət göstərmişdir. Düşmən snayperləri onu dağlar, daşlar arasında da axtarırdı. Başına böyük məbləğdə pul qoyulmuşdu. O, Xocavənd rayonu ərazisində aparılan növbəti əməliyyatdan qayıdarkən maşını qəflətən atəşə tutulur və ağır yaralanır. Atəş sən-gimək bilmirdi. Bütün varlığı ilə Azərbaycanı sevən, onu özünə əsl Vətən bilən Yuri Xocavənd rayonu ərazisində qəhrəmancasına həlak olur, döyüş yoldaşı isə yaralanır, ermənilər maşına yaxınlaşanda partlayış baş verir. Onlar ölüm ayağında belə bir neçə düşməni məhv edirlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Yuri Petroviç Kovalyov ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Yuri Kovalyov

Döyüş yoldaşının xatirələrindən:

“O, cəbhə xəttindən anasına göndərdiyi şəklin arxasına "Qarabağ mənim vətənimdir, iftixarımdır, sevincimdır, kədərimdır" sözlərini yazmışdı”.

Dağların Ülfəti

Ölkə xaricində hərbi xidmətini başa vuran və 1991-ci ildə vətənin ağır günlərində Azərbaycana dönan Ülfət Kərimov müqəddəs torpaqlarımızı erməni qəsbkarlarından qorumaq üçün könüllü olaraq döyüşlərə yollanır. Azğın düşmənlə döyüşə atılan, Ağdərə, Laçın, Kəlbəcər döyüşlərində igidlik göstərən, qısa müddətdə dəfələrlə mükafatlar alan Ülfət tezliklə leytenant hərbi rütbəsi alaraq böyük komandiri vəzifəsinə qədər yüksəlir. O, yüksək əsgəri keyfiyyətləri, bənzərsiz təşkilatçılıq qabiliyyəti, hərbi hünəri ilə hamını heyran qoymuşdu. Erməni işğalçıları Ağdərə rayonunun kəndlərinə hücum edən zaman Ülfət xeyli sayda düşmən əsgərini və texnikasını məhv edir.

Ülfət Kərimov

Onun sonuncu döyüşü Kəlbəcər rayonunun Ağdaban kəndində oldu. Tamamilə mühasirədə olan Ağdabandan əhali hələ çıxarılmamışdı. Nəyin bahasına olursa-olsun əliyalın, dinc sakinləri xilas etmək lazım idi. Gənc leytenant ölüm-dirim savaşına qalxdı. Düşmən qüvvələrinin həddən çox olması onu qorxutmadı. Qumbaraatanla bir düşmən tankını, əl qumbarası ilə digərini məhv etdi. Sonuncu qumbarası ilə zirehli maşının üstünə sıçrayan və onu da partladan Ülfət özü də qəhrəmancasına həlak oldu. Ölümündən sonra “Azərbaycan Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Murov qartalı

Aprel döyüşlərində böyük hünər, rəşadət göstərərək şəhidlik zirvəsinə yüksəlmiş Vətən oğullarının hamısı qəhrəmandır. Onların apreldə cəmi bir neçə gün davam edən döyüşlərdə göstərdiyi qəhrəmanlıqlar hər bir Azərbaycan gənci üçün, sözün həqiqi mənasında, bir nümunədir. Çünki onlar şəhid olsalar da, Azərbaycan ordu-sunu qalib orduya çevirə bildilər. Elə öz adlarını da Azərbaycan xalqının qəhrəman oğulları kimi tarixə yazdılar.

Aprel şəhidləri arasında bir kəşfiyyatçı var: polkovnik-leytənant Raquf Orucov! Onun düşmən arxasında uğurla həyata keçirdiyi bir neçə xüsusi əməliyyatlı əməliyyat Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tarixində nadir əməliyyatlardan sayılır. Raquf Orucov şəhid olduğu günədək bir çox təltiflərə, o cümlədən Ali Baş Komandanın müvafiq fərmanları ilə "Hərbi xidmətlərə görə" və "İgidliyə görə" medallarına layiq görülmüşdür.

Rağuf Orucov 1990-cı ildə Ağdam rayonundan Sovet ordusunda həqiqi hərbi xidmətə çağırılmış, cəmi bir il Rusiyada xidmət etmişdir. Burada olarkən Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüz xəbərini eşitmiş, dərhal Azərbaycana qayıtmış, könüllü olaraq Ağdam rayonundakı özünümüdafiə batalyonuna yazılaraq torpaqlarımızın ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərə qatılmışdır.

Rağuf Orucov komandanlıq etdiyi əməliyyatların öhdəsindən uğurla gəlmiş, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinə düşmənin gücü və mövqeləri barədə daha dəqiq, zəngin və xüsusi hərbi əhəmiyyətli məlumatlar vermişdir.

Aprel döyüşlərində şəhid olmuş bu qəhrəman kəşfiyyatçı-zabitin məzarını təkcə qərənfillər deyil, həm də müxtəlif illərdə komandiri olmuş əsgərlərinin məktubları bəzəyir.

Rağuf Orucov

Rağuf Orucovun komandiri:

“1998-ci il idi. Kəlbəcərin Yanşaq kəndi istiqamətində kəşfiyyat məlumatlarının toplanması və videoçəkiliş üçün kəşfiyyat qrupuna həmin əraziyə getmək barədə əmr verilmişdi.

... Vəziyyətlə əlaqədar Rağuf ilə məsləhətləşdik və qərara aldığımız ki, əməliyyatı onun komandiri olduğu qrup təkbəşinə həyata keçirsin. Onun 6 nəfərdən ibarət kəşfiyyat dəstəsi videokamera ilə yola düşdü. Qrup üzvləri Ömər aşırımından Yanşığa qədər uzaq bir məsafə getməli idilər. Rağuf lazım olan məntəqəyə çatanda əlaqə saxlayıb apardıqları müşahidələr barədə məlumat verirdi.

... Bildirdi ki, erməni əsgərləri səhər düzülüşünə dayanıblar, onları çəkirəm. Bir qədər sonra, təxminən səhər saat 8 radələrində yenidən əlaqə saxladım. Dedi ki, düşmən məni görür, nə etməli olduğumu bilmirəm. Çünki bir tərəf açıqlıqdır, yerimi dəyişsəm, təhlükə bir qədər də artacaq. Soruşdum ki, qərarın nədir? Dedi ki, qərar qəbul edirəm ki, geri qayıdaq. Dedim, geri qayıdın. Allah eləməmiş, bir hadisə baş versə, mənə xəbər et ki, buradan sizə dəstək verə bilək. Axşam radələrində məlum oldu ki, Rağufgil gəlib düşmənin arxasında aşağıda mövqe tutublar, amma yuxarıda ermənilərin postu yerləşdiyindən hərəkət edə bilmirlər. Qrupun bütün heyəti erməni postundan aşağıda dərənin içində qaldı. Biz də dərəyə endik ki, onlara kömək edək, çünki yükləri olduğu üçün yuxarı qalxmaq çətin idi. Bu ərazi elə bir yer idi ki, yalnız kəndirlər vasitəsilə dərənin dibindən yuxarı qalxmaq olardı. Bu cür çətinliklərə baxmayaraq, biz o əməliyyatı da uğurla başa vurduq...”

Özünə şəhidlik arzulayan gizir

Gizir Pəncəli Teymurov uşaq yaşlarından müəllim olmaq istəsə də, Xocalı soyqırımı ilə bağlı kadrlara baxdıqdan sonra hərbi olacağını qətiləşdirdi.

2016-cı ilin aprel ayında Azərbaycan-Ermənistan təmas xəttində baş verən atışma zamanı Tərtər istiqamətində düşmənlə döyüşə girmiş, döyüş yoldaşları ilə birlikdə Talış yüksəkliyinin alınmasında və Talış kəndində çoxlu sayda düşmənin məhv edilməsində şəxsi igidliyi ilə fərqlənmişdi.

Hərbi tapşırıqları uğurla başa çatdırdığına görə müxtəlif döyüş mükafatları, medallarla təltif olunan Pəncəli ən böyük mükafatını 2015-ci ildə almışdı. Həmin vaxt işğal altında olan Kəlbəcər rayonunda xüsusi əməliyyat zamanı Ermənistan ordusuna məxsus bir neçə texnika, ağır artilleriya və iyirmi-dən çox hərbi məhv etmişdi. Buna görə düşmənin ən yüksək dairələri onun başına külli miqdarda pul qoymuş, ölüsünü və ya dirisini gətirənə ən yüksək mükafat vəd etmişdilər.

Kəlbəcərdəki əməliyyatda göstərdiyi yüksək bacarıq və peşəkarlığı, nümunəvi xidməti nəzərə alınaraq Prezidentin sərəncamı ilə "İgidliyə görə" medalı ilə təltif olunmuşdur. Sona qədər vuruşan Pəncəli arzusuna çataraq şəhid olmuşdur. O, xidmətlərinə görə ölümündən sonra "Vətən uğrunda" medalı ilə təltif olunmuşdur.

Pəncəli Teymurov

Pəncəli Teymurovun öz toyunda çıxışından

"Dostlar, həqiqətən, bəzi şeylər var ki, bizim əlimizdə deyil. Amma mən siddə ürəklə deyirəm. Hər zaman, hər an xalqım üçün, torpağım üçün, Vətənim üçün canımdan, qanımdan keçməyə hazıram. Həmişə arzu etmişəm ki, Vətənim üçün şəhid olum, tabutum Azərbaycan Respublikasının üçrəngli, ay-ulduzlu bayrağına bükülüb dəfn olunmağa aparılsın".

skan edin!

Artilleriya atası

İlqar Mirzəyev Anzor oğlu hərbi fəaliyyətə başladıqdan sonra hərbi məktəblərdə artilleriya sənətini tədris etmişdir. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasında təhsilini artıran İlqar Müdafiə Nazirliyinə müraciət edərək artıq bölgələrdə xidmət etmək istədiyini bildirir. Gəncə, Naxçıvan, Beyləqan, Goranboy və Şəmkirdə xidmətdə olur. Qüsursuz xidmətinə görə ona növbədənəknar mayor rütbəsi verilir. Müxtəlif vaxtlarda haubitsalı* artilleriya divizion komandirinin müavini və komandiri vəzifələrini yerinə yetirmişdir.

Haubitsa – müdafiə qurğularını məhv etmək üçün artilleriya silahı növü

İlqar Mirzəyev

Artilleriya sənətinin dərinədən öyrənilməsi və öyrədilməsində İlqar Mirzəyevin mühüm xidmətləri olmuşdur. Bu xidmətlərinə görə onu “Müasir dövrün Əliağa Şıxlinskisi”, “Artilleriya atası” adlandırmaq olar.

Aprel döyüşlərində xidmətlərinə görə “Vətənə xidmətə görə” II və III dərəcəli medalla təltif olunur. 2018-ci ildə polkovnik rütbəsinə yüksəlir və bir il sonra korpuslardan birinin artilleriya rəisi təyin olunur.

2020-ci ilin iyulunda Ermənistan silahlı qüvvələri Tovuz istiqamətində mövqelərimizi ələ keçirmək üçün hücumə cəhd edirlər. Aprel döyüşlərində olduğu kimi, bu ərazidə də şiddətli döyüşlər zamanı yaxın dostu general-mayor Polad Həşimov və digər döyüş yoldaşları ilə birlikdə vuruşurlar. Lakin qəhrəmancasına şəhid olurlar. Polad Həşimovla birlikdə II Fəxri xiyabanda dəfn olunur. Prezident İlham Əliyev şəhid polkovnikin dəfni zamanı ailə üzvləri ilə əlaqə saxlayaraq başsağlığı verir. İlin sonunda İlqar Mirzəyevə Prezidentin fərmanına əsasən Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilir.

Məğlubedilməz general

Hikmət Mirzəyev fəaliyyəti ilə həm ölkə rəhbərliyinin, xalqın, həm də kollektivin rəğbətini qazanmışdır. Uğurlu fəaliyyətinə görə Heydər Əliyev tərəfindən bir neçə dəfə medal və ordenlərə layiq görülmüş, general-mayor rütbəsinədək yüksəlmişdir. İstər Aprel döyüşlərində, istərsə də Vətən müharibəsində fəaliyyəti ilə hamının sevimlisinə çevrilmişdir. İstənilən iqlim şəraitinə uyğun müharibədə iştirak etməyi bacaran nadir insanlardandır.

Hikmət Mirzəyev

Vətən müharibəsi dövründə Cəbrayıl və Şuşanın azad olunmasındakı xidmətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ona zəng edərək təbrik etmişdir. Cəbrayıl rayonunun azad olunmasında fəaliyyətinə görə H.Mirzəyevə Prezident

tərəfindən general-leytenant ali hərbi rütbəsi verilmişdir. Hikmət Mirzəyev işğal altında olan torpaqlarımızın azad olunmasında xüsusi xidmətlərinə görə "Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı" və digər medallara layiq görülmüşdür.

Sağlığında "Milli Qəhrəman" adı alan igid

Şükür Həmidov gənclik illərindən mərdliyi və cəsarəti ilə yoldaşlarından fərqlənirdi. Hərbi sahəyə marağı gündən-günə artırdı. Bu da əbəs yerə deyildi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları, müharibənin yeni-yeni alovlandığı dövrdə Şükür Həmidov sənədlərini Hərbi liseyə vermişdi. Burada təhsil aldığı zaman könüllü olaraq döyüşlərə qatılmaq arzusunda olduğunu bildirmişdi. Hərbi liseyi bitirdikdən sonra Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq Məktəbinə qəbul olmuş və burada motoatıcı ixtisasına yiyələnərək leytenant rütbəsində hərbi hissələrin birində fəaliyyətə başlamışdır. Uğurlu fəaliyyəti rütbəcə artmasına səbəb olmuş, müxtəlif vəzifələrə irəli çəkilmişdir. Silahdaşları bildirirlər ki, Şükür Həmidovun ən böyük arzusu işğal altındakı torpaqlarımızı, eləcə də doğma Qubadlı rayonunu işğaldan azad etmək olmuşdur.

Aprel döyüşlərindəki hərbi əməliyyatlar zamanı Şükür Həmidov hərbi hissə komandiri idi. Cəbhənin Cəbrayıl rayonu istiqamətində gedən döyüşlərin idarə edilməsi məhz ona həvalə olunmuşdu. Gecə döyüşləri zamanı Cəbrayıl rayonunun Lələtəpə istiqamətində olan əlverişli mövqelər, o cümlədən

Lələtəpə zirvəsi Azərbaycan ordusu tərəfindən işğaldan azad edilmişdi. Həmin döyüşlərdə Ermənistan ordusunun "yenilməz Ohanyan xətti" olaraq tanınan müdafiə xətti 40 dəqiqə ərzində darmadağın edilmişdi.

Polkovnik-leytenant Şükür Həmidova Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanılmasında xüsusi xidmətlərinə və döyüş tapşırığının yerinə yetirən zaman göstərdiyi şəxsi igidliyə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına əsasən, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı; müdafiə naziri Zakir Həsənov tərəfindən isə Şükür Həmidova vaxtından əvvəl polkovnik hərbi rütbəsi verilmişdir. Hərbi rütbə ona Lələtəpə istiqamətində səngərdə təqdim edilmişdir. Şükür Həmidov Vətən Müharibəsinin də iştirakçısı olmuşdur.

Şükür Həmidov

Korpusların birində komandir müavini olan Şükür Həmidov cənub istiqamətində aparılan döyüşləri idarə edənlərdən biri idi. Əvvəlcə o, Füzuli rayonu istiqamətində döyüşlərə qatılmış, son olaraq Qubadlı şəhərinin yaxınlığında yerləşən Mahmudlu istiqamətində döyüşmüş və burada şəhid olmuşdur. Dəfn mərasimi zamanı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev telefon vasitəsilə Şükür Həmidovun atası Nəriman Həmidova dərin hüznə başsağlığı vermişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində xüsusi xidmətlərinə və işğal olunmuş ərazilərin azad olunması zamanı düşmənin məhv edilməsində qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığını yerinə yetirən zaman göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunəsinə, həmçinin hərbi qulluq vəzifəsini yerinə yetirən zaman igidliyin və mərdliyin nümayiş etdirilməsinə görə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına əsasən Şükür Həmidov ölümündən sonra "Zəfər" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Aslanın erkəyi, dişisi olmaz

Qarabağ savaşları dövründə qəhrəman qadınlarımızın da böyük xidmətləri olmuşdur. Onların bəziləri müharibə dövrünə aid materialları çəkib dünya ictimaiyyətinə çatdırmış, bəziləri əlində silah müdafiəyə qalxmış, bəziləri isə yaralı hərbcilərimizə tibbi yardımlar göstərmişlər. **Onlardan Salatın Əsgərova, Gültəkin Əsgərova və Arəstə Baxışovanı göstərmək olar.**

Salatın Əsgərova ixtisasca mühəndis olsa da, ədəbiyyata olan həvəsi onu jurnalistika aləminə yönəltdi. Qara-

bağ dərdi, torpaqlarımızın bütövlüyü onun yazılarının başlıca mövzularına çevrilmişdi. O, tez-tez cəbhə xəttinə gedər, qaynar nöqtələrdən operativ materiallar hazırlayardı. Salatın bir rus zabitinin maşınına əyləşərək erməni kəndlərinin birinə yollanır. O, kənddə adamlarla söhbət edir, onları təhrikə uymamağa, barışığa çağırır.

Salatın Laçından Şuşaya gələrkən Qaladərəsi kəndi yaxınlığında erməni quldurları tərəfindən yaxın məsafədən atəşə tutulur. O, 1991-ci ildə vəhşicəsinə qətlə yetirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Salatın Əsgərovaya ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir. Yaxınlığında həlak olduğu kənd "Salatınkənd" adlanır.

Salatın Əsgərova

Gültəkin Əsgərova uroloji xəstəxanada həkim işləyirdi. Qarabağ hadisələri başlayanda könüllü olaraq cəbhəyə yollanır. Əvvəlcə Turşsuda, sonra isə Şuşada gedən döyüşlərdə iştirak edir. Güllə yağışları altında yaralı döyüşçüləri təhlükəsiz yerlərə aparır, onlara ilk tibbi yardım göstərirdi. Şuşa işğal edildəndən sonra Laçının, Qubadlının

Gültəkin Əsgərova

müdafiəsində yaxından iştirak edir. Uzun döyüş yolu keçmiş Gültəkin Əsgərova 1992-ci ildə Aranzəmin-Naxçıvanik istiqamətində gedən ağır döyüşdə öz xidməti borcunu yerinə yetirərkən həlak olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə ona ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Baxışova Arəstə Vətən müharibəsi dövründə döyüş meydanında yaralı hərbcilərimizə tibbi yardım göstərmişdir. O, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi uğrunda döyüş əməliyyatlarına qatılmış və qarşıda qoyulmuş tapşırıqları məharətlə icra edərkən şəhid olmuşdur. Arəstə göstərdiyi xidmətlərə görə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına əsasən "Vətən uğrunda" medalı ilə təltif edilmişdir.

Arəstə Baxışova

MÜZƏFFƏR KOMANDAN

skan edin!

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun davamçısı İlham Əliyev 2003-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edir. O, Azərbaycanın demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yolunda inkişaf etməsinə öz töhfələrini vermişdir. Onun rəhbərliyi ilə ölkədə sosial-iqtisadi islahatlar daha da sürətlənmişdir. Yeni iş yerləri açılmış, vətəndaşların sosial rifahı xeyli yaxşılaşmışdır.

İlham Əliyev Ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasını uğurla davam etdirərək ölkəmizin iqtisadi qüdrətini və beynəlxalq nüfuzunu xeyli artırmışdır. Bu, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə təkan vermişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrində neft-qaz amili əsas rol oynamışdır. Bütün çətinliklərə, ağılaşıbmaz maneələrə baxmayaraq, neft strategiyamız prezident tərəfindən uğurla davam etdirilir. 2013-cü ildə Avropa dövlətləri ilə “XXI əsrin müqaviləsi” adlandırılan

və Azərbaycanın qaz istehsalının artırılmasına şərait yaradan müqavilə imzalandı. Bu müqavilə Azərbaycanın neft-qaz strategiyasında yeni dövrün başlanğıcını qoydu, “Cənub Qaz Dəhlizi”nin genişlənməsinə, reallığa çevrilməsinə əlverişli şərait yaratdı.

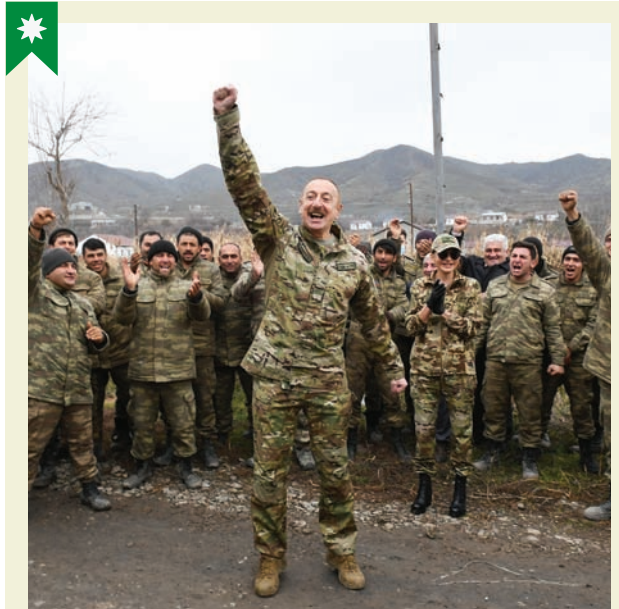
Bu layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanın geostrateji mövqeyinin möhkəmlənməsinə səbəb oldu. ABŞ dövlət xadimi Zbiqnev Bjezinskinin sözləri ilə desək, “Azərbaycan enerji ehtiyatlarına görə dünyada geosiyasi əhəmiyyətə malikdir”. Üstəlik Azərbaycanın gələcəyi qonşu dövlətlərin gələcəyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Hərbi sahə İlham Əliyevin xüsusi diqqət yetirdiyi və nəzarətində saxladığı sahələrdən biridir. Belə ki iqtisadi layihələrdən gələn gəlirlərin bir hissəsi hərbi sahəyə ayrılır. Məhz Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin yaradılması da Azərbaycanın hərbi sənayesinin möhkəmlənməsinə xidmət edən əsas amillərdəndir.

Hücum diplomatiyası

Prezident İlham Əliyevin apardığı xarici siyasət Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun olaraq beynəlxalq aləmdə ölkənin mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə və ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına yönəlmişdir. Azərbaycan torpaqlarının ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsi və Qarabağətrafi ərazilərin erməni işğalı altında olması xarici siyasətdə daha çevik olmağımızı məcbur edirdi. Prezidentin göstərişi ilə 2004-cü ildən informasiya müharibəsində müdafiədən “hücum diplomatiyası”na keçilməsi vəzifəsi irəli sürüldü.

İlham Əliyev müxtəlif beynəlxalq təşkilatların bütün sammitlərində Azərbaycanın haqq səsinin dünyaya çatdırılmasında, ermənilərin işğalçılıq siyasətinin ifşa olunmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. O, Davos İqtisadi Forumu, Münhen Təhlükəsizlik Konfransı, Valday Diskussiya Klubu və digər əhəmiyyətli konfranslarda, iclaslarda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün ermənilər tərəfindən pozulduğunu və bununla barışmayacağımızı iştirakçıların diqqətinə çatdırmışdır. Azərbaycanın həmişə sülh tərəfdarı olduğunu, ancaq torpaqlarımızın sülh yolu ilə qaytarılmayacağı

“Biz bundan sonra da ordumuzu gücləndirəcəyik. Ordumuzun müasirləşdirilməsi, döyüş potensialı, peşəkarlığı daim diqqət mərkəzində olacaq. Azərbaycan dövləti həmişə güclü olmalıdır. Azərbaycan dövlətinin həmişə güclü ordusu olmalıdır”.

təqdirdə müharibə yolunu da istisna etmədiyini bir daha vurğulamışdır.

2015-ci ildə Münhen Təhlükəsizlik Konfransında iştirakı zamanı erməni nümayəndəsi Azərbaycan tərəfini haqsız vəziyyətə salmaq istəyəndə cənab prezident ağıllı və uzaqgörən diplomatik bacarığı ilə baş verən proseslərin kökündə onların dayandığını, işğalçı olmalarını konfrans iştirakçılarının diqqətinə çatdırmışdır.

Prezident İlham Əliyev 2019-cu ildə isə Valday Diskussiya Klubunun iclasında Dağlıq Qarabağın qədim Azərbaycan torpağı olduğunu tutarlı faktlarla bir daha sübut etmişdir.

“... Qeyd etməliyəm ki, bu münaqişə ilə əlaqədar çox vaxt reallığı əks etdirməyən geniş fikir müxtəlifliyi olur. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün deməliyəm ki, 1921-ci ildə Qafqaz bürosunun qərarında Dağlıq Qarabağın çox vaxt erməni tərəfinin şərh etdiyi kimi, Azərbaycana verilməsi deyil, onun Azərbaycanın tərkibində qalması göstərilmişdir. Münaqişə başlayana qədər Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaşayan azərbaycanlı və erməni əhalinin say nisbəti 25:75 faiz kimi olub. Münaqişə nəticəsində Dağlıq Qarabağdan, həmçinin digər 7 rayondan bütün azərbaycanlı əhali qovulub, başqa sözlə desək, orada etnik təmizləmə aparılıb ...”

Prezident İlham Əliyev erməni təxribatlarının bitmədiyini və bu təxribatlar zamanı dinc sakinlərin də qətlə yetirildiyini iclas iştirakçılarının diqqətinə çatdırmışdır.

“Deməliyəm ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü bu gün də davam edir. Dünən erməni snayperi tərəfindən dinc sakin, münaqişə zonasından uzaqda, Ermənistanın Azərbaycanla sərhədində yerləşən Qazax rayonunun sakini qətlə yetirilib. Həmçinin deməliyəm ki, 2016-cı ilin aprelində hərbi təxribat zamanı altı dinc sakin, o cümlədən balaca qız qətlə yetirilib.

Həmçinin Ermənistan Baş nazirinin təəccüb doğuran bəyanatına toxunmaq istərdim. Bu bəyanat təkəcə Azərbaycanda təəccüblə qarşılanmayıb, ona Rusiya Federasiyası tərəfindən də “Valday” forumu çərçivəsində müvafiq cavab verilib. Beləliklə, bəyanat sözbə-söz belədir: “Qarabağ Ermənistanın bir hissəsidir və nöqtə”. Birincisi, yumşaq desək, bu, yalandır. Dünya tərəfindən həm Aran, həm də Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanınıb. Ermənistan özü də bu qanunsuz qurumu tanımır. Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. **Beləliklə, Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi!”**

Əslində, ermənilərin Qarabağ iddiaları onların havadarlarının köməyi ilə ortaya çıxmışdı. Çar Rusiyası müstəmləkəçilik ənənələrinə uyğun olaraq Azərbaycan torpaqlarına erməniləri köçürmüş, torpaqlarımızın bir hissəsini onlara və digər qonşulara güzəştə getmişdir. Təəssüflər olsun ki, bu siyasət Azərbaycanın sovetləşdirilməsindən sonra daha da genişlənməmişdir. Məhz bunların nəticəsidir ki, 1990-cı illərin əvvəllərində işğal olunan müqəddəs torpaqlarımız otuz ilə yaxın bir müddət ərzində erməni işğalı altında qalmışdır.

Nəhayət, gözlədiyimiz fürsət yetişdi. 2020-ci il sentyabrın 27-də ermənilər yenidən təxribat törətmək istədi. Ancaq şanlı Azərbaycan ordusu təxribatların qarşısını alaraq uğurlu əks-hücum əməliyyatlarına başladı. Həmin gün xalqa müraciət edən prezident artıq təxribatlara dözməyəcəyimizi və işğal altında olan torpaqlarımızı azad edəcəyimizi elan etdi. Hərbi əməliyyatların getdiyi hər gün Ali Baş Komandan rəsmi Twitter səhifəsi və televiziya vasitəsilə xalqa ərazilərin azad olunması müjdələrini vermişdir. 2020-ci il noyabrın 10-a qədər davam edən hərbi əməliyyatlar Azərbaycan ordusunun rəşadəti, prezidentin uzaqgörən, diplomatik bacarığı sayəsində qələbə ilə nəticələndi və doğma Qarabağımız işğaldan azad edildi.

İlham Əliyev həm də son 200 ildə torpaqlarımızı işğaldan azad edən yeganə Komandan kimi tarixə adını yazdı.

Prezident hərbi əməliyyatların davam etdiyi müddətdə ermənipərəst mövqe tutan ölkələrin, təşkilatların təzyiqlərinə cəsarətlə cavab verdi. 30 ilə yaxın müddət ərzində onların bacarmadıqlarını etdiyimizi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini həyata keçirdiyimizi və ərazi bütövlüyümüzü bərpa etdiyimizi diqqətə çatdırdı.

Hərbi əməliyyatlar dövründə diqqəti çəkən məqamlardan biri də Ali Baş Komandanın nüfuzlu beynəlxalq nəşrlərə, televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrdir. Bu nəşrlərin, televiziya kanallarının əksəriyyəti açıq-aşkar işğalçı ermənilərin tərəfini tutsa da, Ali Baş Komandanın tutarlı və dəqiq cavabları qarşısında aciz qalmışdı.

Beləliklə, İlham Əliyevin həyata keçirdiyi müdrik daxili islahatlar və uzaqgörən, məqsədyönlü xarici siyasəti nəticəsində dünyada geosiyasi mövqeyi möhkəmlənən Azərbaycan bu yolda uğurla addımlayır.

Jurnalist: Nəyə görə Qarabağ Azərbaycan üçün belə önəmlidir? Orada resurslar var, yoxsa bu bir rəmzi mənə daşıyır?

Prezident: Elzas və Latingiya sizin üçün önəmlidir? Bavariya sizin üçün önəmlidir? Yaxud Reyn-Vestfaliya? Bu bizim torpaqdır, beynəlxalq səviyyədə tanınan bizim ərazimizdir. Bu, resurslar məsələsi deyil. Əsas resurslar burada, Bakıdadır. Bu, ədalət məsələsidir, bu, milli qürur məsələsidir və bu, beynəlxalq hüquq məsələsidir. Beynəlxalq hüquq və bütün beynəlxalq ictimaiyyət Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Biz ədaləti bərpa edirik və biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il ərzində kağız üzərində qalan qətnamələrini icra edirik.

MƏDƏNİYYƏTİMİZİN İNCİSİ

Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Qurulduğu dövrdən bəri Şuşa şəhəri təhsil, elm və mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. Qarabağda milli mədəniyyətimizin dahiləri olan böyük şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycanın musiqi beşiyi olan Qarabağda müxtəlif dövrlərdə böyük musiqiçilər yetişmişdir. İşgaldan azad olunandan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

Şuşa şəhərini Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan etmişdir.

I Tarix

XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda tarix, filologiya və coğrafiya elmi sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Vətən tarixini bilmək həvəsi öz əsərləri ilə Azərbaycanda gerçək tarixi bilikləri yayan və inkişaf etdirən vətənpərvər ruhlu salnaməçilərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdu.

Qarabağ xanlığının tarixinə marağın artması nəticəsində Mirzə Adıgözəl bəy “Qarabağnamə” və Mirzə Camal “Qarabağ tarixi” əsərlərini yazmışdılar.

Mirzə Adıgözəl bəyin “Qarabağnamə” əsərində şifahi tarixi qaynaqlarla bərabər sənəd və materiallardan da istifadə etmişdir. Əsərdə Qarabağın 1736-cı ildən 1828-ci ilə qədərki siyasi tarixindən bəhs edilir.

Mirzə Adıgözəl bəyin “Qarabağnaməsi”ndən fərqli olaraq Mirzə Camalın “Qarabağ tarixi” əsərində siyasi hadisələrlə yanaşı, xanlığın sosial-iqtisadi həyatına dair bəzi faktlar da verilmişdir.

Ədəbiyyat

XVIII əsr Qarabağ – Azərbaycan poeziyasının zirvəsini Molla Pənah Vaqif yaradıcılığı təşkil edir. Vaqif lirikasının əsas mövzusunı məhəbbətin tərənnümü təşkil edirdi. Ömrünün son illərində həyatında baş verən uğursuzluqlar Vaqifi yaşadığı dövrün siyasi ədalətsizliyini sərt tənqid əsərlər yazmağa məcbur edir.

Molla Pənah Vaqif

XIX əsrin birinci yarısında şifahi xalq ədəbiyyatı olduqca böyük, qiymətli və rəngarəng bir irs qoymuşdur. Aşıq şeirinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Aşıq Pəri və digərləri aşıq poeziyasının ənənələri əsasında bir çox məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanları yaratmışlar.

Bu dövr Azərbaycan satirik şeirinin görkəmli nümayəndəsi Qasım bəy Zakir idi. O, klassik şeir nümunələri ilə yanaşı heca vəznində sadə üslubda şeirlər yazmışdır. Zakirin satiraları, mənzum hekayə və təmsilləri də ictimai məzmunla malik olmuşdur. Onun satiralarının

Aşıq Pəri

başlıca mövzusu dövrünün idarə üsulunun Qarabağın ictimai-siyasi həyatında yaratdığı ziddiyyətlər təşkil edirdi.

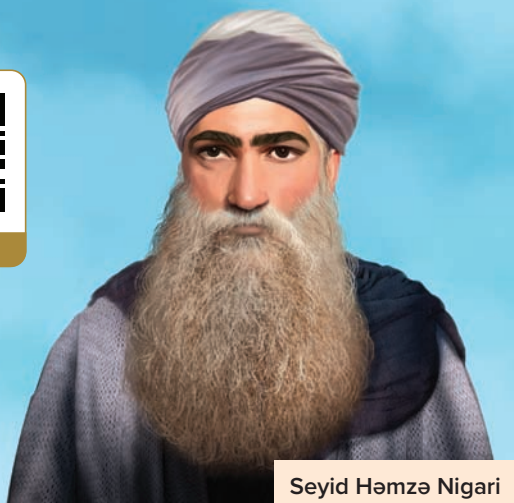

Qasım bəy Zakir

Əslən Qarabağdan olan **Seyid Həmzə Nigari** XIX əsr Azərbaycan – Türk ədəbiyyatının və divan şeirinin nümayəndələrindən biridir. Alim, ziyalı, mütəfəkkir və şair kimi tanınmış Nigari Türkiyənin Amasiya şəhərində dəfn olunmuşdur. O, ana vətəni Azərbaycanı heç vaxt unutmamış, Qarabağa heyranlığını və həsrətini ifadə edən şeirlər

skan edin!

Seyid Həmzə Nigari

yazmış, xalqına xidmət etmişdir.

Sonuncu Qarabağ xanı Mehdiqulu xanın qızı Natəvan “Xan qızı” adı ilə bütün Qarabağda məşhur idi. O, poetik yaradıcılığa təxminən XIX əsrin 50-ci illərində başlamışdır. Onun irsindən bizə yalnız qəzəlləri çatmışdır. Xan qızı Natəvan həm də yaxşı xəttat, bir sıra incə rəssamlıq və təsviri sənət əsərlərinin müəllifi, bədii sənətkarlığın mahir ustası olmuşdur.

Xan qızı Natəvan və övladları

Musiqi

Azərbaycan incəsənətinin mühüm sahələrindən biri musiqidir. Aşıq musiqisi xalq arasında böyük hörmətə malik idi. Bu dövrdə xanəndəlik də inkişaf etmişdi. Onun ən böyük nailiyyəti muğam məclislərinin meydana gəlməsi və ənənə halına keçməsi oldu. Bu sahədə Qarabağ özünəməxsus rol oynayır. Qafqaz musiqisinə həsr olunmuş bir əsərdə deyilirdi ki, “Cənubi Qafqaza musiqi xadimlərini, çalğıçı və xanəndələri şeir, musiqi və mahnıların füsunkar vətəni olan Şuşa verirdi. Bütün Cənubi Qafqaz üçün bir konservatoriya rolu oynayan bu şəhərdən hər mövsümdə, hətta hər ay Cənubi Qafqaza yeni mahnılar, yeni motivlər gəlirdi.

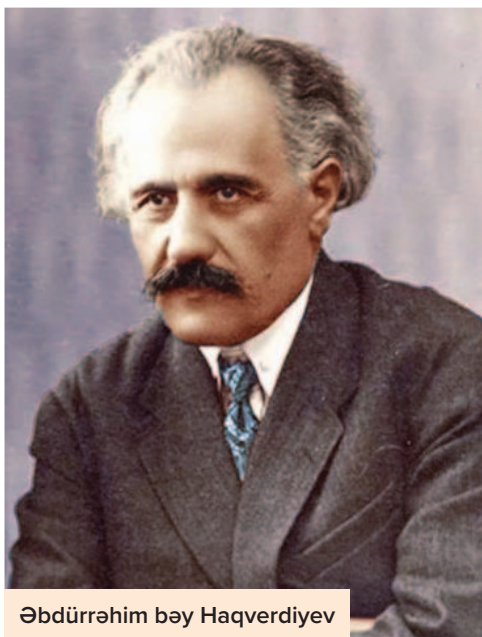
Qarabağın əsilzadə bəy nəslindən olan Üzeyir Hacıbəyli müasir Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin qurucusu olmuş, milli bəstəkarlıq məktəbinin təməlini qoymuşdur. O, Azərbaycan milli operasının, eləcə də Şərqdə ilk operanın banisidir.

Şuşa şəhərini əbəs yerə XIX–XX əsrlərdə “Qafqazın konservatoriyası” adlandırmırdılar. Şuşa musiqiçiləri öz sənətkarlığı ilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Qafqazda, eləcə də Şərq və bir sıra Avropa ölkələrində, Rusiyada tanınmışdı. Qarabağ muğam məktəbinin ənənələri üzərində xanəndələr, tarzenlər və digər xalq çalğı alətləri ifaçıları yetişmişdir. Onların yaratdıqları və ifa etdikləri muğamlar xalq tərəfindən sevilir və dillər əzbərinə çevrilirdi.

Şuşanın musiqi həyatında bir çox yeniliklərdən biri yazıçı-dramaturq Əbdür-

Üzeyir Hacıbəyli

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

Cabbar Qaryağdıoğlu

rəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə xanəndə Cabbar Qaryağdı oğlunun və tarzən Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun ifasında Füzulinin poeması əsasında “Məcnun Leylinin məzarı üstündə” musiqili səhnəciyinin göstərilməsi idi. XX əsrin əvvəllərindən Şuşada ilk Şərq konsertləri də keçirilməyə başladı.

rakı pilləsini isə qəza məktəbləri təmsil edirdi. Belə məktəblərdən birincisi Şuşada yaradılan qəza məktəbi oldu.

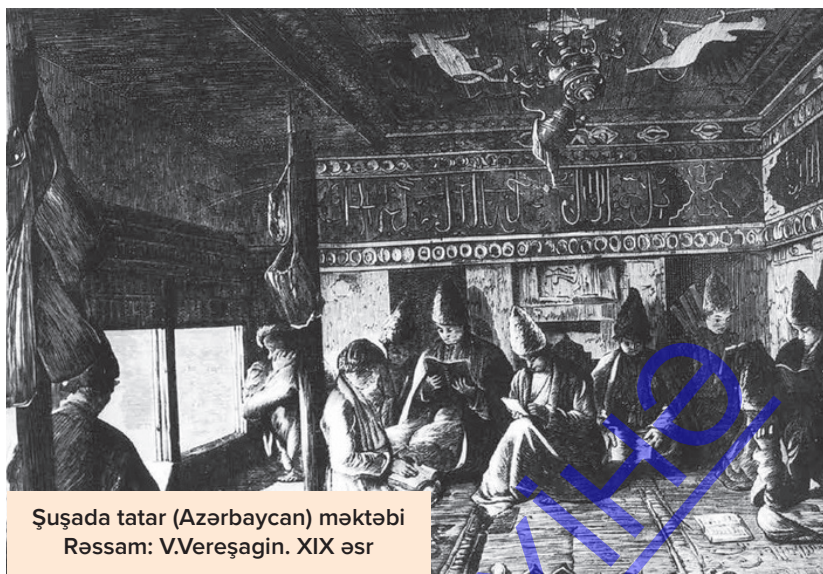
XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq məktəblərdə əsas yer rus məktəblərinə verildiyindən qəza məktəbləri pul-lu şəhər məktəbləri ilə əvəz olundu. Beləliklə, Şuşada yaradılan qəza məktəbi də şəhər məktəbinə çevrildi.

Maarif

Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalından sonra ibtidai təhsil yenə də mollaxanalarda cəmlənmişdi. Bu məktəblərin müsəlman ruhaniləri tərəfindən idarə edilməsinə baxmayaraq, o dövrün tanınmış adamları məhz bu mollaxanalarda təhsil almışdılar. 1801-ci ildə Şuşada İbrahim xan məscidi nəzdində yaradılan məktəb uzun müddət fəaliyyət göstərmişdir.

Çar Rusiyası maarifin inkişafına görə Avropa dövlətlərindən geridə qalırdı. Dövrün mütərəqqi dəyişiklikləri maarif sisteminə çətin yol tapırdı. Təhsil silki səciyyə daşıyırdı. Rusiyanın təhsil sisteminin ilk pilləsini kənd məktəbləri, son-

Əsrin ikinci yarısından etibarən “Üsuli-cədid” (yeni üsul) məktəbləri yaradıldı. “Üsuli-cədid” bu dövrdə geniş yayılmış pedaqoji cərəyan idi. Məktəblərdə tə-

Şuşada tatar (Azərbaycan) məktəbi
Rəssam: V.Vereşagin. XIX əsr

Ağdamda Rus-Azərbaycan məktəbi

Qarğabazar kəndində Rus-Azərbaycan məktəbi

lim ana dilində aparılır, ümumtəhsil xarakteri daşıyırdı. Belə məktəblərdən biri də Mir Möhsün Nəvvab tərəfindən Şuşada açılmışdı.

Maarif xadimlərinin ən mühüm vəzifələrindən biri də ana dilində dərsliyin yaradılması idi. Azərbaycan dili üzrə tədris vəsaitini kənd müəllimləri də hazırlayırdı. Belə dərsliklərdən biri Cəbrayıl qəzasının Qarğabazar kənd məktəbinin müəllimi tərəfindən hazırlanmış “Tatar dili rəhbərliyi” dərsliyi idi.

XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlı qızlar üçün məktəblər də açılırdı. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Bakıdakı qız məktəbindən sonra digər bölgələrdə olduğu kimi, Şuşada və Qaryagin qəzasının Qarğabazar kəndində də belə məktəblər açılmışdı.

Memarlıq. Tanrının məbədi

Albaniya memarlıq nümunələrindən biri olan “Xudavəng” (Tanrı məbədi) monastır kompleksidir. “Xudavəng” monastırı* Tərtər çayının sol sahilində, Kəlbəcər rayonunda yerləşir.

Monastır – Bir sıra dinlərdə vahid həyat tərzini qəbul etmiş rahib (kişi) və ya rahibələrin (qadın) icması, habelə onlara məxsus dini ibadət, yaşayış, təsərrüfat tikililəri kompleksi

Monastırın əsası VI–VII əsrlərdə qoyulmuşdur. Xudavəng monastırı IX əsrdən etibarən Xaçın Alban knyazlığının dini mərkəzi olmuşdur. Alban yepiskopunun* iqamətgahı da burada fəaliyyət göstərmiş və xristian dininin təbliğat mərkəzi olmuşdur.

Yepiskop – xristianlıqda, adətən, kilsə – inzibati ərazi dairəsinin rəhbərinə verilən ad; ali ruhani rütbəsi.

Mehranilər sülaləsindən olan Xaçın knyazı Həsən Cəlalın oğlu Vaxtanq XIII əsrdə kompleksin ərazisində geniş tikinti işləri aparmışdır. Monastıra daxil olan tikililərin divarlarında yağlı boya ilə çəkilmiş çoxlu şəkillər və yazılar həkk edilmişdir. Daha sonra Vaxtanqın və iki oğlunun xatirəsinə salınmış kompleksdə kilsə tikilmişdir. Kilsənin şərq fasadında daş üzərində knyaz Vaxtanqın təsviri həkk olunmuşdur. Alban knyazı tərəfindən inşa edilmiş baş kilsə memarlıq xüsusiyyətlərinə görə erməni və gürcü kilsələrindən fərqlənir.

Xudavəng Baharlı və Bayandurlu sülalələri dövründə, eləcə də Səfəvilər zamanında ölkənin mərkəzindən xeyli uzaqda olduğuna görə diqqətdən kənarda qalır. Xanlıqlar dövründə də Xudavəng Qarabağ xanlığının ərazisinə daxil olur və o dövrdə Qarabağda olan xristian alban mülkləklərinin monastırına çevrilir. 1836-cı ildə isə Rusiya tərəfindən Alban katolikosluğu ləğv olunur, kilsəsinin hüquqları erməni Qriqoryan kilsəsinə təbə edilir.

Torpaqlarımız işğal edildikdən sonra “Xudavəng” məbədi ermənilərin təcavüzünə məruz qalmışdır. Düşmən abidədəki Alban kilsəsinə aid xaç və yazıları balta ilə çaparaq yox etmiş, tarixi saxtalaşdırmağa çalışmışdır. Onlar öz təbliğatlarında bu məbədi erməni kilsəsi kimi təqdim etməklə dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa çalışmışdır.

1991-ci ildə Azərbaycanın yenidən müstəqilliyini qazanması ilə udinlər qədim kilsə ənənələrini bərpa etmək fərsəti qazandılar. Bu istiqamətdə bir sıra mühüm addımlar atıldı. İlk növbədə, Şəkinin Kiş kəndi və Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində, eləcə də Oğuzdakı qədim alban məbədlərində təmir-bərpa işləri aparılaraq udinlərin ixtiyarına verildi. Hazırda bu məbədlərdə ayinlər udi dilində yerinə yetirilir.

2003-cü ildə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində Azərbaycan Respublikasının Alban-Udi Xristian dini icmasının dövlət qeydiyyatına alınması Alban kilsəsinin bərpası istiqamətində atılan ən böyük addımlardan biridir.

2008-ci ildə Alban-Udi dini icmasının bir sıra üzvləri Qüds (Yeruşəlim) kilsəsinin xeyir-duasını alaraq Fələstindəki İordan çayında xaç suyuna salınırlar.

Beləliklə, Alban-Udi dini icmasının müstəqilliyi bərpa olunur.

Vətən müharibəsi nəticəsində müzəfər ordumuz tərəfindən torpaqlarımız azad olduqdan sonra Xudavəng məbədinin də idarəsi Azərbaycanın xristian əsilli sakinlərinə verilmişdir.

Xudavəng monastırı

Amaras məbədi

Qafqaz Albaniyasının yepiskopluq mərkəzi olmuş Amaras xarabalıqları Xocavənd rayonu ərazisindədir. IV əsrdə Amarasda ilk xristian məbədi tikilmiş və burada Alban yepiskoplarından biri dəfn edildiyindən ziyarətgaha çevrilmişdir.

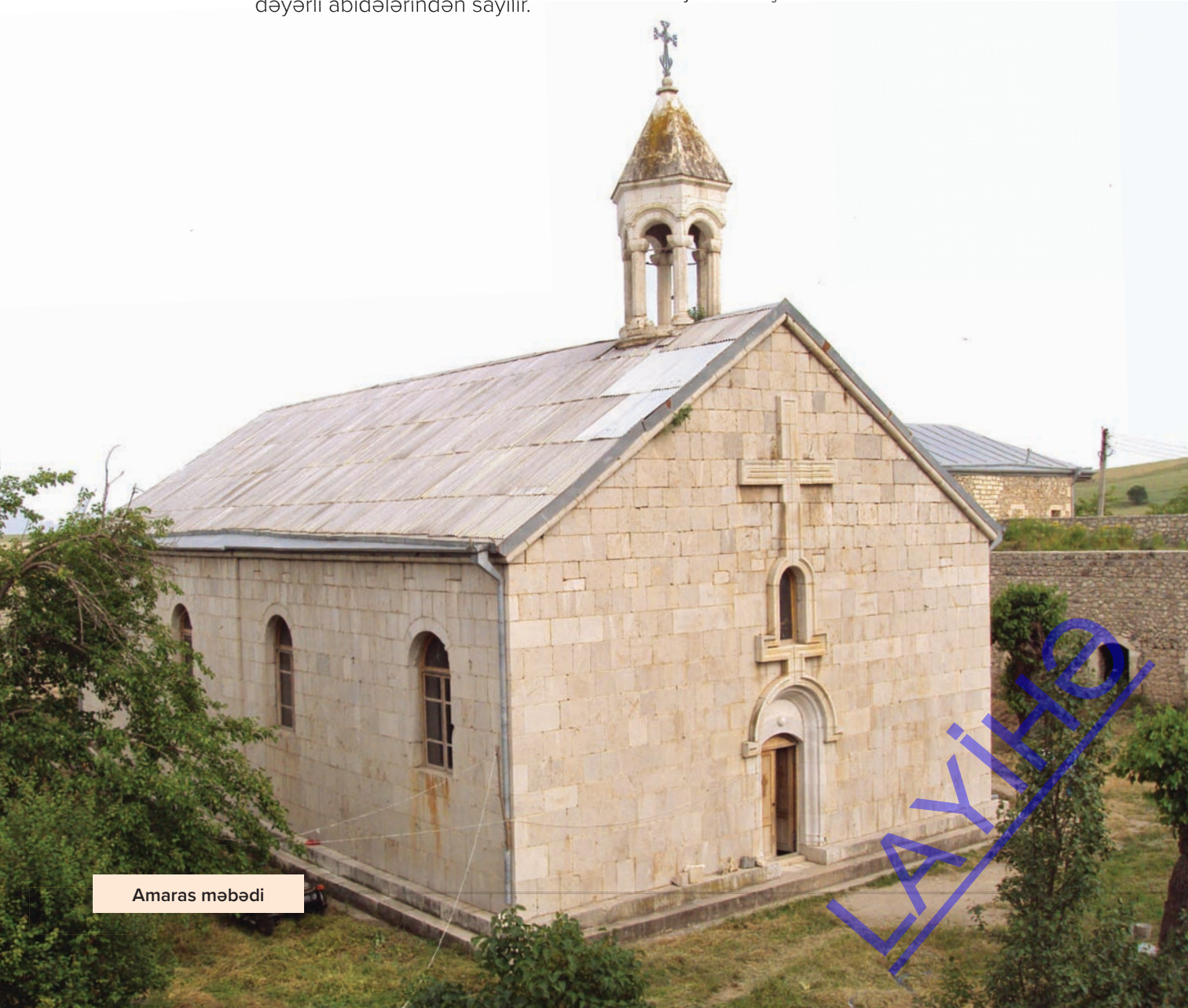
Amaras monastır kompleksi IX əsrdə tikilmiş və günümüze qədər gəlib çatmışdır.

Sadə və aydın memarlıq obrazı olan Amaras monastır kompleksi Qafqaz Albaniyasının xristian memarlığının dəyərli abidələrindən sayılır.

Azərbaycanı birləşdirən körpü

Xudafərin körpüsü Cənubi Azərbaycanla Şimali Azərbaycanın orta əsr şəhərlərini birləşdirən karvan yolunun üstündə tikilib. Mühüm hərbi-strateji əhəmiyyət daşıyan körpü Araz çayının ən dar, qayalıqla əhatələnən yerində inşa edilmişdir.

Körpünün dayaqları çayın ortasında olan təbii sal daşlar üzərində qurulduğundan onlara "Xudafərin" adı verilib. Bu körpünün Azərbaycanın iqtisadi və mədəni əlaqələrinin inkişafında böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Amaras məbədi

Xudafərin körpüsü 1027-ci ildə Şəddadi hökmdarı Fəzl ibn Məhəmməd tərəfindən inşa etdirilmişdir. Ağa Məhəmməd şah Qacarın Azərbaycana yürüşü zamanı bir hissəsi uçurulsa da, sonradan bərpa edilmişdir. Araz çayı üzərində salınan iki Xudafərin körpüsündən birincisi "Baş Xudafərin körpüsü" adlanır.

1993-cü ildə mənfur ermənilərin ərazimizə soxulması nəticəsində körpüyə ciddi zərər dəymişdir. Hazırda körpünün müəyyən hissəsi varlığını qoruyub saxlayır. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Xudafərin körpüsünə sancılan şanlı bayrağımız qürurla dalğalanmaqdadır.

Xudafərin körpüsü

"Ruhlar şəhəri"ndə qalan tək nişanə

Qarabağın XIX əsr dini memarlıq abidəsi olan Cümə məscidlərindən biri də Ağdam şəhərində Qarabağlı memar Kərbəlayi Səfi Xan Qarabaği tərəfindən inşa edilmişdir. O, orta əsr Azərbaycan memarlığında geniş yayılmış qoşa minarəli Cümə məscidləri ənənəsini davam etdirərək Qarabağın memarlıq təcrübəsinə uyğun özünəməxsus məscid obrazı yaratmışdır.

Ağdam Cümə məscidi işğal zamanı dağıntılara məruz qalmışdır. Ermənilər məscidin içərisində mal-qara və donuz saxlayaraq insani keyfiyyətdən uzaq olduqlarını bir daha göstərmişlər. Torpaqlarımız işğaldan azad olunduğu zaman şəhərdə nisbətən ayaqda qalan tək tikili olmuşdur.

Ağdam məscidi erməni işğalı dövründə

Bayat qalası

Şahbulaq qalası

Şahbulaq qalası Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən XVIII əsrin 50-ci illərində inşa etdirilmişdir. Qarabağ xanlığının ərazisində inşa etdirilən məşhur qala öz adını Ağdamın Şahbulaq adlı ərazisindən götürmüşdür. Şahbulaq qalası Bayat qalasından sonra Qarabağ xanlığında inzibati mərkəz kimi inşa edilib. Müdafiə xarakteri daşıyan qala müəyyən bir dövr ərzində yaşayış yeri kimi istifadə olunsada, Şuşa qalasının inşa olunmasından sonra öz əhəmiyyətini itirmişdir.

Şahbulaq ərazisindəki qala və məscidin memarlıq üslubu sonradan Şuşada aparılan inşaat işlərinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Demək olar ki, Şuşanın bütün qəsrləri memarlıq baxımından Şahbulaq qalasının xüsusiyyətlərini təkrarlayır.

Bu memarlıq abidəsi Birinci Qarabağ müharibəsinə qədər yaxşı mühafizə edilib saxlanmışdı. 1993-cü ildə erməni işğalçıları tərəfindən Ağdam işğal edilərkən Şahbulaq qalası da bundan nəсібini aldı. Erməni işğalçıları abidənin daxilində olan məscid, hamam və bulaqları dağıdıblar.

Vətən müharibəsindən sonra Şahbulaq qalası da azadlığına qovuşdu. Öz doğma xalqına qovuşan tarixi memarlıq abidəsində təmir bərpa işlərinə başlanıldı.

Şuşa qalası. Mədəniyyət paytaxtı

Qarabağın gözəl guşələrindən biri olan Şuşa müdafiə məqsədilə tikilmiş qala-şəhərdir. Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan Cavanşir indiki Şuşa şəhərinin yerləşdiyi yerdə düşmən əlinin çatmayacağı dağ başında böyük qala tikdirmək qərarına gəlir. Əvvəllər Qarabağ xanının adına uyğun olaraq "Pənahabad" adlandırılan Şuşanın strateji baxımdan əlverişli yerdə yerləşməsi onu düşmən üçün əlçatmaz etmişdir.

Yeni qalanın tikilməsi üçün elə bir məkan seçilməli idi ki, köçəri elatlarla,

Pənahəli xanın iqamətgahını Bayat qalasından Şahbulaq qalasına köçürtməsini Mirzə Adıgözəl bəy belə təsvir edir:

"Bundan sonra Pənah xan düşündü ki, mən təzəbinə bir adamam, Cavanşir və Otuziki elatı, Xəmsə mülkəlikləri mənə düşməndir. Mən gərək möhkəm bir yerdə məskən və mənzil salam. Düşməni dəf etməkdən kahallıq və fəsad əhli ilə mübarizədə səhlənkarlıq etməyəm. Buna görə Bayat şəhərini dağıtdı və gəlib bir təpənin ətəyində Şah bulağı adı ilə məşhur olan bir qala bina etdi".

Şuşa qala qapısı

Şuşa qalası

həm də Pənahəli xanın hakimiyyətinə tabe olan mahallarla əlaqəyə imkanı yaratmaq mümkün olsun.

Qalanın tikintisi üçün seçilmiş yer şərq tərəfi istisna olmaqla hər tərəfdən sıx meşələrlə əhatə edilmişdi. Qala ərazisi bir çox yerlərdə dərələrlə əhatə olunmuşdu. Qalanın inşası üçün seçilmiş yerin uğurlu olmasını bir çox tarixi hadisələr də isbat edir. Üç tərəfdən – cənub, qərb və şərqdən – Şuşa yaylasını əhatə edən yüksək qayalıqlar müxtəlif istiqamətlərdə bir-birinin üstündə ucalaraq, şimal istiqamət istisna olmaqla, bütün tərəflərdən tamamilə əlçatmazdır. Qarabağ xanının vəziri Molla Pənah Vaqif şəxsən Şuşa qalasının inşası işlərinə nəzarət etmişdir.

”

Molla Pənah Vaqifin birbaşa nəzarəti altında Şuşada bir sıra tikililər, o cümlədən Şuşa qalası inşa edilmişdi.

Qarabağ tarixçisi
Həsənəli xan Qaradaği

Şuşa şəhərinin azad olunmasında qəhrəman igidlərimiz məhz həmin qayalıqlardan dırmaşaraq şəhərə daxil olmuş və əlbəyaxa döyüşlərdə düşməni məhv edərək şəhər-qalanı azad etmişlər.

Bu gün Şuşa Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğuna yüzlərlə tarixi abidələrimiz daxildir. Lakin əfsuslar olsun ki, onların bir çoxu erməni vandalizminin qurbanına çevrilib.

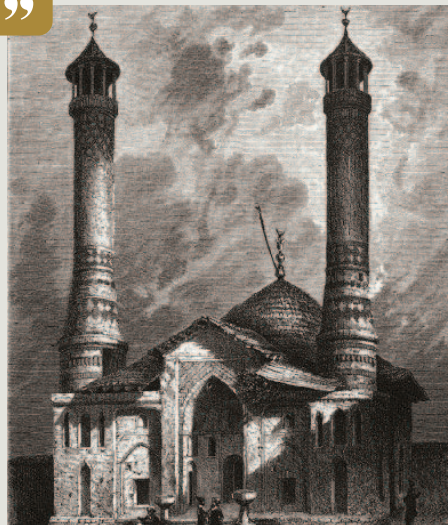
Şuşanın baş meydanında Pənahəli xan tərəfindən qamışdan iki qapılı məscid tikilmiş, sonralar isə onun yerində oğlu İbrahimxəlil xan tərəfindən daha möhtəşəm məscid ucaldılmışdır.

”

Qalanın inşası üçün seçilən "Əbədi keçilməz, əlçatmaz yer hətta ən güclü düşmənin belə onu mühasirəyə almasına imkan vermirdi."

Azərbaycan tarixçisi
Əhməd bəy Cavanşir

”

Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan tərəfindən inşa edilən məscid mükəmməl şəkildə təmir olunmuşdur. Məscidin ətrafında qoşa minarə ucaldılmışdır.

"Kitabi-tarixi Qarabağ"
Mir Mehdi Xəzani

Bir ildən sonra elə bu yerdə onun qızı Gövhərağanın vəsaiti ilə memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən daha bir məscid inşa edilmişdir. Binada Qurani-Kərimdən ayələr, məscidin inşa tarixi və Gövhərağanın vəsiyyətnamələrini əks etdirən çoxlu daş kitabələrə rast gəlmək olar. Binanın ikinci mərtəbəsi və minarələr, eləcə də kitabələr məşhur nəqqaş Mir Möhsün Nəvvab tərəfindən işlənmişdir.

Şuşanın iki gözü

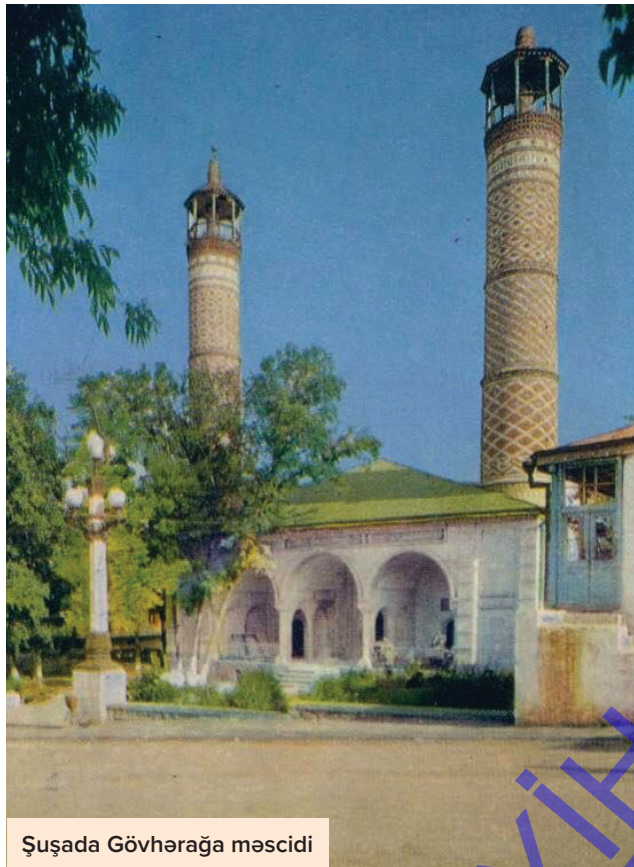
1992-ci ildən bu günə qədər gözəl Şuşanın bir sıra tarixi-mədəni abidələri erməni işğalı nəticəsində dağıntılara məruz qalmışdır. Onlardan biri də Yuxarı Gövhərağa məscididir.

Azad olunandan sonra ilk dəfə qəhrəman əsgərlərimiz tərəfindən məsciddə azan səsləndirilmişdir.

Şuşa şəhərində yerləşən məscidlərdən biri də 1855-ci ildə inşa edilmiş Aşağı Gövhərağa məscididir. Şəhərin ikinci cümə məscidi olan Aşağı Gövhərağa məscidi həm Aşağı məscid, həm də Kiçik məscid adları ilə tanınmışdır. Yeni məscidin inşası Gövhərağanın maddi dəstəyi əsasında həyata keçirildiyinə görə, sonradan Aşağı məscid həm də Aşağı Gövhərağa məscidi adı ilə tanınmağa başlamışdır.

Aprəl döyüşlərindən sonra Cəbrayılın Cocuq Mərcanlı kəndinin təhlükəsizliyi təmin edildikdən sonra ölkə prezidentinin tapşırığı əsasında kənd yenisən quruldu. Burada həmçinin Şuşa məscidinin bənzəri olan məscid inşa

edilməsi işğalçı Ermənistan və beynəlxalq aləmə bir mesaj idi. Şuşa məscidinin bənzərinin inşası Şuşaya böyük qayıdışın xəbərçisi idi.

Şuşada Gövhərağa məscidi

“Xaribülbül” festivalı

Şuşanın rəmzi olan Xaribülbül gülün üzərinə qonmuş bülbülü xatırladır. Sanki bülbülün sinəsi altındakı gül al-qırmızı rəngə boyanıb. Qarabağda bu gülün şəninə konsertlər verilib, festivallar təşkil edilib. Həmin konsertləri ölkəmizin böyük sənətkarları öz ifaları ilə bəzəyiblər. Bu səbəbdən Şuşada təşkil olunan beynəlxalq musiqi festivalı da məhz Xaribülbülün adı ilə adlandırıldı.

Xaribülbül festivalı 1989-cu il. Şuşa

Xaribülbül festivalı 1989-cu il. Şuşa

Şuşa şəhərində 1989-cu ildə xanəndə Seyid Şuşinskinin 100 illik yubileyi münasibəti ilə "Xaribülbül" Beynəlxalq Musiqi Festivalı keçirilməyə başlandı. Cıdır düzündə keçirilən festivalda yerli ifaçılardan başqa digər xalqların musiqi qrupları da iştirak edirdi. Konsertin açılışı "Qarabağ şikəstəsi" muğamını ifa edən gənc xanəndələrin ifası ilə oldu. Qarabağ atlarının yarışları ilə davam edən festival izləyənlərin ürəklərində taxt qurmuşdu.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Xaribülbül festivalı beynəlxalq səviyyəli tədbirə çevrildi.

Lakin, Qarabağ müharibəsinin başlanması və Şuşa şəhərinin işğal olunması ilə festivalın fəaliyyəti dayandırıldı.

Şuşa şəhərinin erməni işğalçılardan azad edilməsi Ermənistan üzərində parlaq tarixi qələbəmizlə nəticələndi. Bu minvalla artıq "Xaribülbül" festivalını bərpa etmək mümkün idi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il 7 may tarixli sərəncamı ilə Şuşa şəhərini ölkənin Mədəniyyət paytaxtı elan etdi. Bu sərəncamla "Vaqif poeziya günləri" və "Xarıbülül" festivalı da bərpa olunmuş hesab edildi. 2021-ci il mayın 12-i və 13-də Heydər Əliyev fondunun təşkilatçılığı ilə Şuşada festival uzun müddətdən sonra yenidən başlandı.

Festivalda Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların musiqi kollektivlərinin çıxışı, xalq və klassik musiqidən ibarət proqram təqdim edildi.

Tədbirdə bir sıra ictimaiyyət və mədəniyyət xadimləri, Qarabağdan, o cümlədən Şuşadan olan tanınmış şəxslər iştirak etdi. Açılış mərasimində Qarabağ şikəstəsi səsləndirilərkən konsert iştirakçıları musiqinin həzin səmindən kövrəldi. Xalq artisti Polad Bülbüloğlunun ifası ayaq üstə alqışlandı.

Festivalın ertəsi günü Prezident İlham Əliyev tərəfindən Şuşa şəhərində "Xarıbülül" otelinin açılışı oldu, yeni dizaynda inşa olunacaq məscidin təməlləri atıldı.

"Xarıbülül" festivalından görüntülər

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. "2016-cı il Aprel döyüşləri: dərslər və nəticələr". Bakı – 2017
2. Akif Nağı. Qarabağ müharibəsi. (Qısa tarix). Bakı – 2009
3. Aprel döyüşləri şanlı tariximizdir. Bakı – 2017
4. Müdafiə Nazirliyi, Aprel döyüşləri.
5. Şöhrət Səlimbəyli. Azərbaycan tarixinin zəfər salnaməsi. Bakı – 2020
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası
7. Azərbaycan Ordusu qəzeti, 6 aprel 2016
8. Azərbaycan Ordusu qəzeti, 9 aprel 2016
9. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. President.az
10. Güləmail Murad. Aprel döyüşləri. Bakı – 2018
11. Hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin təbliğində Aprel döyüşlərinin rolu. Bakı – 2017
12. Vüqar Əsgərov. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları. Bakı – 2005
13. "Zəfər salnaməsi". Bakı, "Şərq-Qərb", 2021.
14. Məhəmməd Nərimanoğlu. Ağdaban faciələri Bakı – 2010
15. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. "Azərbaycan" cildi. Bakı, 2007.
16. Azərbaycan tarixi, VII cildə, 7-ci cild. AMEA. Bakı, 2008.
17. Məmmədov N. "İşğal altındakı tarixi-dini abidələrimiz". Bakı, 2015.
18. "Azərbaycan Respublikasının tarixi" I cild, AMEA, Bakı, 2016.
19. "Azərbaycan Respublikasının tarixi" II cild, AMEA, Bakı, 2016.
20. Məmmədov N. "Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ bölgəsinin şəhər və rayonlarının tarixi", AMEA, Bakı, 2010.
21. Məmmədov N. "Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti İyun 1941-Dekabr 1950-ci illərdə". AMEA, Bakı, 2006.
22. "Azərbaycan Tarixi Atlası". AMEA. Bakı, 2007.
23. Əlizadə A. "Azərbaycanda xristianlıq keçmişdən bu günə". Bakı, 2016.
24. Əliyev İ. "Dağlıq Qarabağ: Tarix. Faktlar. Hadisələr. Bakı, 1989.
25. Qarabağ Azadlıq Təşkilatı. "Erməni iddialarının sovet dövrü". Bakı. 2009.
26. "Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsi". Prezident Kitabxanası. Bakı, 2005.
27. "Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsi". Prezident Kitabxanası. Bakı, 2009.
28. Xəlilov A., Abdullazadə H. "Qarabağ abidələri". Bakı, 2009.
29. Abbasov Z. "Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət və tarix incisidir". Bakı, 2010.
30. Vaal Tomas de. "Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında". Bakı, 2008.
31. "Ermənistan – Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi". President.az saytı.
32. Hüseynov Yunis Rza oğlu. "Qarabağ tarixi mənbələrdə". Bakı, "Şuşa" nəşriyyatı, 2012.
33. Qarabağnamələr. I Kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006.
34. Qarabağnamələr. II Kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006.
35. Qarabağnamələr. III Kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006.
36. 36. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, "Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi", Bakı, 2004
37. Nəbiyev A., "Azərbaycan Xalq Ədəbiyyatı", II cild, AMEA, Bakı, 2006
38. Yaqub Mahmudov, Kərim Şükürov, Qarabağ tarixi, Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı-2009
39. Nazim Mustafa, Araz Qurbanov, Elşad Əlili. "Erməni saxtakarlığı. Yalan üzərində qurulan tarix", Bakı-2018
40. Vasif Quliyev. "Mehmandarovlar", Bakı, "Şuşa" nəşriyyatı, 2019-cu il,
41. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: Təmmətnli elektron materiallar məcmuəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Bakı 2005
42. Yuri Pompeyev, Qarabağ qan içində, Bakı, 1996-cı il,
43. Şəmistan Nəzirli, 1920-ci ildə Qarabağ döyüşləri, Bakı-2009
44. Məmməd Səid Ordubadi, Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi, Bakı-2007
45. Mir Möhsün Nəvvab. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası, Bakı 1993
46. Tofiq Mustafazadə, Qarabağ tarixi, Bakı-2010
47. www.prezident.az
48. www.alp.az
49. www.mod.gov.az

LAYIHƏ

Buraxılış məlumatı

ZƏFƏR TARİXİ 9

Ümumi təhsil müəssisələrinin 9-cu sinifləri üçün
Zəfər tarixi fənni üzrə

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Pərviz Ağalarov**
Niyaməddin Quliyev
Hafiz Cabbarov
Talib Talıblı
Ramil Tanrıverdi

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazimov
Dizayner və səhifələyicilər:	Nurlan Nəhmətov Bəxtiyar Ələkbərov
Üz qabığının dizayneri	Nurlan Nəhmətov
Redaktor	Yeganə Abdullayeva
Korrektor	Nigar Əliyeva
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Samirə Bektaş
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliyev
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

Rəqəmsal mobil texnologiyaların (animasiyalar, multimedia və QR kodlar)
dərslik və metodik vəsaitlərdə istifadəsinin ideya müəllifi **Rafiq Kazimov**

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2021-080

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və
yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq,
elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 11,4. Fiziki çap vərəqi 16. Formatı 57x82¹/₈.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 195x275. Səhifə sayı 128.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş____. Tiraj____. Pulsuz. Bakı – 2021

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix:

Çap məhsulunu nəşr edən:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Çaşıoğlu Eİ” MMC
(Bakı, Mikayıl Müşfiq küç., 2A)

LAYIHƏ

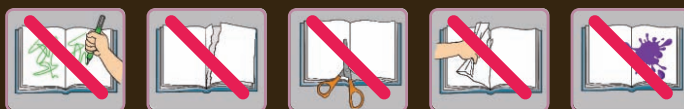
Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

VƏTƏN
UĞRUNDA!
VİRTUAL SƏRGİ

LAYIHƏ